

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja Arheoloogia Instituut
Uusima aja ajaloo õppetool

Helena Pall

**Nõukogude naise kuvand ajakirjas Nõukogude
Naine aastatel 1945-1991**

Magistritöö

Juhendajad: Karin Hiiemaa, PhD
Anu Raudsepp, PhD

Tartu 2011

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Nõukogude Liidu massikommunikatsiooni põhiprintsiibid	8
1.1 Propagandateooria	8
1.2 Propagandatehnikad	11
1.3 Nõukogude massimeedia areng	14
1.4 Eesti NSV massimeedia areng	18
2. Kuvandi konstrueerimine	25
2.1 Konstruktivism – imago ja stereotüüp	25
2.2 Soo konstrueerimine	27
2.3 Diskursusanalüüs	31
2.4 Representatsioon	32
2.5 Identiteet	34
2.6 Uue naistüübi konstrueerimise lähtepunktid sotsialistlikus ideoloogias	36
3. Nõukogude naise kuvand stalinismiperioodil 1944-1953	44
3.1 Sissejuhatus	44
3.2 Töötav naine	48
3.3 Naine kui ema ja perenaine	52
3.4 Naine kui iluideaal	56
3.5 Kokkuvõte	58
4. Naise kuvand sulaperioodil 1953-1965	61
4.1 Sissejuhatus	61
4.2 Töötav naine	63
4.3 Naine kui ema ja perenaine	70
4.4 Naine kui iluideaal	75
4.5 Kokkuvõte	77
5. Naise kuvand stagnatsiooniperioodil 1965-1985	79
5.1 Sissejuhatus	79
5.2 Töötav naine	80
5.3 Naine kui ema ja perenaine	83
5.4 Naine kui iluideaal	89
5.5 Kokkuvõte	91
6. Naise kuvand perestroikaperioodil 1985-1991	93
6.1 Sissejuhatus	93
6.2 Töötav naine	95
6.3 Naine kui ema ja perenaine	98
6.4 Naine kui iluideaal	103
6.5 Kokkuvõte	105
Kokkuvõte	107
Kasutatud allikad ja kirjandus:	111
Summary	118

Sissejuhatus

Veel kakskümmend aastat pärast NSV Liidu kokkuvarisemist räägitakse endistiisi Ida- ja Lääne-Euroopast. Nende piiri ei tajuta mitte geograafiliselt, vaid see asub endiselt samas kohas, kuhu see oli külma sõja ajal tõmmatud - demokraatliku/kapitalistliku ja sotsialistliku bloki vahel. Endiselt tajutakse Euroopa Liidu siseselt lõhet arenenud lääne ja vähemarenenud ida vahel, ning seda mitte ainult majanduslikes kategooriates. Räägitakse ka erinevatest inimtüüpidest ning mentaliteetidest.

Kuigi idaeurooplased tajuvad Schengeni vabatsõnas asudes piiritõmbamist ida ja lääne vahele diskrimineerivana, peab nentima, et kõigile eeskujulikele pingutustele vaatamata, mida lääne imiteerimiseks tehakse, on tegelikkuses ida ja lääts tõepoolest erinevad. Isegi kui ida jõuab läänele üha enam majanduslike näitajate poolest järele ning majandussurutise tingimustes püsib nii mõnigi Ida-Euroopa riik stabiilsemana kui mõni Lääne-Euroopa oma, jääb ida kuvand püsima veel ilmselt aastateks. Fakt on see, et ida ajalookogemus on olnud lääne omast erinev ning sellest lähtuvalt on erinevalt konstrueeritud ka hoiakud, mentaliteet ja käitumismudelid.

Sotsialismi ja kapitalismi vastandamine on mänginud suurt rolli ida ja lääne kuvandite loomisel nii endast kui teistest, sealhulgas naistest. Käesolev uurimistöo vaatlebki, kuidas sotsialismiideoloogia mõjutas inimese identiteeti. Võib-olla annab see ka mõtteainest küsimustele, mis lääne feministe juba aastaid on vaevanud: miks on Ida-Euroopa naine erinev Lääne-Euroopa omast? Miks ei ole Ida-Euroopas iseseisvat tugevat naisliikumist, kuigi Nõukogude Liit oli võrdõiguslik?

Käesolev uurimistöo lähtub konstruktivistlikust vaatest, et inimeste teadmised endast ning neid ümbritsevast maailmast on konstrueeritud ning vastavalt sellele kavandatakse ka õige käitumine. Teatud ühiskondlik roll ja rollikäitumine vastavad üldistele omaksvõetud väärtushinnangutele, kokkuseatud mõtte- ja käitumismudelitele ning nende jäljendamisele.

Alates bolševike võimu esimestest aastatest hakkas Nõukogude Liit pürgima sotsialistliku maailmakorra poole, kus riikide vahelt kaoksid piirid, inimeste vahel valitseks vendlus ning kõik oleksid võrdsed. Eesmärgiks oli kasvatada uus nõukogude inimene, kes kannaks omadusi, mis muudaksid maailma rahvaste vahel konfliktivabaks ning sõbralikuks. Üheks osaks sellest projektist oli ka uue naise „voolimine“ endise „nõrga ja kapitalistlikust ikkest kurnatud“ töölisnaise või laisa jõudeelu elava kapriisitari asemele.

Nõukogude naise kuvandi konstrueerimise lähteallikaks oli riik oma propagandametkonnaga ning naistele esitatud nõuded ja avalikkuses esindatud kuvandid olid pidevas muutumises. Need teisesid vastavalt võimalolevale grupile, päevapoliitikale ja riiklikele propagandakampaaniatele. Seepärast on vaja samaaegselt kuvandi konstrueerimisega mõista ka nõukogude propaganda mehhanisme ametliku diskursuse loomisel ning aru saada propagandatehnikate kasutamise eesmärkidest, mida seletatakse töö esimeses pooles.

Kui vaimusilmas kangastub paljudele nõukogude naise stereotüübina kogukas poejärjekorras seisev tige olemisega vanatädi, propagandaplakatilt tuttav lumivalges kitlis lüpsinaine või traksipükstes ja kummikutes naistraktorist, siis tegelikult on nõukogude naise kuvand hoopis komplekssem ja dünaamilisem. Uue naisetüübi algideeks oli sotsialistlikust maailmavaatest lähtuv kõigi inimeste võrdsuse printsiip, mis tähendas ka sugudevahelist võrdsust. Just see idee oli lähtepunktiks stalinismiperioodi naisetüübi konstrueerimisele, mis hilisema nõukogude poliitika muutudes kujundas ümber propagandas algselt loodud kuvandid. Seda arvesse võttes üritabki uurimustöö leida vastuseid küsimustele:

1) Millised algideed olid lähtepunktiks uue nõukogude naistüübi konstrueerimisel ja millest need olid mõjutatud?

2) Millistel põhjustel transformeerusid teatud ajaperioodidel ametlikud naisekuvandid ja miks olid teatud ajaperioodidel propagandistlikud kuvandid just seesugused?

3) Kuidas naised reageerisid kuvandimuutustele ehk kas pidevalt muutuvad kuvandid ka reaalselt naiste identiteeti lülitusid? Teisisõnu, milline oli kuvandi retseptioon?

4) Kas NSV Liit oma lõpuaegadeks oli suutnud „kasvatada“ uue nõukogude naisetüübi ehk milliseks oli kujunenud nõukogude naine 1990. aastate alguseks NSV Liidu kokkuvarisemisel? Kui palju oli kuvand kaugenenu oma algideedest?

Et neile küsimustele vastuseid leida, kasutab uurimustöö kuvandi analüüsimisel ja propaganda muutuste vaatlemisel allikana naisteajakirja Nõukogude Naine¹. Kuna viimane oli Nõukogude Eesti ainus ametlik perioodiline naisteajakiri, peaks see andma hea ülevaate just propaganda retoorika muutustest ning seega kuvandite transformatsioonist. Et kuvandit kõrvutada reaalse eluga, kasutatakse uurimistöös Eesti naiste mälestusi - Rutt Hinrikuse koostatud „Eesti rahva elulood II, Sajandi sada elulugu kahes osas“² ja „Eesti rahva elulood. III osa, Elu Eesti NSV-s“³.

¹ 1945-1952 ajakirja nimi Eesti Naine. Alates 1952-1991 Nõukogude Naine.

² Eesti rahva elulood II. Toim. Rutt Hinrikus. Tallinn 2000.

³ Eesti rahva elulood III osa. Elu Eesti ENSV-s. Koost. Rutt Hinrikus. Tallinn 2003.

Kuna Eestis pole spetsiifiliselt naisajaloo uurimise traditsiooni, siis nõukogude naine uurimusobjektina on Eesti ajaloolaste hulgas olnud suhteliselt kõrvaline teema. Lähemalt on nõukogude naise kujutamist kunstis stalinismiperioodil kuni 1960. aastate keskpaigani uurinud Katrin Kivimaa, kes oli ka KUMUs 08.04.-26.09.2010 toimunud näituse „Nõukogude naine eesti kunstis“ üks kuraatoritest. Nimetatud näitusega kaasnes samanimeline fotode ja kunstiteoste reproduktsioonidega illustreeritud lühikäsitlus⁴, millele ka antud töös on viidatud. Nõukogude naise kujutamist ajakirjanduses 1950. ja 1970. aastatel on käsitlenud oma bakalaureusetöös „Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel“⁵ Anu Mõistlik. Hilisema aja ajakirjanduslikku diskursust ajakirjas Nõukogude Naine on uurinud lähemalt Soome ajaloolane Heidi Kurvinen ingliskeelses artiklis „Reflecting a Transition in the Gender Order – Case of Nõukogude Naine/Eesti Naine Magazine“⁶.

Peab tõdema, et spetsiifiliselt nõukogude perioodi naise kohta eesti keeles monograafiaid ilmunud ei ole. Inglise keeles on ilmunud etnoloog Ene Kõresaare „Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories : Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism“⁷, mis käsitleb, kuidas eestlaste elulugudes nõukogude aega mäletatakse, kaasa arvatud naiste mälestusi. Antud töös on kasutatud ingliskeelsed uurimusi ja artiklikogumikke, näiteks Inglise ajaloolase Melanie Ilici koostatud „Women in the Stalin Era“⁸ ning Ilici, Susan E. Reidi ja Lynne Attwoodi toimetatud „Women in the Khrushchev Era“⁹. Nõukogude naise ajalugu ja elu-olu on sügavamalt käsitlenud ka Barbara Einhorn teoses „Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women`s Movements in East Central Europe“¹⁰ ja Ingrid Sandole-Staroste „Women in Transition. Between Socialism and Capitalism“¹¹. Mälestustele tuginedes on endise Idabloki sotsialistlike naiste igapäevaelu analüüsinud Shana Penn ja Jill Massino teoses

⁴ Kivimaa, Katrin. Nõukogude naine eesti kunstis. Tallinn : Eesti Kunstimuuseum : Kumu Kunstimuuseum, 2010.

⁵ Mõistlik, Anu. Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel. Bakalaureusetöö, juhendajad: Epp Lauk, Halliki Harro ; Tartu Ülikool, 2003.

⁶ Kurvinen, Heidi. Reflecting a Transition in the Gender Order – Case of Nõukogude Naine/Eesti Naine Magazine – Acta Historica Tallinnensia, 2008.

⁷ Kõresaar, Ene. Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories : Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism. Tartu : Tartu University Press, 2004.

⁸ Ilic, Melanie; Reid Susan E; , Attwood, Lynne. Women in the Stalin era. Basingstoke ; New York : Palgrave, 2001.

⁹ Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan, 2004.

¹⁰ Einhorn, Barbara. Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women`s Movements in East Central Europe. London ; New York : Verso, 1993.

¹¹ Sandole-Staroste, Ingrid. Women in Transition. Between Socialism and Capitalism. Westport (Conn.) ; London : Praeger, 2002.

„Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe“¹². Märkimist väärrib kindlasti ka Joanna Hubbsi töö „Mother Russia: The Feminine Myth in Russian Culture“¹³, mis dekonstrueerib vene folkloori ja müütide põhjal naisetüübi kujunemist vene kultuuris, käsitledes veidi ka nõukogude aega. Lisaks sellele oli uurimistööle abiks ka politoloog Valerie Brysoni „Feminist Political Theory: An Introduction“¹⁴, mis sisaldas põhjalikku analüüsi ja kriitikat sotsialistliku naisteooria kohta. Nagu eelolevast kirjandusest järeldub, on töö interdistsiplinaarne, kasutades uurimusi nii ajaloo, imagoloogia, kirjandusteaduse kui ka politoloogia valdkondadest.

Uurimistöö on jaotatud kuude peatükki., millest kaks esimest peaksid metodoloogiliselt toetama viimaseid. Esimene osa „Nõukogude Liidu massikommunikatsiooni põhiprintsiibid“ on ülevaade propagandateooriast ning -tehnikatest. Peatükk käsitleb ka Nõukogude propaganda aparadi kujunemislugu ning Eesti NSV trükiajakirjanduse toimimist seoses üleliidulise propagandavõrgustiku ja käsuliinidega. Antud peatükk seletab ka lahti, milline oli ajakirja Nõukogude Naine koht nõukogude ajakirjanduslikul maastikul ning millised olid kehtestatud tsensuurireeglid.

Kuna antud töö uurimisobjekt on nõukogude naise kuvand, siis töö teine osa „Kuvandi konstrueerimine“ põhineb konstruktivistlikul käsitlusel kuvandist ja stereotüübist. Peatükk seletab lahti, mis on stereotüüp ja kuvand ning kuidas toimub nende põhjal kuvandite ja stereotüüpide konstruksioon. Lisaks sellele vaatleb peatükk, kuidas konstrueeritud mudelid inimeste identiteedi osaks saavad. „Kuvandi konstrueerimise“ viimane alapeatükk seletab ka nõukogude naise kui uue inimtüübi konstrueerimise filosoofilisi lähteid.

Töö neli viimast peatükki „Naise kuvand stalinismiperioodil 1944-1953“, „Naise kuvand sulaperioodil 1953-1965“, „Naise kuvand stagnatsiooniperioodil 1965-1985“ ja „Naise kuvand perestroikaperioodil 1985-1991“ on ülevaated nõukogude naise kuvandi konstrueerimisest stalinismiperioodist kuni perestroikani ajakirja „Nõukogude naine“ põhjal. Perioodid on jaotatud nõukogude ajaloo nelja põhiperioodi - stalinism, sula, stagnatsioon ja perestroika¹⁵. Iga alapeatükk on omakorda jaotatud kolmeks kitsama teemaga alapeatükiks – „Töötav naine“, „Naine kui ema ja perenaine“ ning „Naine kui iluideaal“ – milles analüüsitakse nõukogude naisele esitatud nõudeid ja konstrueeritud kuvandeid töö, pereelu

¹² Penn, Shana, Massino, Jill. Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe. New York : Palgrave Macmillan, 2009.

¹³ Hubbs, Joanna. Mother Russia: The Feminine Myth in Russian Culture. Indianapolis : Indiana University Press, 1988.

¹⁴ Bryson, Valerie. Feminist Political Theory. An Introduction. New York : Paragon House, 1992.

¹⁵ Periodiseering põhineb – Raudsepp, Anu. Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944-1985. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.

või iluideaaliks olemise aspektist. Töö peab andma ülevaate nõukogude naise kuvandi dünaamikast ja selle muutuste põhjustest, aga ka sellest, kuidas ja kuidas rakendusid propaganda poolt konstrueeritud mudelid realselt ellu ning mil viisil sellest muutus naiste elu ning nende identiteet.

1. Nõukogude Liidu massikommunikatsiooni põhiprintsiibid

1.1 Propagandateooria

Vaatamata ajale, ruumile ja geograafilisele asukohale on propaganda inimühiskonnas toimuva kommunikatsiooni unikaalne protsess.¹⁶ Propaganda kui teabevoe juhtimine, avaliku arvamuse mõjutamine ja masside käitumise suunamine on vähemalt sama vana kui inimkultuur. Kui antiikmaailmas levis propaganda peamiselt suust suhu, siis trükikunst ja kirjaoskuse tõus tõid endaga kaasa tekstirevolutsiooni ja propaganda massilise leviku kirjalikul teel. Esimese maailmasõja järel hakkas üha enam levima ka propaganda filmi kujul. Teise maailmasõja ajal olid plakatitest saanud peamised propagandavahendid.¹⁷ Piltide kasutamine laiendas propagandavõimalusi veelgi, kuna nägemismeel salvestab kõige kiiremini ja enam infot. Nii plakat kui film võimaldasid esitada sümboleid lihtsal ja kergesti äratuntaval viisil, seda ka pea kirjaoskamatu elanikkonna seas.

Propaganda pole alati olnud negatiivse alatooniga. Terminiga negatiivse konnotatsiooni tekitasid Euroopas 20. sajandi esimese poole keskpaiku tugevnema hakanud totalitaarsed riigikorrad Saksamaal, Nõukogude Liidus ja Itaalias, kus korraldati massiivseid propagandakampaaniaid. See kinnistas kuvandit propagandast kui tegevusest, mis oma olemuselt on ebademokraatlik ning millega kaasnevad tsensuur ja heakskiidetud kaanonitega vastanduvate seisukohtade esitajate represseerimine.¹⁸ Seepärast on tänapäeval käibel „propagandale“ palju sünonüüme, nagu näiteks avalikud suhted, reklaam või turundus.

20. sajandi alguse propagandateooriale alusepanija Walter Lippmanni sõnul on propaganda püüe muuta pilti, millele inimesed reageerivad, ehk ühe ühiskondliku nägemuse asendamine teisega.¹⁹ Lippmanni arvates on seda üsnagi lihtne saavutada, kuna tegelik elukeskkond on liiga suur, keeruline ning liiga kiire otseseks ja tegelikuks tutvuseks.²⁰ Ta arvab, et seetõttu peavadki inimesed rekonstrueerima seda keerulist ümbritsevat keskkonda

¹⁶ Taylor, Philip M. *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient world to the Present era*. New York: Palgrave, 2003, lk x.

¹⁷ MacDonald, Scott. *Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century*. New York: Palgrave, 2007, lk 2.

¹⁸ Uudelepp, Agu. *Propagandainstrumendid poliitilistes ja poliitikavälistes telereklaamides*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2008, lk 15.

¹⁹ Lippmann, Walter. *Public Opinion*. New York: Macmillan, 1947, lk 26.

²⁰ *Ibid*, lk 16.

lihtsustatud mudeliteks, et sellega toime tulla. Seepärast inimesed ka defineerivad asju enne, kui neid tegelikult vaatlevad, ning kujutavad suuremat osa asju ette enne, kui neid kogevad. Lippmanni meelest ongi kõige teravmeelsem ja läbivam kõigist veenmisviisidest see, mis loob uusi või säilitab olemasolevaid stereotüüpe.²¹ Selles osas nõustub Lippmanniga ka propagandateoreetik Edward L. Bernays, kes arvab, et inimeste igapäevane vaimne arsenal koosneb hinnangutest teda puudutavate igapäevaste füüsilise või mentaalse elu subjektide kohta. Need hinnangud on tema igapäevase olemise tööriistad, mis ei ole tehtud mingisuguse uurimuse või loogilise deduktsiooni alusel, vaid on enamjuhul dogmaatilised väljendused, mis on omaks võetud vanematelt, õpetajatelt, kirikult, ühiskonna- ja majandusliidritelt.²² Ka propagandateoreetik Harold D. Lasswell leiab, et massis ei suudagi inimene meediat transtsendentselt näha ning selle asemel saavutab ta oma kogemuse stereotüüpides - ta ei suuda eemalduda enda kõrvalt vaatlemiseks, rääkimata oma kogemusele hinnangu andmiseks - veelgi vähem hinnangu andmiseks sellele, mida ta ei koge.²³ Oma propagandateooria alases töös võtab Uudelepp Lippmanni kokku järgmiselt: „Lippmann jõudis lõpuks järeldusele, et oskus luua ühisteadvust saab iga poliitilise plaani möödapääsmatuks osaks ja propaganda mõjul saavad inimõtlemise senistest konstantidest muutujad.“²⁴ Seepärast on kerge stereotüüpimises sattuda dihhotoomiatesse, mis kaotavad musta ja valge vahelt teised toonid. Nii saab võim edukalt luua näiteks vaenlasekujusid, kes hirmuõhkkonnas muudavad ka valitseva võimu tegevuse legitiimseks, kuna retoorikas kaitseb võim inimesi kurja eest. Kõige võimsam propagandaviis tundubki olevat hirmuõhkkonna loomine, et säilitada kehtiva võimu hegemooniat.

Teise maailmasõja järgne propagandauuriija Jacques Ellul, kes avaldas enda propagandateooria 1962. aastal, nägi propagandat uues tehnoloogilises keskkonnas hoopis komplekssemalt kui tema eelkäijad. Ellul rõhutab propaganda sotsioloogilist fenomeni, selle muutumist ning muundumist vastavalt ajastule ning vastuvõtjatele. Nimelt ei ole uues tehnoloogilises ühiskonnas enam propaganda ülesandeks muuta ideid²⁵, vaid pigem provotseerida tegevusele.²⁶ Seega rõhutab Ellul oma teoorias just propaganda aktiveerivat poolt, kuna ideede muutmiseks peaks propagandist asuma debateerima iga indiviidiga eraldi, mis oleks aeganõudev ja vaevaline. Propaganda edu saladus, tõlgendades Elluli, peitubki

²¹ Lippmann, Walter. *Public Opinion.*, lk 89-90.

²² Bernays, Edward L. *Crystallizing Public Opinion.* New York : Boni and Liveright, 1927, lk 62.

²³ Mills, C. Wright. *The Mass Society –* Jackall, Robert. *Propaganda.* New York : New York University Press, 1995, lk 98.

²⁴ Uudelepp, Agu. *Propagandateooria ja –tehnikate areng 20. sajandil.* Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, 2005, lk 26.

²⁵ W. Lippmann keskendub ideede muutmisele.

²⁶ Ellul, Jacques. *Propaganda. The Formation of Men`s Attitudes.* New York : Vintage, 1973, lk 25.

asjaolus, et hoolimata sellest, et propaganda ei suuda lämmatada inimese isiksust ning totaalselt kustutada tema eelnevaid veendumusi, võib edukas propaganda alati provotseerida tegevusele, mis ei peagi vastavuses olema vastuvõtja eelnevate uskumustega. Isikul võivad eelnevalt olla poliitilised veendumused, kuid ta võib sellest hoolimata käituda neile vastuoluliselt.²⁷ Ellul täheldab ka, et kuigi propaganda sõnum muutub, ei pruugi uus tõde inimestes vastuseisu ja jahmatust tekitada, kuna inimesel ei ole jõudu iga päev võidelda eelse tõe eest.²⁸ Siinkohal saab paralleeli tõmmata Elluli ja Lasswelli vahele, kes kumbki ei pea propaganda eesmärkideks ideede muutmist, vaid hoiakute ja käitumise suunamist. Eelkõige on Elluli meelest vaja propagandistil tunda oma auditoriumi meelsust, olla neile lähedalseisev (näiteks peidetud propagandat edastada haridusasutuste kaudu) ning kasutada oskuslikult valitud tehnikaid, kuna propaganda edukus ühiskonnas seisneb just alalhoitavatel stereotüüpidel, mille seast propagandist peab välja valima selle osa, mida on kõige kergem mobiliseerida.²⁹

20. sajandi lõpu autorid Houstoni ülikooli kommunikatsiooniprofessor Garth S. Jowett ja Montana ülikooli psühholoogiaprofessor Victoria O'Donnel on uurinud propagandat läbi veenmiskunsti. Nad defineerivad propagandat järgmiselt: „Propaganda on tahtlik ja süstemaatiline püüe kujundada taju, manipuleerida tunnetusega ning suunata käitumist, et saavutada propagandistile kasulik reaktsioon.“³⁰ Umbes analoogse definitsiooni andis juba varem Laswell, kellele uuemad autorid näivad toetuvat: propagandisti ülesanne on võimestada talle meelepäraste eesmärkide nimel inimeste meeleolusid, pöörata enda kasuks vastandlike meeleolusid, võita enda poole ükskõikseid või vähemalt saavutada see, et nad ei muutuks propagandistile vastandlikeks. Üldiselt on ta eesmärgiks kontrollida objekti presenteerimist selliselt, et sellest johtuks eesmärgipärane käitumine.³¹ Harilikult laiendavad ja täpsustavad uuema aja autorid juba varasemate autorite kirjapanekut ning ei esita midagi põhjanevalt uut. Spetsiifilisemalt võtavad Jowett ja O'Donnel oma uurimuse keskmesse inimeste tunnetusega manipuleerimise ning selle abil propaganda eesmärgipärase reaktsioonini jõudmise.

Propaganda püüab kujundada ja struktureerida representatsioone ehk kuvandeid ning defineerida tõde. Samas on propaganda ka tahe ja eesmärgipärane tegevus muuta inimeste käitumist ning meelsust propagandistile vajalikus suunas. Mõjuva efekti saavutamiseks tuleks propagandistil rõhuda just propaganda vastuvõtja tunnetusele, et saavutada parim

²⁷ Ellul, Jacques. Propaganda. The Formation of Men`s Attitudes, lk 28.

²⁸ Ibid, lk 19.

²⁹ Ibid, lk 35.

³⁰ Jowett, Garth; O'Donnell, Victoria. Propaganda and Persuasion. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, Inc., 1999, lk 6.

³¹ Lasswell, Harold D. Propaganda – Jackall, Robert. Propaganda, lk 18.

emotsionaalne seisund ning sellest johtuv käitumine. Kindlasti tuleks näha ka propaganda sidet ideedega, kuna just ideedel baseeruvad inimeste väärtushinnangud, mis on emotsioonidest palju alalhoidlikumad ning muutumatumad.

1.2 Propagandatehnikad

Sotsioloog C Wright Mills näeb meedias tohutut potentsiaali inimeste vaadete kujundamisel ning nende identiteediloomes. Ta väidab, et meedia: 1) ütleb inimestele massis, kes ta on – ta annab talle identiteedi; 2) ütleb talle, milline ta tahaks olla – annab inimestele sihi kuhu püüelda; 3) ütleb, kuidas see saavutada – annab tehnika; 4) ütleb, kuidas peab end tundma, olles vastav isik (isegi kui isik ei ole selline).³² Ta nimetab seda pseudomaailmaks, mida meedia leiutab ja alal hoiab. Sellise maailma alalhoidmiseks on vaja aga rakendada erinevaid tehnikaid.

Et paremini mõista nõukogude ajakirjanduse diskursust, tuleks süveneda ka erinevatesse propagandatehnikatesse, mida kasutati ideoloogilise sõnumi edastamiseks. Robert Jackalli koostatud raamatus propagandast leiab seitse propagandatehnikat, mida *Institute for Propaganda* Ameerika Ühendriikides 1930. aastate lõpus enim levinud propagandavõttena avastas. Neid võtteid saab edukalt leida ka Nõukogude Liidu meedias

Need seitse üldlevinud propagandameedet on:

1. Sildistamine- Vahend, et panna inimesi tegema otsust ilma tõendust otsimata. Siinkohal apelleerib propagandist vihale ja hirmudele. Ta teeb seda, andes „halbu nimetusi“ isikutele, gruppidele, rahvustele, rassidele, poliitikale, uskumistele, ideaalidele, mida ta vajab, et midagi või kedagi hukka mõistetakse või maha salataks.³³ Üks enam kasutatud võtteid nõukogude propagandas. Näiteks „buržuid“, „ohtlikud elemendid“ - sildid, mida kleebiti vastavalt vajadusele ükskõik kellele. Selle alaliikidena võib vaadelda:

a) Vastandamine - Oli alati nõukogude meedia parim propagandavahend. Pärast natsistliku Saksamaa alistamist kanti deemoni-kuvand üle Läänele, eriti Ameerika Ühendriikidele.

³² Mills, C. Wright *The Mass Society* - Jackall, Robert. Propaganda, lk 90.

³³ *Institute for Propaganda. How to Detect Propaganda* - Jackall, Robert. Propaganda, lk 218.

Nõukogude retoorikas portreeriti USAd kui „imperialistlikku“ ja sõjakat, samas kui Nõukogude Liit oli väljas „rahu“, „desarmeerimise“, „demokraatia“ ja „vabaduse“ eest.³⁴

b) Kõige olulisem poliitilise diskursuse struktuur on meie-teie opositsioon. See ilmneb mitmel moel, kõige ekstreemsemal kujul kapitalismi ja sotsialismi vastandamises. Teised vormid on tsarism vs. sotsialism ja Nõukogude Liidu vaenlased vs. Nõukogude rahvas. Vaenlase vaenulikku käitumist seletatakse tema loomusega, kuid positiivset käitumist käsitletakse kui järeleandlikkust. Rahumeelseid tegevusi kantakse situatsioonist tulenevatele faktoritele. Teisisõnu, kui vaenlane käitub rahumeelselt, siis tuleneb see asjaolust, et ta oli sunnitud seda tegema teatud asjaoludel ning mitte enda valikul.³⁵

Peet Lepik viitab asjaolule, et niisugune must-valge reduktsioon nõukogude kultuuris eeldas eneseteadvuse „valvsust“ nii „meie“ kui ka „nende“ suhtes. Näiteks välismaiseid kultuuritegelasi liigitati kas (potentsiaalsete) vaenlaste või „sõprade“ leeri.³⁶ Vaenulikkus vastandlike gruppide vahel kutsus esile tugeva grupisisesed sideme ning tekitab grupi liikmetele selge taju oma grupi unikaalsusest. Teisisõnu, gruppidevaheline vaenulikkus tugevdab grupi kokkukuuluvustunnet ja identiteeti.³⁷

Soolised aspektid ilmnevad kapitalism vs. sotsialism vastandamiste sees ning esitatakse naiste ja nende predikaatide nominatsioonides. Nende nominatsioonide semantiline analüüs näitab, et naiste grupp on limiteeritud tööstustöölise ja põllupidajatega. Soolisi aspekte rõhutatakse vaid selleks, et rõhutada ja polariseerida meie-teie opositsiooni. Soolised aspektid olid allutatud Nõukogude poliitilise diskursuse struktuuridesse.³⁸

2. „Särav“ üldistamine – Särav üldistamine on vahend, millega propagandist omistab oma programmile vooruslikkuse, kasutades kiidusõnu. Siin apelleerib ta meie armastuse, helduse ja kokkuhoidvuse emotsioonile. Ta kasutab sõnu nagu „tõde“, „vabadus“, „au“, „sotsiaalne õiglus“, „avalik teenus“, „õigus tööle“, „lojaalsus“, „progress“, „demokraatia“. Vahend, et panna meid aktsepteerima ja heaks kiitma ilma tõendeid otsimata.³⁹ Vastandub sildistamisele. Kui silte kleebitakse vaenlasele, siis säravalt üldistatakse kõike, mis enda kohta käib. Nõukogude propagandas ilmselt sama levinud võtte kui sildistamine. Näiteks spordivõimekus oli üks „uue nõukogude inimese“ kuvandi olulisi omadusi. Spordivõimekus omandas täiesti uue tähenduse maailma mastaapi võistlustel nagu olümpiamängud või isegi

³⁴ Gorman, Lyn. Media and Society in the Twentieth Century. Malden, MA : Blackwell Publishing, 2003, lk 107.

³⁵ Zur, Ofer. The Love of Hating: The Psychology of Enmity. History of European Ideas, 13 (4) - <http://www.zurinstitute.com/enmity.html>

³⁶ Lepik, Peet. Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris – Akadeemia. 2000, nr 4, lk 738.

³⁷ Zur, Ofer. The Love of Hating: The Psychology of Enmity.

³⁸ Morell, Ildiko Asztalos. Gender Transitions in Russia and Eastern Europe, lk 96.

³⁹ Institute for Propaganda. How to Detect Propaganda - Jackall, Robert. Propaganda, lk 219.

maleturniiridel. See jäi oluliseks faktoriks rahvusliku prestiiži demonstreerimisel. Nõukogude võimud värbasid isegi atleet-sõdureid, et testida inimvõimekuse piire mitte ainult maal, vaid hiljem ka kosmoses.⁴⁰

3. Tähenduse ülekandmine - Vahend, mille abil propagandist kannab üle kellegi või millegi autoriteedi ja prestiiži, mida me austame, sellele, keda või mida ta tahab, et me aktsepteeriksime.⁴¹ Tehnika tugineb arutlusele sellest, et propagandist saab emotsionaalselt siduda objekte, millel tegelikku seost ei ole.⁴² Näiteks suvalised nõukogude propaganda kampaaniad, mis seoti parteiga, et anda neile tõsiseltvõetavus.

Siia alla saaks liigitada ka peegelprojektsiooni meetodi kasutamise. Semiootik Peet Lepik toob välja näited punanurkade semantika pahupidi pööramises („vanas“ kultuuris – ikooninurk, „uues“ – parteijuhi pildiga kaunistatud ruum ideoloogiliste ürituste läbiviimiseks) või punasel väljakul korraldatud religioosete ristikäikude asendamine töölisrahva demonstratsioonidega.⁴³ Sellisel kujul esineb nõukogude kultuuris ka naistepäev keelatud emadepäeva asemel.

4. Tunnustuse ülekandmine – Kasutatakse tuntud inimest toetuse võitmiseks. Tuntud inimene on seega sümbol, kellega tavainimene saaks samastuda. Luuakse autoriteete, kes ütlevad, kuidas inimesed peaksid käituma. Näiteks peaksid elama ja töötama nagu Leida Peips.

5. „Oma poisi“ mängimine - See on vahend, mida kasutatakse poolehoidu võitmiseks, et keegi ilmneks nagu keegi meie seast – „lihtsalt tavaline inimene“ – ja seega tark ja hea nagu meie. Näiteks nõukogude poliitikute ringsõidud, et külastada tavainimesi. Klassikalised plakatid ja maalid Leninist, kes ümbritsetud lastega – „lastesõber Lenin“. Samamoodi oli teadupärast nõukogude propaganda kohustuslik element elulugude juures „raske lapsepõlv“.

6. Kaartide segamine - Vahend veenmaks, et armutu sõda on „õigluse ristsõda.“⁴⁴ Tehnika tugineb propagandateoreetilisele arusaamale, et kõiki nähtusi, sündmusi, asju ja inimesi tuleb näidata propagandistile soodsas valguses, selleks vajadusel faktide ja nende esitamiskiisiga manipuleerides.⁴⁵ Meetod, mis tegelikult baseerub silmakirjalikkusele. Näiteks nõukogudeaegne „statistika“, millega suudeti tõestada täpselt seda, mida parajasti vajalik. Samamoodi saab siia alla paigutada erinevate kuvandite/fassaadide loomise, mis varjaks tegelikkust. Näiteks NSVLi Baltikumi osa kui näidisvabariik 1960. aastatel nõukogude elu

⁴⁰ Taylor, Philip M. *Munitions of the Mind*, lk 262.

⁴¹ Institute for Propaganda. *How to Detect Propaganda* - Jackall, Robert. *Propaganda*, lk 220.

⁴² Uudelepp, Agu. *Propagandateooria ja –tehnikate areng* 20. sajandil, lk 91.

⁴³ Lepik, Peet. *Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris* – Akadeemia. 2000, nr 4, lk 744.

⁴⁴ Institute for Propaganda. *How to Detect Propaganda* - Jackall, Robert. *Propaganda*, lk 221.

⁴⁵ Uudelepp, Agu. *Propagandateooria ja –tehnikate areng* 20. sajandil, lk 92.

edenemisest või „faktid“ Lääne-Euroopa naistest, kes kannatavad karmi tööikike all ilma mingisuguste õigusteta.

7. Karjamentaliteedile rõhumine – vahend panemaks inimesi järgima masse. Siinkohal on propagandisti teemaks „kõik teevad seda“.⁴⁶ Rõhutatakse, et kõik sinu ümber käituvad ja mõtlevad mingil viisil, seega peaksid ka sina nii käituma ja mõtlema. Siinkohal kasutatakse speaktaaklit – suured staadionid, värvid, sümbolid, paraadid, rahvahulgad jne. Nõukogude propaganda puhul näiteks maiparaadid ja punased nelgid.

1.3 Nõukogude massimeedia areng

Nõukogude Liit oma riigi poolt kontrollitud meedia ning seeläbi suurema võimalusega kujundada informatsiooni ja oma kodanike arvamust välismaailma kavatsustest, nautis suuremaid eeliseid oma demokraatlike rivaalide ees.⁴⁷ Nõukogude ühiskonna ideoloogiline pale oli äärmiselt ühtlustatud ning seepärast kajastub nõukogude allikates ideoloogia tugevamini kui teistes ühiskondlikes oludes loodud tekstides.⁴⁸

Leninistlik idee nägi ette, et revolutsiooniliselt meelestatud intellektuaalid haaravad rahva abil läbi viidud riigipöörde käigus võimu ning utsitavad seejärel „juhmi“ massi helge tuleviku poole, mida inimesed ise oma lolluses ja küündimatuses ei suuda ettegi kujutada. Nagu Chomsky teravmeelitsedes kirjutab: „Ajame lolli pööblit uue maailma poole, mille mõistmiseks on nad ise paraku liiga ohmud.“⁴⁹

1917. aastal, kui bolševikud võimule tulid, ei olnud massikommunikatsiooni võrku praktiliselt olemas, kuna tsaarivalitsusel ei olnud kombeks oma alamatega läbi meedia suhelda. Seega oli kommunistidel võimalus massimeedia üles ehitada täpselt enda äranägemise järgi just partei vajadustest lähtudes. Sellele omakorda aitas kaasa käimasolev maailmasõda, pidevad ühiskondlikud muudatused ning olematu demokraatiakogemus. Nõukogude Liidu algusaeg oli vägagi hea pinnas uue massimeedia kaudu uudsete kuvandite

⁴⁶ Institute for Propaganda. How to Detect Propaganda - Jackall, Robert. Propaganda, lk 222.

⁴⁷ Philip M. Taylor. Munitions of the Mind, lk 253.

⁴⁸ Kreegipuu, Tiiu. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954 - Tannberg, T. (Koost.) - Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed: Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tartu: Eesti Ajalooarhiivi Kirjastus, 2007, lk 361.

⁴⁹ Chomsky, Noam. Meedia ja võim. Tallinn : Kõnn, 2006, lk 15.

kinnistamiseks inimeste peades, eriti veel arvestades asjaolu, et Lenini nn meediakäsitluse kohaselt pidi kogu meediamonopol kuuluma kommunistlikule parteile.

Kui lääne mõttemallis on meedial neljanda võimuna oluline roll kajastada objektiivseid uudiseid, siis Nõukogude Liidus oli see mõeldamatu. Lenin sätestas oma teoses „Millest alata? Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus“⁵⁰ põhilised sotsialistlikku meediat puudutavad teesid. Autor rõhutas, et töölisklassil on vaja just poliitilist ajalehte. See oleks kõigi proletaarsete omand, häälekandja ja ühendaja. Press pidanuks toimima kui ühenduslõng partei ja rahva vahel. Ideaali kohaselt tuli eemaldada inimeste teadvusest kapitalismi jäänukid ning muuta nad aktiivseteks kommunistliku ühiskonna ülesehitajateks – ajalehed peaks muutuma mitmesuguste parteiorganisatsioonide häälekandjateks ning literaadid ja toimetajad kuuluma ise parteiorganisatsioonidesse.⁵¹

Kuigi nõukogude press Lääne mõttes ei olnud vaba, siis kommunistid nägid seda hoopis teisiti. Nimelt oli Lenini visiooni kohaselt hoopis kapitalistlike riikide ajakirjandus sõltuv ning selle vabadus täielik silmakirjalikkus, kuna see oli sõltuv kapitalist. Lenin deklareeris, et just nõukogude press on vaba – vaba kapitalist, karjerismist ja kodanlik-anarhistlikust individualismist.⁵² Niisiis, Lenini loogika kohaselt oli press mitte sõltuv parteist, vaid kuulus proletariaadile, mida esindas partei ning oli seeläbi vaba.

Teine aspekt, mis muutis nõukogude ajakirjanduse lääne mõistes väga erinevaks, oli fakt, et Nõukogude Liidus ei esitatud ajakirjandusele kunagi objektiivsuse nõuet. Lenini käsitluse kohaselt riskeerib iga inimene, kes püüab teatud faktide puhul olla täiesti objektiivne, ohuga, et ta muutub eestkõnelejaks just neile faktidele, mida ta seletab.⁵³ Lenini arvates oli täiesti põhjendatud ja õigustatud vaadelda asju just teadusliku materialismi perspektiivist ning läbi töölisrevolutsiooni prisma, kuna see oli maailma ajaloo poolt niikuinii determineeritud.

Üldiselt tuleb nõukogude ajakirjandust, eriti stalinismi ajal, kahtlemata käsitleda totalitaarse ühiskonna propagandarelva ja võimu legitimeerimisvahendina, mitte ühiskonna huve teeniva informatorina. Nõukogude Liidus käsitleti uudistena ja uudisväärilistena mitte sündmuseid, vaid ühiskondlikke protsesse.⁵⁴ Infot peeti kinni päevadeks, vajadusel kauemgi, kuni toimus selle filtreerimine läbi erinevate kontrollivate institutsioonide, kujundades seda võimudele meelepäraseks ja avaldamiskõlblikuks teabeks. Nõukogude ajakirjandust ja

⁵⁰ Lenin, V. I. Millest alata? Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus. Tallinn : Eesti Raamat, 1972.

⁵¹ Ibid, lk 15.

⁵² Ibid, lk 15-16.

⁵³ Ibid, lk 39.

⁵⁴ Inkles, Alex. Public Opinion in Soviet Russia. Cambridge : Harvard University Press, 1950, lk 139.

kultuuripoliitikat lähemalt uurinud ajaloolane Tiiu Kreegipuu nendib, et trükiajakirjandus ei pidanud kajastama mitte igapäevaelu, vaid looma lugejatele pildid ümbritsevast kui harmoonilisest ja õitsvast „sotsialistlikust tegelikkusest“⁵⁵ Et selline „tegelikkus“ efektsem ja inimestele vastuvõetavam tunduks, vastandas propagandaaparaat nõukogude elule antipoodidena juba olemasolevad hirmud ja eelarvamused, mis varjutasid ühiskondliku tegelikkuse igapäevased probleemid. Sellised hirmupildid loodi näiteks tsaariaja mälestustest ning aristokraatia rõhumisest ja hirmudest välisvaenlaste kallaletungi ees. Hirmupiltide kasutamine meedias ning hirmuõhkkonna loomine olid eriti iseloomulikud just stalinismiajastule.

Lippmanni käsitluse kohaselt ei ole propaganda selle sõna otseses tähenduses võimalik, kui mingisugustki tsensuuri ei õnnestu rakendada. Ligipääs tegelikule keskkonnale peab olema piiratud, enne kui propagandistil õnnestub luua endale sobilik tehiskeskkond.⁵⁶ Seepärast on ülioluline osa propagandas tsensuuril ja info kontrollimisel, et vajadusel säilitada või suunata ühiskondlikku meelsust vastavalt propagandisti tahtele. Nõukogude Liidus propagandaaparaadi edukus seisnes ka selles, et sõnumeid edastav võim suutis blokeerida ligipääsu alternatiivsetele infoallikatele ning erinevatele vaadetele.

Üsna pea pärast nõukogude võimu kehtestamist sulges Nõukogude Liit end omaenese piiridesse, inimeste infoväli ujutati üle vaid võimudele meelepärase teabega ning alternatiivsed infokanalid keelati ning nende kasutamist sanktsioneeriti. Ajaloolane Peter Kenez väidab, et selle tulemusel nõukogude inimesed mitte niivõrd ei hakanud uskuma bolševike maailmavaadet, vaid pigem võtsid seda iseenesestmõistetavalt - teisitimõtlemist maha surudes uhuti minema vahe uskumuse ja uskumatuse, tõe ja mittetõe vahel.⁵⁷ Analoogselt väljendab end ka kirjandusteadlane Epp Annus – „ajaloo tühjendamine“ oli nõukogude ideoloogia suuremaid jõupingutusi; süsteemil ei õnnestunud küll „endist“ ajalugu täielikult uue vastu vahetada, asendada seda kommunismi progressimüüdiga, küll aga hakati nõukogude korda tajuma kui igavest kohalolu, väljapääsmatut olevikusolu.⁵⁸

Lippmann seletab sellist seisundit järgmiselt: „Kuna alternatiivsed infokanalid on kinni, siis pöördub inimene kellegi poole, keda peab tänu juhtpositsioonile juba varasemast autoriteediks. See mida aktsepteeritakse kui tõe, reaalsust, head, kurja ja ihaldusväärset, ei

⁵⁵ Kreegipuu, Tiiu. Ajaloo rakendamine propagandarelvana. Kuidas kujundati ajalookäsitlus nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1945-1960 - Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. 2007, nr 3, lk 54.

⁵⁶ Uudelepp, Agu. Propagandateooria ja –tehnikate areng 20. sajandil, lk 14.

⁵⁷ Tsiteeritud Gorman, Lyn. Media and Society in the Twentieth Century. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2003, lk 92.

⁵⁸ Annus, Epp. Postmodernism kui hilissotsialismi kultuuriloo – Keel ja Kirjandus. 2000, nr 11, lk 774.

ole inimeste peades täielikult fikseeritud.⁵⁹ Seega võiks öelda, et „kordamine on tarkuse ema“ – stereotüüpide ja kuvandite elujõulisus peitub nende korduvuses ning alternatiivsete vaadete olematuses, nagu ka teatud kindlaid vaateid evivatele autoriteetidele tuginemises.

Tänu partei monopolile teabe edastamisel, sai see väga edukalt meelsust suunata rahvast desinformeerides. Desinformatsiooni edastamise puhul on tegemist meelega moonutatud, mitte kogemata vääraks osutuva teabega.⁶⁰ Faktimanipulatsioon ehk faktide meelevaldne tõlgendamine vastavalt propagandisti vajadustele on seejuures viis, kuidas desinformeerida. Näiteks on need uudislood, mis kujutavad olukorda propagandistile sobival viisil. Agu Uudelepp seletab faktimanipulatsiooni kasutamist sellega, et faktide tõlgendamisega manipuleerimist on propagandas raskem tuvastada kui otsest valetamist. Kui keegi on tõde moonutanud, võib üldjuhul leida vaieldamatuid tõendeid selle kohta.⁶¹

Üldjuhul esitas nõukogude propaganda fakte hea ja halva kontrastina. Uued detailid olid tihtipeale illustreeritud statistikaga ja näitlikustatud persoonide nimedega, et muuta faktid inimestele elulähedasemaks ja usutavamaks. Uppsala ülikooli sotsioloogiaprofessor Ildiko Asztalos Morell on analüüsinud maailmasõdade vahelise perioodi *Pravdat* ning täheldanud, et kahekümne aasta vältel jäi naisteteemaline retoorika laias laastus muutumatuks. 1920-39. aastatel on kasutatud näiteks järgmisi vastandusi: 1920. aastate naise kapitalismimaades kirjeldatakse kui “ikestatud tööjõudu” (1925). Kapitalistlikes riikides on naised “poliitiliselt ja majanduslikult orjastatud” (1929). Nõukogude liidus aga “vabastavad reformid ja erinevad meetmed naised ahelatest” (1924), “töötavad naised on emantsipeerunud - ta on oma uue ühiskonna teadlik ehitaja ning täieõiguslik ja aktiivne sotsialistliku pere liige” (1929).⁶² Nimelt muutus seoses industrialiseerimisega naise kuvand – kõik tahtsid anda oma tööpanust. Sama tendentsi kohtab ka stalinismiaegses Eestis ilmunud Nõukogude Naises, kus kapitalistlike maade naiste olukorda kirjeldati pidevalt halvenevana paralleelselt Nõukogude Liidu naiste seisundi jätkuva paranemisega. Näiteks väitsid propagandistlikud artiklid korduvalt, et kuna nõukogude riigis oli üha enam tööhõivesse rakendatud naise, siis on saavutatud sooline võrdõiguslikkus. See omakorda peegeldas riigi arengut ning toitis Nõukogude Liidu progressimüüti.

Nõukogude propaganda eduks võib seega lugeda tsensuuri ja faktimanipulatsiooni meetodi väga edukat rakendamist ning alternatiivse info levitamise keelamist. Nagu Philip Taylor oma infosõja-teemalises raamatus kirjutab: „Paljud lääne infoagentuurides töötavad

⁵⁹ Lippmann, Walter. *Public Opinion*, lk 168.

⁶⁰ Jowett, Garth; O'Donnel, Victoria. *Propaganda and Persuasion*, lk 15.

⁶¹ Uudelepp, Agu. *Propagandainstrumendid poliitilistes ja poliitikavälistes telereklaamis*, lk 44.

⁶² Morell, Ildiko Asztalos. *Gender Transitions in Russia and Eastern Europe*. Eslöv : Gondolin, 2005, lk 92-93.

propagandistid väitsid, et venelased hoidsid infosõjas alati initsiatiivi, kuna nende propaganda oli nii läbi põimunud nende poliitikaga.⁶³

Lõpetuseks, iseloomustamaks nõukogude pressi, peaks veel nentima, et ajakirjandus ei arvestanud kuigi palju lugejate huvidega. Lugejat ei peetud publikuks, kellele toota meelepäraseid tekste, millest nad võiksid olla huvitatud. Ajakirjandus ei olnud mõeldud lugejale, vaid lugeja ajakirjandusele, mis allutatud parteile. Nõukogude meedia jäi läbi aja eelkõige riigimeeste õpetuse, eesmärgipärase info ja meelsuse vahendajaks – sillaks rahva ja valitsejate vahel. Isegi kui sulaaja poliitika ei represseerinud enam isikut füüsiliselt, ei olnud avalikul arvamusel kohta. Ka nõukogude ajakirjanduses esinev kriitika oli ideoloogiseeritud. Kriitika, mis lähtus partei või teiste järelvalvet teostavate organisatsioonide seisukohtadest, nimetati „kriitikaks ülevalt“. „Kriitikaks altpoolt“ nimetati seda, mis tulenes kodanikest, näiteks kui kritiseeriti parteiaparaadi funktsioneerimist või kui töölised „kritiseerisid iseend“. Mõlematasandilist kriitikat peeti oluliseks, kuna see pidanuks parandama parteiaparaadi tööd, harima masse ja õpetama neile valitsemist ning kontrollima bürokraatiat.⁶⁴ Nõukogude ideoloogiast lähtudes oli oluline teha vahet „ohtlikul“ kriitikal, mida kasutasid riigivastased, ja tõelisel bolševistlikul enesekriitikal, et oma vigadest õppida.

1.4 Eesti NSV massimeedia areng

Pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis rakendati siin ellu üleliiduliselt kehtiv nõukogulik ajakirjandusmudel. Impeeriumi kiirendatud ühtlustamises olid eri staatuses alles äsja liidetud Balti liiduvabariigid, sest nad olid olnud ja olid veel nüüdki poliitiliselt, sotsiaalselt ja ideoloogiliselt nõukogude süsteemile võõrad ning seetõttu eriti „kahtlased“. ⁶⁵

Sarnaselt oli „kahtlane“ Eesti üldsusele uus nõukogude süsteem. Näiteks kunstnik ja kunstiteoreetik Leonhard Lapin märgib, et ükskõik kas me seda tunnistame või ei, stalinistlikku kultuuri iseloomustab tugev slaavi koloriit ning loomuliku oleku kontrast pealesurutud korruga oli eestlasile vaieldamatult eriti koormav – niihästi pildis, sõnas kui ka helis.⁶⁶ Võib vaid oletada, milline oli šokk Eesti ajakirjandusele, mis ka varasemas autoritaarses riigis oli võrdlemisi vagur ning harjunud võimudepoolsete juhistega, kui seda

⁶³ Taylor, Philip M. *Munitions of the Mind*, lk 268.

⁶⁴ Inkles, Alex. *Public Opinion in Soviet Russia*, lk 197.

⁶⁵ Kreegipuu, Tiiu. *Eesti kultuurielu sovetiseerimine*, lk 368.

⁶⁶ Lapin, Leonhard. Ääremärkusi Boris Groysi staliniaanale. – *Akadeemia*. 1998, nr 5, lk 1111.

hakkas käsutama kommunistlik partei ning trükikirjandusele kehtestati tugevalt ideoloogiline eel- ja järeltseksuur. Ajaloolane Kaljo Veskimägi sedastab oma tseksuuri käsitlevas uurimuses, et EK(b)P haaras ajakirjanduse päris asiselt oma kätte: „Ei ole vist palju näiteid, kus äsja revolutsiooni edukalt juhtinud partei enam kui kümnendiku oma liikmetest oleks suunanud ajakirjandusse.“⁶⁷ Siinsetest ajalehtedest ja ajakirjadest said nõukogude võimu legitimeerimisvahendid ja ideoloogilised võitlusrelvad. Vastavalt sellele, millised oli parajasti parteijuhtide poliitilised eesmärgid, anti ka ajakirjandusele juhtnõre.

Parteitekste uurinud ajaloolane Olaf Kuuli väidab, et suur nihe kontrollivama ja repressiivsema kultuuripoliitika poole toimus ÜK(b)P tasandil 1946. aastal seoses otsusega ajakirjade *Zvezda* ja *Leningrad* kohta⁶⁸. See otsus muutis lääneriikide suhtes salliva kirjutusviisi läänevaenulikuks ning algatas tugeva ideoloogilise surve kultuuripoliitikale. Kuuli toob välja, et rünnak nimetatud ajakirjade vastu oli tegelikult märksa laiem suunitlusega: Kõigilt kirjanikelt nõuti, et nad hoiduksid positiivselt hindamast lääne kultuuri ja kiidaksid igati nõukogude korda. Järgnes üldine klaperjaht „ideoloogiliste kõikumiste“ ja „võõraste“ mõjude vastu kirjanduses.⁶⁹

Kuigi ÜK(b)P otsused olid EK(b)P-le kohustuslikud, ei avaldanud Moskva „uued tuuled“ otsekoheselt mõju ENSV ajakirjandusele. Kuuli sõnul tulenes see sellest, et EK(b)P esimene sekretär Nikolai Karotamm ei pooldanud „kirjanike tooret materdamist“ ning üritas ENSVs leebemat joont hoida. Sellisele pehmemale kursile ja Karotamme laveerimispoliitikale tuli lõpp 1949, mil ÜK(b)P tasandil tegeleti Leningradi süüasjaga ning EK(b)P tasandil sai propaganda ja agitatsiooni sekretäriks tugevalt moskvameelne Johannes Käbin. Pärast seda langesid paljud loometegelased tugeva ideoloogilise rünnaku alla ning EK(b)P tekstid kohandati ÜK(b)P sõnapruugiga.⁷⁰ Seda sõnapruuki võiks võtta kokku Tiit Hennoste kirjeldusega Eesti kirjandusuurimuses valitsenud paradigmast, kuid mida saab taandada kitsamalt ka ajakirjandusele: 1950. aastate algupoolel valitses leninistlik-stalinistlik vulgaarsotsioloogia, mis toetus Lenini ja Stalini seisukohtadele kultuurist ja kirjandusest.⁷¹

⁶⁷ Veskimägi, Kaljo. Nõukogude Unelaadne elu. Tseksuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda 1996, lk 84.

⁶⁸ 14. augustil 1946 võttis ÜK8B9P Keskkomitee vastu otsuse „Ajakirjadest *Zvezda*“ ja „*Leningrad*“. Vormiliselt käis see dokument kahe kirjandusliku ajakirja ja mõne seal avaldatud töö kohta. Eriti ränga kriitika osaliseks said Mihhail Zoštšenko jutustused ja Anna Ahmatova luule. Rünnak nimetatud ajakirjade vastu oli tegelikult märksa laiem suunitlusega: kõigilt kirjanikelt nõuti, et nad hoiduksid positiivselt hindamast lääne kultuuri ja kiidaksid igati nõukogude korda. (Kuuli, O. Muutuvad parteitekstid, lk 259-260).

⁶⁹ Kuuli, Olaf. Muutuvad parteitekstid (1946-1952). – Virve Sarapik, Maie Kalda. Kohanevad tekstid. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool. Tartu, 2005, lk 260.

⁷⁰ Veskimägi, Kaljo. Nõukogude Unelaadne elu. Tseksuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, lk 261-264.

⁷¹ Hennoste, Tiit. Kuidas me uurime kirjandust? - Keel ja Kirjandus. 1999, nr 5, lk 298.

Samas artiklis kirjeldab ta toleaeget kirjandust kui klassiliselt determineeritud nähtust, mis oli sotsialistliku ja kodanliku ideoloogia võitluse väljendus.

Niisiis võib 1949. aastat pidada tõeliselt stalinistliku represseeriva ajastu alguseks Eesti ajakirjanduses. Seda võib pidada ENSV siirdeajaks, mille tulemuseks oli nii ajakirjanduse muutumine kui ka süsteemsed muudatused kogu ühiskonnas ning ühiskonnatüübi vahetumine.⁷² Just sel aastal pandi paika pikemas perspektiivis kindlad reeglid ajakirjanduse kontrollmehhanismides. Kuigi stalinistlikul ajastul saavutati heakskiit põhiliselt sunni, terrori ja repressioonide abil, tuleks võtta arvesse ka kirjandusteadlase Eve Annuki konstateeringut, et stalinistlik ideoloogiline kirjanduspoliitika toimis kuigi palju ka prääniku-meetodil, positiivse boonuse kaudu, nagu näiteks stalinismiajastu suhteliselt suured honorarid või ajakirjanikele makstav korralik töötasu.⁷³

Ideoloogilise võimu rakendumiseks ja propagandatöö tõhususe või ebatõhususe mõistmiseks ajakirjanduses, tuleks vaadelda, kuidas oli struktureeritud partei ülevalt alla joonduv käsuliin. Siinjuures peaks märkima, et nõukogude süsteemi üheks tunnuseks oli kindlasti käsuliinide paljusus ning nende kattuvus, seega ei pruukinud käsuliin reaalsuses selliselt alati toimida, andes ka ajakirjanikele ning toimetajatele võimaluse erinevate ametkondade vahel laveerimiseks ning käskudest ja keeldudest kõrvale hiilimiseks.

Faktiliselt seisis süsteemi kõrgeima instantsina propaganda hierarhias Üleliiduline Kommunistlik Partei, kelle ülesandeks oli välja töötada üldised ideoloogilised põhimõtted, eesmärgid ja käitumismudelid. Partei keskkomitee otsesesse alluvusse kuulus propaganda ja agitatsioonivalitsus. Eesti NSV tasandil allus ajakirjanduse juhtimine (olenemata osakonna struktuurimuudatustest 1948, 1951 ja 1953), alates 1940. aastast EK(b)P Keskkomitee ning 1945. aastast ümbernimetatult EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnale.⁷⁴

Oluline on käesoleva töö puhul mainida, et 1945 loodi EK(b)P KK naistöö osakond, mis pidi tegelema propagandatööga eelkõige naiste hulgas. Linnades, ettevõtetes ja asutustes, maal ja vallakeskustes loodi naiskomisjonid, mille ülesandeks oli organiseerida naiste loenguid ja vestlusi, tõmmata neid kaasa ühiskondlikule tegevusele jne.⁷⁵ Sellised naiste nõukogud, komisjonid, osakonnad jne, pidanuks NSVL-s sümboliseerima naiste tulemist

⁷² Vt siirdeaja mõiste - Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter. Postkommunistlik siirdeae Eestis – Akadeemia. 1998, nr 4, lk 675.

⁷³ Annuk, Eve. Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis - Keel ja Kirjandus. 2003, nr 11, lk 846.

⁷⁴ Tarvel, Enn. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Tallinn: Kristler-Risto Eesti Sihtasutus, 2002, lk 242. Ideoloogiaosakonna struktuurist lähemalt lk 242-257.

⁷⁵ Ibid, lk 244.

avalikku ellu ja emantsipatsiooni. Nõukogude Naise toimetuse arhiivmaterjalidest⁷⁶ selgub, et naiskomisjonidega, vähemalt ametlikul tasandil (ilmselt oli põhjus eelkõige ülevalt poolt ettekirjutatud artiklite arvus ja nende mahus), suheldi suhteliselt tihedalt.

Ajakirjanduse juhtimine ja kontroll olid vastavalt väljaannetele seatud hierarhiale erinevad. Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin jagavad nõukogude meedia kontrolli ja kanoniseerituse alusel viide kategooriasse. Nõukogude ajakirjanduse esimesel tasandil seisis „tsentraalne“ (üleliiduline) ajakirjandus, näiteks oli selleks *Pravda* ja ajakiri *Kommunist*. Sellel ajakirjanduse tasandil valitses ajalehe üle totaalne kontroll ja kanoniseeritus. Need tekstid olid suunaandjaks ja eeskujud mitte ainult teistele meediatekstidele, vaid kogu ideoloogilisele süsteemile, ideaalis kogu vaimsele sfäärile. Sellest teisel kohal olid vabariiklikud ajalehed ja ajakirjad – näiteks EKP keskkomitee ajaleht *Rahva Hää*. See pressitasand oli veidi mahedama kontrolli all eelkõige seepärast, et kõrgeimad asjaajajad rääkisid vene keelt ning pidasid eestikeelseid käsitlusi ning tekste vähem täpseteks ja olulisteks. Püramiidi kolmas tasand hõlmas kohaliku pressisektorit, siia alla loeti ka töö-, elulaadi- ja haridusväljaanded. Sellel tasandil lasus peamine kontroll toimetusel endal ning avaldatavate tekstide eest vastutas peatoimetaja, järelkontrolli teostas *Glavlit*. Neljas ehk kõige suuremat vabadust nautiv pressitasand oli kultuuriväljaannetel, populaarteaduslikel, spordi- ning naisteajakirjadel. Seega kuulub Nõukogude Naine antud kategoriseeringu alusel just siia gruppi. Viienda grupina nimetavad Vihalemm ja Lauristin väljaannete hulga, mis oli väljaspool nõukogulikku kontrolli.⁷⁷

Sotsioloog Alex Inkles teeb vahet nõukogude horisontaalsel pressipüramiidil (ajakirjanduse territoriaalne jaotus), mis on sarnane Lauristini ja Vihalemma kolmele esimesele astmele. Kuid eraldi toob ta välja veel Nõukogude Liidu vertikaalse pressistruktuuri, mis peegeldas pressis funktsionaalset liini ajakirjanduse jaotamisel eri gruppi ajalehtedeks/ajakirjadeks (näiteks partei-, valitsuse-, ametiühingu-, põllumajandus- või ka naiste- või noorsooajakirjandus).⁷⁸ Sellise jaotuse alusel kuulus Nõukogude Naine ajakirjana naisteajakirjade gruppi ning horisontaalsel skaalal vabariiklikusse kategooriasse.

Üldiselt lähtus nõukogude ajakirjanduse juhtimine kahest käsuliinist – partei ja *Glavlit*. Parteilisest käsuliinist oli juttu juba eelpool. Teine oluline kontrollorgan oli *Glavlit* ehk salastatud tsensuuriametkond, mis teostas ideoloogilist järelvalvet ning tegeles

⁷⁶ Nt. Kirjavahetus ajakirja "Nõukogude Naine" toimetusega ja rajooni organite ning asutustega koolide töö küsimustes – ERAF. F. 2150, N. 12, S. 22. või Nõukogude Naise toimetuse kirjavahetus parteiorganite ja asutustega – ERAF. F. 9508, N. 3, S. 94.

⁷⁷ Vihalemm, Peeter; Lauristin, Marju. Eesti ühiskonna meediamuutumine 1965-2004 - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2004. lk 4-6.

⁷⁸ Vt tabel Inkles, Alex. Public Opinion in Soviet Russia, lk 148-49.

tsensuuriga kõigis valdkondades, sealhulgas ajakirjandusliku tsensuuriga. Veskimägi toob veidi iroonilisel toonil välja, et kuigi ajalugu tunneb kahte tsensuuri meetodit: Eel- ehk preventiivset tsensuuri (tsensur vaatab läbi käsikirja) ja järel- ehk repressiivset tsensuuri (tsensur jälgib ilmuvat trükiproduktsiooni), siis nõukogude tsensuur oskas need kaks üheks tervikuks liita. Nimelt oli nõukogude tsensuurile iseloomulik ka ilmuva kirjanduse pidev korrigeerimine ning muutuvate nõuetega vastavuses hoidmine. Seda nimetab Veskimägi permanentseks tsensuuriks.⁷⁹

Põhimõtteliselt oli *Glavlit* ülesandeks ajakirjanduses trükieelne ja –järgne tsensuur. Viimane oli mõeldud selleks, et avaldatud tekst vastaks eelnevalt heakskiidu saanud tekstile. Tal oli ka õigus keelata võimuvastaste materjalide avaldamist ja levitamist. Kõige järjekindlamalt tsenseeris NLKP kohalikku trükitoodangut järeltsensuuri kaudu, saades igast Nõukogude Liidus ilmunud trükisest kontrolleksemplari. Algul jälgiti ilmselt vaid kohalikku venekeelset kirjandust, kohalikukeelselt üksnes vormiliselt - näiteks Lenini pilt ei tohtinud olla ajakirja tagakaanel, vaid pidi olema esikaanel.⁸⁰

Vaadeldes nõukogulikku käsuliini, tuleb nõustuda Kreegipuuga, kes oma artiklites pidevalt rõhutab, et ajakirjandusväljaanded ei olnud vaid ideoloogilise pealetungi vahenditeks, vaid ka ise selle objektideks - trükiväljaannete toimetused olid praktikas kõige vahetumalt igapäevaste ajalehtede ja ajakirjade tegemisega kursisolevad, kuid ülalt-alla juhtimisstiilile tuginevale ühiskonnale iseloomulikult ka ülimalt piiratud otsustamisõigusega institutsioonid.⁸¹ Niisiis anti väljaannete peatoimetajatele detailseid juhendid kõrgemalt selle kohta, milliseid probleeme käsitleda ning isegi ridade arv, mida igale temale pühendada.

Parteilised suunised ning tsensuuriametkonna olemasolu ei tähendanud aga, et väljaannetest oleks likvideeritud kõik ideoloogilised vead. Nagu juba öeldud, oli nõukogude ajakirjandusele iseloomulik erinevatele väljaannetele teostatava kontrolli intensiivsus, millest tulenevalt kõikus ka ajalehtede ja ajakirjade ideoloogiline tase. Pealegi ei suudaks ilmselgelt ka kõige kontrollivama riigi ametnikkond märgata absoluutselt iga viga. Kreegipuu nendib oma magistritöös, et eriti just nõukogude ajakirjanduse kujundamise algaegadel oli vigu ajalehtedes palju. Sõltuvalt toimetuse tasemest ja kohaliku parteikomitee aktiivsusest kõikus väljaannete sisu märkimisväärselt. Hierarhias kõrgemalseisvad vabariiklikud lehed olid rohkem kontrollitud ja seega sattus neisse ka vähem vigu. Kohalike lehtede puhul juhtus aga tihti, et vigadega ilmunud lehenumbrid olid hoolimata mitmekordsest tsenseerimisest

⁷⁹Veskimägi, Kaljo. Nõukogude Unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, lk 48.

⁸⁰Ibid.

⁸¹Kreegipuu, Tiiu. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteiline juhtimine - Ajalooline Ajakiri. 2009, 1/2 (127/128), lk 161.

toimetuse, tsensuuri- ja parteiorganite poolt pigem reegliks kui erandiks, tihti ei märganud tsensurid vigu ka pärast lehe ilmumist.⁸²

Kogu kontrollitud ajakirjanduse tulemuseks võib pidada nõukogude inimeste mentaliteedis väljakujunenud topeltnõuetlemist, mida sotsioloog Aili Aarelaid selgitab kui võõrvõimu tekitatava vaimse surve vähendamise moodust - inimesed on sunnitud elama korraga kahe täiesti vastandliku väärtuselis-normatiivse maailma üheaegse eksistentsi tingimustes, millest tekibki topeltnõuetlemine. Näiteks igasugused rahvuslikkusega seotud tunded peidetakse pelgalt usaldusväärsete naabrite ja oma perekonnaga seotud suhtlemisringidesse, avalikus sfääris võimutseb aga sotsialistlik dogmaatika, millesse keegi eriti tõsiselt ei usu, kuid mida moe pärast järgitakse.⁸³ Sellist kohandumist nimetab Aarelaid inimeste mõttelaadi sovetiseerimiseks.

Selline topeltnõuetlemine hakkaski eksisteerima ühiskonnas, kus ühelt poolt ajakirjanikud kasutasid juba „Propaganda tehnikate“ peatükis nimetatud nõukogulikke propagandavõtteid, kuid teisalt kujunes ENSV ajakirjanduses omakorda välja veel hulk tehnikaid, mis hakkasid töötama ametlike üleliiduliste korralduste, tsensurite ja teiste võimuorganite vastu. ENSV ajakirjanduse vastupanumanöövriteks loetlevad Epp Lauk ja Tiiu Kreegipuu järgmisi võtteid: 1) Intertekstuaalsus (erinevate diskursuste segamine) ajakirjanikud segasid tekstisisese ametlikku ideoloogiat mitteametliku narratiiviga, et muuta tekst vastuvõetavaks kontrollorganitele.

2) Õige „hääle“ valimine - ajakirjanikud kasutasid ära võimude poolt soositud kaastöölise (nt lihttöölised) häält, et nende vahendusel võimendada enda arvamust ning anda lugejatele võimuvastaseid signaale.

3) Individuaalne vs kollektiivne perspektiiv - arvestades, et ametlik kõnepruuk rõhutas kollektiivsust, siis kasutati režiimivastase elemendina eriti just portreelugudes isikute individuaalsust ja personaalsust, mis samuti kaudselt õnnestas võimu autoriteeti.

4) Eesmärgipärane võõrandumine – eesmärgipärane keelega mängimine ning poliitiliste terminite naeruvääristamine. Näiteks pilavad tõlkevead.

5) Analoogia – nõukogude tsensuur ei lubanud avaldada tundlikke ühiskondlikke teemasid. Samas lubas ta aga avaldada vigasid ja kriitikat teistest ühiskondadest. Seega sai kirjeldada kriitiliselt teisi ühiskondasid, et analoogiat kasutades tõmmata tähelepanu nõukogude ühiskonna vigadele.

⁸² Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2005, lk 68.

⁸³ Aarelaid, Aili. Topeltnõuetlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel – Akadeemia. 2000, nr 4, lk 755.

6) Ridade vahele kirjutamine – see meetod kasutas stiliseeritult irooniat, eufemisme, matafoore, allegooriat jne. Sõnumit ei esitatud otse, vaid sellest sai teadlik lugeja konteksti tundes aru.⁸⁴

Lisaks sellele võiks nimetada veel tsensuuri ülemängimise meetodi - soovitava materjali kõrvale sellise sokutamise, mis oma provokatiivsusega tsensorite tähelepanu hõivas ning mille kõrval teised, potentsiaalselt „ohtlikud“ kirjutised süütumana näisid ning ilmuda said.⁸⁵

Et analüüsida ENSV propagandat erinevatel ajastutel, on vajalik teadmine toleaeegsest üleliidulistest parteipoliitilistest püüdlustest, propaganda tehnikatest ja käsuliinist. Läbi nõukogude okupatsiooni ajajärgude olid ajakirjandusele seatud lubatu ja keelatu piirid ja kontrolli intensiivsus erinev. Kui vahetult sõjajärgsetel aastatel tuli Eesti kontekstis tegelda võimu institutsioonilise ja organisatoorse poolega, siis aja möödudes hakati järjest enam tähelepanu pöörama Eesti ajakirjanduse ühtlustamisele üleliidulisega. Jäigema ideoloogilise surve perioodideks võib pidada stalinismiaega ning sula-aja liberaliseerimistendentside lõppemine alates 1968. aastast. Leebem tsensuur ajakirjanduses kehtis sula-ajal ning uuesti perestroika ajal 1980. aastate lõpus. Vastavalt sellele reageeris ka kohalik press ennast enam või vähem vaos hoides.

⁸⁴ Vt. Lauk, Epp; Kreegipuu, Tiiu. Was it all Pure Propaganda? Journalistic Practices of Silent Resistance in Soviet Estonian Journalism - Acta Historica Tallinnensia. 2010, nr 15, lk 177-182.

⁸⁵ Kreegipuu, Tiiu. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteiline juhtimine. Ajalooline Ajakiri 2009, 1/2 (127/128), lk 169.

2. Kuvandi konstrueerimine

2.1 Konstruktivism – imago ja stereotüüp

Tänapäeva läänemaailma sotsiaal- ja humanitaarteadused on üldjuhul võtnud omaks, et ühiskond on dünaamiline, pidevas muutumises ning sellest tulenevalt on ka rollid iga ühiskonna põhiolemuslikud koostisosad. Mängides rolle, osaleb indiviid ühiskondlikus maailmas. Võttes omaks need rollid, saab ka seesama maailm isikule subjektiivselt omaks.⁸⁶ Füüsilise seaduse jõu omastanud ühiskondlikud normid konstrueerivad kindlaid mäluvilte ehk kuvandeid kindlatest käitumismustritest ja rollidest. Lühidalt, roll ja rollikäitumine vastavad üldistele omaks võetud väärtushinnangutele ja konstrueeritud mudelitele ning nende jälgendamisele ehk imiteerimisele. Seepärast võtab ka antud uurimustöö aluseks imagote ja stereotüüpide uurimisel konstruktivistliku käsitluse, mis eeldab, et ühiskonna ühine teadvus on struktureeritud selle põhjal, mis on üldiselt oluline ning mis on omane vaid teatud rollidele. Et rääkida kuvandist ja selle loomisest, on vaja selgeks teha imago ehk kuvandi ja stereotüübi mõiste.

Imago ei ole samane mitte igasuguse öelduga, mis teatud persooni või gruppi puudutab. Faktiliselt aruandvad ja empiirilisel testitavad avaldused (nt prantslastel, erinevalt sakslastest, on otsesed presidendivalimised) ei ole kuvandiloome. Kuvandid puudutavad väärtushinnangulisi või iseloomustavaid omistamisi teatud käitumiseks (nt hispaanlased on uhked). Tihtipeale ühendavad nad sotsiaalseid fakte ja omistatavaid kollektiivseid mõttemalle (nt Pariis on prantsuse elegantsi pealinn).⁸⁷ Kuvandeid peetakse ka teatud stereotüübi vormiks. Stereotüübi ja kuvandi erinevus on see, et stereotüübid on kuvandist fikseeritumad, vähem muutuvad ja mobiilsemad kui kuvandid. Stereotüübid on püsivad ja lihtsustatud mäluvilid, mis settivad ühiskonna kollektiivsesse mällu ning hakkavad rolli mängima normaalsuse etalonidena.

Stereotüübid on moonutatud reaalsus. Nad on üldistused grupi kohta, milles igale grupiliikmele kantakse ühesugused omadused lähtuvalt grupist, olenemata tegelikest erinevustest grupiliikmete vahel.⁸⁸ Stereotüübi aluseks on eelarvamused ning neid on raskem

⁸⁶ Peter, L. Berger; Luckmann, Thomas. *The Social Construction of Reality*. Garden City N. Y : Doubleday, 1967, lk 74.

⁸⁷ Beller, Manfred; Leerssen, Joep. *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam ; New York : Rodopi, 2007, lk 342.

⁸⁸ *Ibid*, lk 429.

ajas muuta kui luua uusi imagoid. Seega võib öelda, et stereotüübi aluseks on juba eelnevalt loodud kuvandid. Samal ajal on stereotüübi ja imago suhe ka kahesuunaline - ühelt poolt luuakse uued imagod vanadele stereotüüpidele tuginedes, teisalt on teatud imagote kinnistumine aluseks stereotüüpimisele.

Sotsiaalpsühholoog Craig McGarty paneb paika stereotüüpide kolm juhtivat omadust - a) stereotüübid on abiks seletamiseks mingit nähtust, b) stereotüübid on energiatsäästvad vahendid, c) stereotüübid on grupisisesed jagatud uskumused. Esimene omadus viitab sellele, et stereotüüpide formeerimine on vajalik selleks, et aidata teatud situatsiooni tajujal sellest aru saada. Teine omadus viitab sellele, et stereotüüpide formuleerimine on vajalik, et vähendada tajujapoolset jõupingutust. Kolmas omadus viitab aga sellele, et stereotüüpe peaks formeerima vastavalt heakskiidetud sotsiaalsetele normidele, kuhu kuulutakse.⁸⁹

Stereotüübid ja kuvandid võivad olla loodud nii vabamas kui kontrollitavamas ühiskonnas, kuid kindlasti ei eksisteeri nad lahutatult oma kogukonnast. Stereotüüpide ja kuvandite konstrueerijaks on ühiskonna enamus või domineerivaim grupp. Lingvist Stuart Hall väidab, et stereotüüpimine on sümboolse vägivalla võtmelement.⁹⁰ Ta kirjeldab stereotüüpimise protsessi järgnevalt: Stereotüüpimine positioneerib „lõhestamise“ strateegia. See jaotab normaalse ja aktsepteeritava ebanormaalsest ja mitteaktsepteeritavast. Seejärel eraldatakse kõik see, mis ei mahu vajalikesse raamidesse, mis on erinev.⁹¹ Teisisõnu stereotüüpimine konstrueerib „teise“ ja vastandab selle endale, proovides säilitada olemasolevat hegemooniat. Motiivid konstrueerida sellist vastandit on järgmised: Vajadus ühendada omade ühisrinnet, vormida rahvuslikku identiteeti või legitimeerida agressiivset käitumist vaenlase vastu.⁹²

Selliseid motiive ja teguviisi võib vägagi lihtsalt jälgida Nõukogude propagandaaparaadi tegutsemises. „Teine“ vastandub „omale“ - kõik mis on „teine“, on „teistsugune“, vastandlik, hirmutav ja agressiivne. „Teisena“ konstrueeriti kõik, mis vastandus kommunismile. Seega „teisena“ ei käsitletud mitte niivõrd naissugu, vaid „endise aja naise“ omadusi, mis kommunismi kohaselt olid aegunud, dekadentlikud, ohtlikud ja põlastusväärsed – omadused, mis eelkõige peegeldasid endise aja korda.

⁸⁹ McGarty, Craig. Stereotypes as Explanations. The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups. London ; New York : Cambridge University Press, 2002, lk 2.

⁹⁰ Hall, Stuart. Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London : Sage in association with the Open University, 1999, lk 259.

⁹¹ Ibid, lk 258.

⁹² Lintunen, Tiina. Images of the Woman Enemies - Imagology and Cross-Cultural Encounters in History. Amsterdam ; New York : Rodopi, 2007, lk 249.

Uue naise konstrueerimine oli üks osa uue nõukogude inimese konstrueerimisest. Arvestades, et nõukogude propaganda lähtus maskuliinsest perspektiivist ja riigi huvidest, siis oli ka uus naisekuju naistele endile adopteerimiseks ebaloomulik ja võõras, kuna ei arenenud vastavalt loomulikule keskkonnale ja individuaalsetele vajadustele, vaid loodi võimurite poolt kampaaniakorras. McGarty väidab, et stereotüüpide kõige olulisem funktsioon on säilitada olemasolevat võimustruktuuri, et mõjutada grupi käitumisviisi valitsevale grupile sobivaks ning leida sellisele käitumisele õigustus.⁹³ Stereotüüpimine õigustab teatud käitumist teatud indiviidi või grupi stigmatiseerimiseks ning kõrvaletõrjumiseks.

Nõukogude kultuuris oli kuvandiloome ja stereotüüpide formeerimise jäme ots riigil. Et ühiskond jõuaks stereotüüpimiseni ehk mustvalgete lihtsustusteni, oli vaja enne edastada pidevalt ühesuguseid ja samasuguste normidega imagoid (nt luua kuvandeid naistest rasketööstuses, traktoristidena jne, et lõhkuda stereotüüpi naistest kui „nõrgemast“ soost ning luua talle uus imago). Stereotüüpide ja kuvandite puhul peitub nende omaksvõtmise võti just nende pidevates kordamises. Seepärast saab ka „valest“ vajadusel „tõde“ ning adopteeritakse ka võõraid rolle, millega korduval kokkupuutel muutuvad nad üha enam omadeks.

Siiski ei ole stereotüübid vaid eelarvamuslikud lihtsustused teatud isikute või gruppide raamidesse panemiseks, vaid stereotüüpide formeerimine on alati kahesuunaline. Ka stereotüübi tajuja ja äratundja paigutab end seda tehes automaatselt kindlasse gruppi - kultuurikonteksti, kuhu antud stereotüüp sotsiaalse normina kuulub. Seega saab nõukogude kontekstis vaadelda uue naise imagot ühelt poolt kui riikliku propaganda produkti ning teisalt jälgida, kuidas naised ise uue konstrueeritud kuvandiga kohanesid ning seda enda rollidesse sisendasid.

2.2 Soo konstrueerimine

Kuna käesolev töö on seotud naistemaatikaga ning uurib kuvandiloomet soorollidele kuvandiloomet, siis on oluline ära seletada mõned perspektiivid soouurimuse põhiseisukohtadest ja terminitest ning nende kasutamine antud töös.

Erinevad distsipliinid käsitlevad „soo“ definitsiooni erinevalt. Antropoloogidele kirjeldavad soorollid seda, millistel positsioonidel seisavad mehed ja naised ühiskonnas.

⁹³ McGarty, Craig. Stereotypes as Explanations. The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups, lk 179.

Sotsioloogid räägivad pigem soorollidest kui soost tulenevatest ootustest teatud käitumiseks, ning kuidas mehed ja naised üksteisega suhestuvad. Psühholoogid rõhutavad karakteristikuid, mis tulenevad meeste ja naiste erinevast käitumisest, isiksusest, eelistustest, intellektist ja võimetest.⁹⁴ Kõik need erinevad valdkonnad tänapäeval aga nõustuvad, et sookäitumine on suures osas konstruktsioon, mis tuleneb sellest, kuidas on organiseeritud kuvandid õigest ja valest sookäitumisest diskursuste, sotsiaalsete institutsioonide, hariduse, kultuuri, kehalise käitumise ja ka propaganda kaudu.

Inglise keeles on kaks eraldiseisvat sõna - „sex“ ja „gender“, millele eesti keeles on vaid üks vaste - „sugu“. Esimene - „sex“ - tähendab bioloogilist sugu. Sõna *gender* tuleneb ladinakeelsetest sõnadest *gener-*, *generare-* ja *genus*, mis viitavad eostamisele, sünnile ja liigile. Imagoloogias puudutab sõna *gender* ehk sugu (konstrueeritud sooroll) kellegi (enese)taju naiseks või meheks olemisest nagu ka sellega kaasas käivatest kuvanditest naiselikkuse ja mehelikkuse kohta. Selline enesetaju on alati seotud sellega, kuidas nähakse vastassugupoolt ning kuidas tajutakse enda seksuaalset identiteeti.⁹⁵

Sugupool (sex) on bioloogiline ja anatoomiline kategooria, milles naiselikkuse ja mehelikkuse põhialus on XX ja XY kromosoom. Kombinatsioon XX tähendab, et sünnib tüdruk, XY puhul sünnib poiss. Samas ei tähenda Y-kromosoomi olemasolu aga, et lootest tingimata mehe kehakujuga inimene kasvab. Niisiis on isegi täppisteadlased nõus, et XX ja XY eristamine nais- ja meessooks on kahtlane kriteerium.⁹⁶ Lisaks kromosoomidele võib bioloogia poole pealt apelleerida ka hormoonide mõjule, mis suunavat sookäitumist. Kuid viimasel aja väidavad ka soopsühholoogid üha enam, et hormoonide mõju inimese käitumisele on raskem kindlaks teha kui nende toimet genitaalidele, kuna soolised erinevused käitumises on varjatamad ning inimese käitumine on sünnihetkest alates sotsiaalsete (ja teiste) mõjude meelevaldas.⁹⁷

Niisiis on meie teadmised naiselikkuse või mehelikkuse olemusest, meheks või naiseks olemisest konstrueeritud. Need on kokku seatud ühiskonna poolt, milles me elame. Sellise konstruktivistliku vaate alusepanijaks soouuringutes on 20. sajandi alguse eksistentsialistlik filosoof Simone de Beauvoir, kes esitab küsimuse, kas on tõesti olemas selline entiteet kui naine. Beauvoir vastab sellele eitavalt ning deklareerib, et „naiseks mitte ei

⁹⁴ Stevenson, Michael R. *Gender Roles Through the Life Span*. Muncie (Indiana) : Ball State University, 1994 , lk xi.

⁹⁵ Beller, Manfred; Leerssen, Joep. *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, lk 329.

⁹⁶ Hofstede, Geert. *Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures*. Thousand Oaks (Calif.) : Sage, 1998, lk 12-13.

⁹⁷ Eagly, Alice H; Beall, Anne E; Sternberg, Robert J. *Soopsühholoogia*. Tallinn : Külim, 2008, lk 12.

sünnita, vaid saadakse⁹⁸, pannes selle mõttega aluse feministlikule eksistentsialismile, mille lähtepunktiks on, et eksistents määrab rohkem kui essents ehk asjade sisemised muutumatud omadused. Kui võtta vaatluse alla „naine“, siis naine kui bioloogiline isend ei moodusta kontseptsiooni naise rollist ja naiselikkusest, mis on loodud ühiskonna poolt.

Kui sugu (sex) on kehaline erinevus, mis huvitab biolooge, siis konstrueeritud sooroll (gender) viitab sellele, kuidas inimesed õpivad olema mehelikud ja naiselikud, ning sisendavad need käitumuslikud mustrid enda igapäevasesse ellu. Seda nimetatakse sotsialiseerumiseks. Sotsialiseerumine on protsess, mille kaudu me õpime, kuidas teatud kultuuris vääriliselt käituda.⁹⁹

Soouuringutes on sugu vaadeldud ka „analoogia“ perspektiivist, kus sooroll (gender) sümboliseerib sugu (sex). Sooidentiteet selles paradigmas baseerub kollektiivsel sotsiaalsel kogemusel elades „mehe“ või „naise“ grupeeringus – võttes teatud kindlaid „soorolle“, et muganduda antud kultuuris ühiskonna ootustega.¹⁰⁰ Selline paradigma heidab kõrvale seisukoha, et sooroll ja sugu on konkreetses seoses. Kuid selle vaatepunkti puhul esineb samuti keerukus, kuna konkreetne sugupool võib muganduda ka soorolliga, mis ei vasta nende anatoomilisele soole. See vastab ka filosoof Judith Butleri mõistele „soo tegemine“ (doing Gender).¹⁰¹ Butler toob välja, et üks soo esitamise paradigmat on see, et sooroll sümboliseerib sugupoolt ehk siis mehed ja naised esitavad soorolle, mille nad imiteerimise teel on ühiskonna poolt üle võtnud. Seega võib soorolli esitus olla vastavalt kultuurile erinev - sookäitumine on akt mitte fakt.¹⁰² Kuid Butler tõstatabki paradigma siseselt probleemi, et erinevad soopooled võivad esitada ka erinevaid soorolle, ja tänapäeval isegi bioloogilist sugu vahetada (nagu näiteks transseksuaalid), seega on kogu sookäitumise maailm konstrueeritud ning soolised identiteedid ülevõetavad ning vastavalt vajadusele muudetavad.

Laias laastus kolmandaks lähtepunktiks soouuringutes võib lugeda perspektiivi, mis lähtub vaatest, et hoopis sooroll konstrueerib anatoomilise/bioloogilise soo. Kuna üks sugupool (mehed) on haaranud endale võimu, siis on nad muutnud teise sugupoole enda vastandiks ning allutanud anatoomilise tunnuse oma võimu demonstreerimise aluseks ja seaduseks. Nad väidavad, et bioloogilist tunnust ei tõstetaks üleüldse esile, kui see ei oleks domineerimise legitimeerimine. Näiteks sotsioloog Ruth Wodak tõstatab selle vaate teotuseks

⁹⁸ Beauvoir, Simone de. *The Second Sex*. New York : Bantam, 1952, lk 249.

⁹⁹ Holmes, Mary. *Gender and Everyday Life*. London ; New York : Routledge, 2009, lk 36.

¹⁰⁰ Wodak, Ruth. *Gender and Discourse*. London : Sage Publications, 1997, lk 23.

¹⁰¹ Vt. Butler, Judith. *Gender Trouble*. ew York ; London : Routledge, 1999, Introduction.

¹⁰² Ibid.

küsimuse, et kui ükski ühiskond ei ole klassifitseeritud veretüübi alusel, siis miks peaks see olema lõhestatud soo („sex“) alusel?¹⁰³

Kokkuvõtvalt, ükskõik millisest paradigmast me soouuringutes ka ei lähtuks, jääb alles fakt, et sooroll või sookäitumine ei ole determineeritud, vaid ühiskonna poolt loodud. Ükskõik milline on olnud ajalooline või kultuuriline taust ning millised tagamõtted. Ühesõnaga teadmised sookäitumisest on formeeritud nii kultuuri enda kujunemise käigus kui ka riikliku poliitika ning religioosete uskumuste kaudu ning sookäitumist võetakse üle tajutud rolle imiteerides.

Sellest lähtub ka käesolev töö, mis väidab, et nõukogude naine oli *homo sovjeticuse* vormimise produkt. Nõukogude naine oli üks osa Nõukogude riigi tahtest luua uus progressiivne inimtüüp, mis oleks parem ja väärikam teistest. Nõukogude naise kandvaks ideeks oli emantsipatsioon ehk naise võrdsustamine mehega, mis tulenes tema toomisest tööturule kõrvuti meestöolisega. Nagu rahvuslik ja klassidevaheline võrdsuse idee, jäi ka sooline võrdsus mehe ja naise vahel Nõukogude Liidus pseudoemantsipatsiooniks, sest kuigi kommunistlik ideoloogia nägi ette uue inimtüübi loomist, olid ka sellele lõppkokkuvõttes omased nn klassikalised sookäitumist puudutavad stereotüübid, mis kultuuriti, nii traditsioonilistes kui ka modernsetes, on tänapäevalgi sarnased. Näiteks mehed peaksid olema enam orienteeritud saavutusteks väljaspool kodu – jahtima ja võitlema traditsioonilistes kogukondades, mida võib tõlkida majanduslikesse terminitesse moodsates ühiskondades. Mehed peavad olema enesekindlad, läbilöögivõimelised ja sitked. Naised seevastu peaksid enam muret tundma kodu, laste ja inimeste pärast üleüldiselt, neile on omased „pehmed“ omadused.¹⁰⁴ Sellised stereotüübid baseeruvad inimkonna arhetüüpidel, peegeldades ühiskonna kaju, millesse nad kunagi ideaalselt sobitatud olid.¹⁰⁵ Näiteks arhetüübiline mees ei saa enam käia jahil ja koju liha tuua, kuid samas oodatakse temalt siiski, et ta teeniks kodustele „leiva lauale“. Kitsamas mõttes on seksistlikud stereotüübid mitmes mõttes sarnased rassilistele stereotüüpidele. Nagu valgeid naisi, nii on ka musti inimesi peetud lapsikuteks; õnnelikeks, pigem intuitiivsed kui ratsionaalsed; pigem spontaansed kui kaalutlevad; looduslähedasemad ning vähemvõimekad kultuurilisteks saavutusteks.¹⁰⁶

Seepärast tulebki vaadelda nõukogude naise kuvandi alusena nõukogude propaganda tahet, mis kujundas uut naisetüüpi vastavalt riigi äranägemisele. See on jälgitav

¹⁰³ Wodak, Ruth. Gender and Discourse, lk 24.

¹⁰⁴ Hofstede, Geert. Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and its Importance for Survival. London : HarperCollins Business, 1994, lk 81.

¹⁰⁵ Belbin, R. Meridith. Managing without power. Gender Relationships in the Story of Human Evolution. Oxford : Butterworth-Heinemann, 2001, lk 133.

¹⁰⁶ Bartky, Sandra Lee. Femininity and Domination. New York : Routledge, 1990, lk 23.

kronoloogiliselt ehk kõige paremini perioodikas (antud töö puhul kasutatakse ajakirja „Nõukogude Naine“). Samas, et aru saada propaganda efektiivsusest ja ideede ellurakendumisest, tuleb tegeliku eluolu ja naise siseelu kirjeldamiseks uurida ka erinevaid mälestusi, kirjeldusi reaalsest olmest ning vaadelda naistemaaatilisi uuringuid, millest peegeldub, kuivõrd naised end uute kuvanditega kohandasid ning need enda identiteedi osaks lülitasid.

2.3 Diskursusanalüüs

Kuna töö tugineb ajakirjale „Nõukogude Naine“, mis ainsa ENSV perioodilise naisteajakirjana annab hea ülevaate sotsialistliku retoorika muutustest ja uute naiseimago komponeerimisest, siis tuleks käsitleda ka seda, kuidas propaganda püüdis luua uut reaalsust ja lõhkuda vana läbi retooriliste vahendite. Kuna mitte tekst või mudel ei loo uut inimtüüpi, siis tuleb teksti vaadelda laiemalt - tuleb analüüsida diskursust.

Lingvist Norman Fairclough väidab, et tekst on pigem produkt kui protsess – tekstiproduktiooni protsessi produkt. Ta kasutab terminit „diskursus“, et viidata tervele sotsiaalse interaktsiooni protsessile, millest tekst on vaid osa. Fairclough sedastab, et keel on diskursus ja sotsiaalne praktika, mille puhul on vaja mitte ainult analüüsida tekste, vaid ka ühiskondlikke protsesse ja olusid. Tekstianalüüsil tuleks võtta arvesse laiem kontekstiraamistik, kuna see vormib oluliselt diskursuse praktikat ja samas on ise sellest vormitud.¹⁰⁷ Eriti hästi tuleb see esile meedias. Sotsiaalsed olud suhestuvad kolmeks sotsiaalse organisatsiooni „tasandiks“: ühiskondlik situatsioon ehk vahetu ühiskondlik keskkond, milles diskursus ilmub; sotsiaalne institutsioon, mis moodustab laiema diskursuse raamistiku; ja ühiskond tervikuna.¹⁰⁸

Kirjandusteaduses evivad selliseid konstruktivistlikke vaateid post-strukturalistlikud feministid. Nende seisukohtade järgi on tekstuaalse tähenduse kujunemise aluseks keel: see ongi poststrukturalistliku ja feministliku mõtte teoreetiliseks lõikumiskohaks.¹⁰⁹ Poststrukturaliste huvitavad erinevad versioonid sellest subjektiivsest reaalsusest, mis naistele

¹⁰⁷ Fairclough, Norman. Media Discourse. London [etc.] : E. Arnold, 1995, lk 50.

¹⁰⁸ Fairclough, Norman. Language and Power. Harlow, Eng. ; New York : Longman, 2001, lk 20.

¹⁰⁹ Annuk, Eve. Naisest tekstini: Feministliku kirjandusanalüüsi lähtekohti – Keel ja kirjandus. 1999, nr 11, lk 764.

avatud on, ja võistlevad sotsiaalsed ning poliitilised huvid, mis neid versioone alal hoiavad.

110

Sotsiokultuurilises praktikas on soo- ja klassierinevused tugevalt hierarhilised, et teoks teha jõuga ühe grupi võim ning marginaliseerida teist gruppi.¹¹¹ Rollid esindavad seega institutsionaalset korda. See esindatus leiab aset kahel tasandil. Esiteks, rolli sooritus esindab rolli ning teiseks esineb see seoses teiste rollidega. Niisiis, et olla naine, tuleb võtta naise roll, mis on institutsionaalselt ühiskonna poolt ette määratud, ning esindab naissoo käitumismudelit vastandina meessoos käitumismudelile. Sellised kuvandid narratiivis taastoodavadki peavoolu ideoloogiat ning iga naine peaks tundma enda käitumise põhjal kui võrd ta esindab oma soole ettekirjutatud mudelit ning kui palju ta sellest kaldub. Diskursus on muidugimõista olnud erinevatel aegadel, erinevates ruumides isesugune ning võtnud väga erinevaid vorme ja maskeeringuid. Poststrukuralistide versiooni järgi ei peaks aga nägema ühiskonda vaid mehe üleoleku ja naise allumise prismast, vaid nad viitavad hoopis sellele, et olukorda on põhjustanud domineeriv diskursus soolisest diferentseerimisest, mida annab muuta. Poststrukuralistide arvates võib diskursuse analüüs ja teksti dekonstruktsioon pakkuda naisele kui indiviidile seletuse selle kohta, kust tema kogemused tulnud on, miks nad on sageli nii vasturääkivad ja ebapüsivad ning miks ja kuidas neid peaks muutma. Poststrukuralistid üritavadki kirjeldada ja kritiseerida kallerdunud versioone feminiinsusest.

Niisiis tuleb diskursust analüüsides võtta alati arvesse selle kasutamise konteksti aega ja ruumi. Seepärast peaks antud perspektiiv sobima eriti hästi ajaloolise uurimustöö konteksti, et dekonstrueerida naise mudeleid nii, et muuta see ajalooteadusele võimalikult objektiivseks.

2.4 Representatsioon

Representatsioon on oluline aspekt, mida vaadelda kuvandi loomise juures teksti või diskursuse analüüsimisel. Kedagi representeerides kasutatakse tihti stereotüüpseid üldistusi. Representatsioon on protsess, milles luuakse tähendus ja vahendatakse seda kultuuris asuvate ühiskonna liikmete vahel.¹¹² See hõlmab endas nii keelt, märke kui ka kuvandeid, mis lõpuks kokku pannes asju esitavadki. Semiootik Theresa de Lauretise järgi on sugupool erinevate

¹¹⁰ Baxter, Judith. Positioning Gender. A Feminist Methodology. New York : Palgrave Macmillan, 2003, lk 31.

¹¹¹ Toolan, Michael. Narrative. A Critical Linguistic Introduction. New York ; London : Routledge, 2001, lk 133.

¹¹² Sunderland, Jane. Gendered Discourses. Houndmills : Palgrave Macmillian, 2004, lk 24.

sotsiaalsete tehnoloogiate (kirjanduse, filmi jne) toode ja samal ajal ka representatsioon; representatsioon on aga see viis kuidas sugupoolt mõistetakse. Selline lähenemisnurk võimaldab uurida mooduseid, kuidas sugupoole representatsioon luuakse, ja samas ka seda, kuidas neid omaks võetakse.¹¹³ Stuart Hall väljendab aga „representatsiooni süsteemi järgmiselt“: „See koosneb mitte vaid individuaalsetest kontseptsioonidest, vaid erinevatest organiseerimise variatsioonidest, kobaratesse koondumistest, korraldustest/korrastustest ja kontseptide klassifitseerimistest, ning nendevahelistest komplekssetest suhetest. Näiteks kasutame me sarnasusi ja erinevusi, et paika panna kontseptide vahelisi suhteid või hoopis neid üksteisest eristada.“¹¹⁴

Vaadeldes soo konstrueerimist tekstis, siis on see tekstis konstrueeritud sõnadena. Samal ajal on see diskursuslikult konstrueeritud ka identiteedina sellele kes kõneleb ja ka sellest, kellest ta kõneleb.¹¹⁵ Seega mõjutab kuvandi representeerimine nii diskursuse loojat kui ka seda, kes loodava kuvandi identiteedina omaks võtab või hoopis kõrvale tõrjub. Nii toimub juba maast madalast erinevate soorollide üle võtmine ja nende jälgendamine, motiveerivaks aspektiks ühiskonna heakskiit. Kuna lapsed on motiveeritud püüdema sotsiaalse pädevuse poole, on sugu üheks konkreetseimaks ning fundamentaalseimaks sotsiaalseks kategooriaks, niisiis võtavad nad omaks teatud kindlaid oskusi, mida kultuur sooga seostab.¹¹⁶ Seega on sootüüpiline käitumine harjumuslik rolli imiteerimine juba lapsepõlvest peale. Kusjuures paljud inimesed ei pruugi eales tundagi soolistest stereotüüpidest tulenevaid piirangutest, vaid kuna see kõik tundub nii loogiline, siis nad võivad selliseid piiranguid isegi soosida. Lisaks sellele toetavad sootüüpilist käitumist ka peavoolu ideoloogia, mis on ühiskonnas autoriteetne.

Representatsioonide tähendus tuleneb seega asjadevahelistest suhetest ja nende reaalistest ja ka fiktsioonilistest konstruktsioonidest meie peades. Kuigi meie kontseptsioonid asjadest võivad olla erinevad, siis teatud sarnaste kontseptsioonide puhul suhestatakse üksteisega ning sulandutakse üheks kultuuriks. Niisiis kannab kultuur lõppkokkuvõttes laias laastus sarnaseid kontseptsioone ja väärtushinnanguid. Sarnased representatsioonid inimeste peades väljenduvad suulises ja kirjalikus tekstis ja visuaalsetes kuvandites. Nii saab seda jälgida ka nõukogude kultuuri konstrueerimise ning representeerimise puhul. Näiteks kuigi me teame, et nii meessoost kui ka naissoost traktorist on mõlemad sama elukutse esindajad, on meil ka teadmine, et naine tegelikult peaks kuuluma pigem „leebemale“ elualale. Võttes

¹¹³ Tsiteeritud T. de. Lauretis – Annuk, Eve. Naisest tekstini: Feministliku kirjandusanalüüsi lähtekohti, lk 766.

¹¹⁴ Hall, Stuart. Representation: Cultural Representations and Signifying Practices, lk 17.

¹¹⁵ Sunderland, Jane. Gendered Discourses, lk 23.

¹¹⁶ Stevenson, Michael R. Gender Roles Through the Life Span, lk 114.

vaatluse alla nõukogude konteksti, siis naistractoristi massiline representeerimine meedias pidi naiste vabastamise ettekäändendena representeerima omakorda ka Nõukogude Liidu progressi.

Ajaloolane Beth Holmgren on täheldanud, et kombineeritud elemendid füüsilisest jõust, tehnilistest ja tööstuslikust võimsusest, militaarsest stiilist olid esindatud kõigis avaliku elu sfäärides, ning julgustasid stereotüüpset, liialdatud maskuliinsust, kuigi ei sekkunud ametlikku arutellu soolisest võrdõiguslikkusest. Pigem juurutati neid omadusi, pidades silmas tööetikat ja riigitruudust, meestes ja naistes sarnaselt.¹¹⁷ Niimoodi kannabki nõukogude naise representatsioon endas vastandlikke sõnumeid. Eesti ajaloolase Katrin Kivimaa arvates loodi see ühelt poolt tähistamaks uut, emantsipeerunud ja aktiivselt ühiskonnaelus osalevat naist, kes on vabanenud patriarhaalsest sõltuvusest. Kitsamalt vaadates võib selle kuvandi kaudu rääkida naistele olulistest garantiidest või protsessidest: tööhõive kasv, naiste sümboolse rolli muutumine, suuremad haridusvõimalused, raseduspuhkus, lastehoiusüsteem. Kuid ilmselt kõige olulisem sõnum seisnes siiski selles, et kõik eelnimetatud hüved anti naistele Nõukogude riigi poolt ning seetõttu on naiste kohustuseks pühendada end selle riigi teenimisele.¹¹⁸

2.5 Identiteet

Kuvandi loomise ja representatsiooni puhul on oluline rääkida ka identiteedist, kuna just identiteet on see sisemine tunnetus, mida inimene kasutab mudeli omandamisel. Identiteet ongi sotsiaalse konstruktsiooni tulem. Benedetto Vecchi usub, et „identiteet“ nagu ka „rahvuslik identiteet on fiktsioon. Ta arvab, et identiteet ei ilmunud kogemusest iseenesestmõistetava faktina. See idee sunniti moodsa mehe ja naise maailmamõistmisse (*Lebendwelt*) ning see saabus fiktsioonina ning tardus „faktiks“. „identiteedi“ idee sündis kuulumiskriisist ja vajadusest muuta meeldiv idee tegelikkuseks.¹¹⁹ Vecchi arvab, et seesama fiktsiooniline identiteet vajas tugevat veenmist, et sulanduda moodsa riigi üheks koostisosaks. Sellise protsessina võib näha ka nõukogude inimese identiteediloomet.

¹¹⁷ Holmgren, Beth. *Women`s Works in Stalin`s Time: On Lidia Chukovskaia and Nadezhda Mandelstam*. Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1993, lk 12.

¹¹⁸ Nõukogude naise „järelelu“ - Kivimaa, Katrin. *Nõukogude naine Eesti kunstis*. Tallinn : Eesti Kunstimuuseum : Kumu Kunstimuuseum, 2010.

¹¹⁹ Bauman, Zigmunt. *Identity. Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge ; Malden (Mass.) : Polity, 2004, 2006, lk 20.

Peter Berger väidab, et identiteet on subjektiivse reaalsuse võtmelement, ja nagu kogu subjektiivne reaalsus, seisab dialektilises suhtes ühiskonnaga. Identiteet kujuneb sotsiaalse protsessi läbi, ning on fenomen, mis tuleneb ühiskonna ja indiviidi vahelisest dialektilisusest. Identiteedi tüübid on aga sotsiaalsed produktid, üsna stabiilsed objektiivse sotsiaalse tegelikkuse elemendid.¹²⁰ Niisiis ei ole arenev inimolend vastastikusel seoses vaid teda ümbritseva loodusliku keskkonnaga, vaid ka kindla kultuurilise ja sotsiaalse korraga, mida vahendavad talle teised. Need keskkonnad seisavadki dialektilises ehk vastuolusid lubavas dialoogis indiviidiga, kes mudeleid omistab ning lõppkokkuvõttes lülitatakse identiteeti eriti hea meelega seda, mis lähtub autoriteetidelt. Kuid autoriteetide kõrval esineb ka igapäevane tavaelu, mis oma korduvuses esineb kui normaalsuse etalon.

Ka naiseksolemise mõtestamine naise jaoks tekib teatud korduvatest tegevustest. Naiseks saamine on justkui naise enese kasvatamine ja allumine ajaloolistele ja kultuurilistele normidele ning seeläbi stereotüübitsüklisse astumine. Igapäevane reaalsus on see, mis kujundab norme ning muudab teatud viisil käitumise ja olemise normaalsuseks ning sellest kaldumise ebanormaalseks. See takistab isikul ka ideoloogilise sotsiaalse konstruktsiooni ja ajalooliste muudatuse nägemist, sisestades vastuvõetud kuvandid igapäevasesse pimedasse sootüübilise käitumisse. Nagu feminist Janet Wolff märgib: „Bioloogia on alati vahendatud ja üle kantud kultuuri abil.“¹²¹

Loomulikult ei võeta riigi või ühiskonna poolt loodud identiteeti automaatselt ja kergekäeliselt üle. Identiteet kujuneb sotsiaalse protsessi läbi. Veenmisele järgneb ülevõtmise protsess, mida võib nimetada legitimatsiooniks. Legitimatsioon toodab uusi tähendusi, mille ülesandeks on integreerida erinevate institutsionaalsete protsesside juurde juba kuuluvaid tähendusi.¹²² Teisisõnu, legitimatsioon on protsess, mis seletab ning õigustab muutusi olemasolevas sotsiaalses korralduses. On oluline teadvustada, et legitimatsioonil on nii kognitiivne kui ka normatiivne element. Indiviid mitte vaid ei võta omaks teiste rolle ja hoiakuid, vaid sama protsessina osaleb ka nende maailmas. Identiteet on objektiivselt defineeritud kui asumine teatud maailmas, ning saab olla subjektiivselt omistatud vaid sellele maailmale. Teisisõnu, kõik identifitseerimised toimuvad teatud spetsiifilise sotsiaalse maailma piirides.¹²³

¹²⁰ Berger, Peter. L. *The Social Construction of Reality*, lk 174.

¹²¹ Wolff, Janet. *Reinstating Corporeality* – Jones, Amelia. *The Feminism and Visual Culture*. London ; New York : Routledge 2008, lk 421.

¹²² Berger, Peter. L.. *The Social Construction of Reality*, lk 92.

¹²³ *Ibid*, lk 132.

Kindlasti oli olulisel kohal ka hirmufaktor nagu näiteks stalinismiperioodi NSVLs. Seega ei olnud ehk teatud osa naistest oma seisundi ja rolliga rahul, kuid NSVLis ei peetudki oluliseks teha vahet sotsialiseerimisel ning sotsialiseerumisel. Kõik avalikult heaks kiidetud, pidi saama üldiseks. Bourdieu on märkinud, et domineerivad grupid ammutavad oma õiguse domineerivate lojaalsusest, mis tuleneb nende väidetavatest „kingitustest“, mis oleksid mittemidagi ilma tunnustusega, mida nad selle eest saavad, ja mida nad hoiavad alal ka tulenevalt oma autoriteedi säilitamisest¹²⁴. Nii sünnib sotsiaalne hierarhia, mis end läbi nende „kingituste“ andmise ja meelde tuletamise end alal hoiab. Kes „kingitusi“ ei tunnusta, seda sanktsioneerib võim sümboolse vägivallaga, nagu näiteks tunnustusest ilma jätmine. Niisiis ei ole domineerimine vaid ühesuunaline protsess, vaid hõlmab endast suhet domineerijate ja domineeritavate vahel.

Kui domineeritud isikud rakendavad sellele, mis neid domineerib, niisuguseid skeeme, mille on loonud domineerimine ise või kui teiste sõnadega nende mõtted ja tajumisviisid on struktureeritud vastavalt neile peale surutud domineerimissuhete struktuuridele, on nende teadmise aktid paratamatult tunnustamise ehk alistumise aktid.¹²⁵ Näiteks võib seda vaadelda Nõukogude riigi ja tema alamate vahel, kes võimu oma kuulekuse läbi legitimeerisid. Samamoodi ei allutanud patriarhaalne ühiskond naisi võimule niivõrd vägivallaga, vaid ka naiste poolse tunnustusega. Antud uurimustöö väidab seda, et ka nõukogude naine oli allutatud meeste maailmale, riigile, mille eesotsas olid mehed, ning kelle vaade vormis nõukogude naise. Seega tänu naistepoolsele legitimeerimisele, saab riigi(meeste) poolt konstrueeritud kuvand, küll omamoodi kohandatuna, ka reaalsuseks.

2.6 Uue naistüübi konstrueerimise lähtepunktid sotsialistlikus ideoloogias

Sotsialistlik maailmakäsitus meelitas poolehoidjaid oma võrdsusideega. Võrdsus klasside vahel ehk sotsiaalsete klasside ja eraomanduse kaotamine, meelitas töölisi ühinema jõuka kodanluse vastu, nagu meelitas ka teatud osa naisi revolutsioonis osalema, kuna

¹²⁴ Fowler, Bridget. Reading Bourdieu on Society and Culture. Oxford ; Malden (Mass.) : Blackwell Publishers/The Sociological Review, c2000, lk 71.

¹²⁵ Bourdieu, Pierre. Meeste domineerimine. Tallinn : Varrak, 2005, lk 27.

kehtestas oma eesmärkide seas ka naiste ja meeste üheõiguslikkuse.¹²⁶ Politoloog Valerie Bryson väidab, et esimesed naisi puudutavad nõukogude seadused said teoks just tänu naiste ja meeste võrdõiguslikkuse idee omaksvõtmisele ning selle sätestamisele poliitiliste parteide ja ühenduste programmides.¹²⁷ Revolutsiooniline liikumine andis paljudele naistele võimaluse ühiskondlikult aktiivselt tegutseda. Opositsiooniline liikumine tervitas neid kui võrdseid teiste revolutsionääridega ning andis võimaluse tõusta ka liikumise tippude hulka. Need naised olid enamasti intellektuaalid ning kaitsesid oma ideid (kaasa arvatud feministlikke vaateid) ka abstraktsel tasandil. Seega pole imestada, et naiste seotus keelatud opositsioonilises liikumises oli 20. sajandi alguseks niivõrd laialdane, et valitsusinstituutsioonid pidid ehitama lausa eraldi naistevangla.¹²⁸

Võib öelda, et kommunistlikus liikumises osalevad naised olid enam kui meesaktivistid, häälestatud pöörama tähelepanu naiste situatsiooni parandamiseks pärast revolutsiooni. Seega jäi soolise võrdõiguslikkuse programmi elushoidmine põhiliselt käputäie naisaktivistide õlule, kuigi programmi algideoloogid olid mehed. Niisiis, et jõuda jälile nõukogude naise kui *homo sovjeticuse* kuvandamisele, on vaja aru saada ideedest, mis olid marksistliku võrdõiguslikkuse taga.

Naiste ja meeste võrdsuse idee alustekstiks võib pidada Friedrich Engelsi¹²⁹ teost „Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine“. Engels väidab, et patriarhaalne maailmakord ei olnud omane eelajaloolisele ajale ja kerkib esile alles eraomanduse tekkimisega ning pärimisõiguse rakendamise vajadusega. Ta kirjutab: „Emaõiguse kukutamine oli naissoole maailma-ajalooliku tähtsusega lüüasaamine. Mees haaras ka majas tüüri, naine alandati, orjastati, tehti mehe kirgede orjaks ja laste sünnitamise tööriistaks.“¹³⁰ Engels toob välja, et ka sõna „familia“ tuleneb ladinakeelsest sõnast, mis esialgu ei tähendanud perekonda selle sentimentaalses tähenduses, vaid tähistas hoopis ühele mehele kuuluvate orjade ühiskogu. Naisest sai majapidajanna, ta ei teostanud enam oma võimu isegi kodus, mis varem oli olnud tema sfäär. Lisaks sellele tõrjuti ta eemale ühiskondlikest küsimustest: „Patriarhaalne ühiskond on kapitalismi ilming, mees on perekonnas kodanlane ja naine proletariaat“¹³¹. Engelsi nägemuse järgi viib vaid eraomanduse kaotamine naise võrdsustumisele: „Naise esimeseks vabastamise eeltingimuseks on terve naiste sugu uuesti ühiskondlikule tööle viia, ja

¹²⁶ Kivimaa, Katrin. Nõukogude naine Eesti kunstis, lk 441.

¹²⁷ Bryson, Valerie. Feminist Political Theory. An Introduction. New York : Paragon House, 1992, lk 115.

¹²⁸ Ibid, 115.

¹²⁹ Friedrich Engels (1820-1895) oli Saksa sotsialistlik filosoof ning Karl Marxi lähim kaastööline moodsa kommunismiteooria rajamisel.

¹³⁰ Engels, Friedrich. Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. Moskva ; Leningrad : Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus, 1935 (Leningrad : Külvaja), lk 36.

¹³¹ Ibid, lk 52.

see omakorda nõuab et üksikperekond enam ühiskonna majanduslik algüksus ei oleks.“¹³² Eramajapidamine pidanuks muutuma ühiskondlikuks tööstuseks, kus laste kasvatamine ja kogu majapidamine ühiskonna liikmete vahel ühine - vastutus ja kohustused ühiselt jagatud.

Põhimõtteliselt oli Engelsi järgi naise ja mehe seisus perekonnas sama, mis ühiskonnas töölise ja kodanlase seisus. Naise vabastamiseks sellisest ikkest oli vaja ta tuua tööturule. Naiste vabastamine ei olnud seega mingisugune iseseisev projekt, vaid see pidi toimuma paratamatult paralleelselt omandi kadumisega ühiskonnast.

Engels väitis, et sotsialistlikus ühiskonnas saaks majapidamistööd ja lastekasvatus avalikuks asjaks. Ta nägi ette avalike toitlustusasutuste, pesumajade lastehoiuasutuste jne. loomist – idee, millest hoidsid kinni ka Lenin ja tema järgijad. Kuid Engels ei pidanud kunagi vajalikuks arutleda selle üle kumb sugupool peaks sellega tegelema. Bryson arvab, et arvestades tema teisi väiteid, võib nendest järeldada, et see töö oleks endiselt jäänud naiste kanda.¹³³ Vähemalt on see nii interpreteeritud hilisemate marksistide poolt. Samamoodi ei analüüsinud Engels kunagi meeste opositsiooni naiste töölkäimise vastu, ega ühiskonnas valitsevaid hoiakulisi norme ja väärtushinnanguid naiste osalemise kohta avalikus sfääris.

Ka tänapäevase arvamuse kohaselt mängivad majanduslikud võimalused naiste iseseisvumise puhul palju suuremat rolli kui väärtushinnangud - seepärast muutuvadki meeste ja naiste rollid majanduslikult enam arenenud riikides võrdsemateks.¹³⁴ Siiski tundub selline perspektiiv liiga lihtsustatud. Ainuüksi majanduslik areng ei saa determineerida võrdõiguslikkust. Kui nn. primitiivsetes ühiskondades on naine kasvõi emana püha, siis tema staatus selles ühiskonnas on palju kõrgem kui Ameerika Ühendriikides, kus pangas karjääri tehes tuleb naisel üsna pea vastu klaaslagi¹³⁵. Just arenevad väärtushinnangud ja hoiakud peaksid olema need, mis rohujuure tasandil panevad riigi tasandil seadusi muutma ja ühiskonda ümber korraldama, kuna sedaviisi vastaksid uued normid ka enam loomuõigusele ning oleksid ühiskonnas enam aksepteeritud. Kuid kuna kommunistlik režiim oli juba eos totalitaarne, siis seadused lähtusid alati ülevalt.

Engelsi ideid meeste ja naiste staatusest ühiskonnas arendas edasi Vladimir Iljitš Lenin. Kuid Lenini jaoks ei olnud naiste emantsipeerumine kunagi eraldiseisev küsimus, millega tegeleda. Nõukogude Venemaal oli naisküsimus küll õhus, kuid mitte iseseisva teemana. See oli lülitatud üleüldisesse sotsialistlikusse teooriasse ning Lenini ja teiste

¹³² Engels, Friedrich. Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, lk 53.

¹³³ Bryson, Valerie. Feminist Political Theory. An Introduction, lk 61.

¹³⁴ Hofstede, Geert. Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures, lk 83.

¹³⁵ Termin „klaaslagi“ viitab nähtamatutele barjääridele, mis takistavad karjääriredelil ronimist. Termin tuli laialdaselt kasutusse Carol Hymowitz ja Timothy Schellhardt 1986. aasta „Wall Streeti“ artiklis, mis kirjeldas Ameerika naiste tööalast diskrimineerimist.

riigimeeste jaoks oli see pigem retoorikavahend naiste näol lisajõu kaasamiseks revolutsioonis. Naiste rõhumise probleem oli Lenini jaoks klassiühiskonna kõrvalprodukt, mitte probleem, mida iseenesest mõtestada. Lenin nägi naiste, nõrgema sugupoole, vabanemises üldise vabanemise sümbolit, kuigi ta pani enam rõhku naiste sotsiaalses produktsioonis osalemisele kui personaalse arenemise psühholoogilisele faktorile.¹³⁶

Naisteomad ei olnud Leninile kunagi prioriteediks ning ka naisosakondasid ehk *zhenotdele*¹³⁷ nägi ta pigem võimalusena naiste harimiseks sotsialismi alal, kui organisatsioonina, kus naised saaksid oma hääle kuuldavaks teha. Nagu teisedki marksistid, eesotsas Engelsiga, pidas Lenin majapidamistöid ka sotsialistlikus ühiskonnas naiste valdkonnaks, millele nad oleksid pidanud kollektiivselt lähenema, et üksteise koormust sedaviisi vähendada. Bryson leiab, et tegelikult ei ole marksistliku teooria võtmekontseptid sooneutraalsed, vaid kogu teooria rajaneb mehelikule maailmavaatele, mis jätab välja naiste vajadused ja kogemused.¹³⁸ Kuigi Lenin eiras suures osas naiste individuaalseid erivajadusi ja suhtus feminismi taunivalt, on tänuväärne, et ta andis klassivõitlusega seostatuna naistele siiski nende enda organisatsioonid, mida varasem Vene ühiskond ei võimaldanud.

Esimene tõsisema ürituse marksistlikusse teooriasse naisküsümuse sisetoomiseks tegi 1900. aastal Lenini abikaasa Nadežda Krupskaja¹³⁹. Oma pamfletis „Naistöoline“ kirjeldas ta Vene töötavate naiste õõvastavat olukorda. Siiski järgis ta sama joont, mille Engels juba varem oli maha tõmmanud, väites, et naiste tööjõud on progresseeruv ning muutus sünnib vaid läbi klassivõitluses osalemise.

Krupskaja teene naisteooriasse oli see, et ta läks oma analüüsis kaugemale kui eelnevad marksistid, esitades väljakutse traditsioonilistele soorollidele. 1910. aasta artiklis väidab ta, et sotsialismis peaks nii poisse kui tüdrukuid õpetama kuduma, õmblema ja tegema kõike seda, mida elu nõuab ning vältima rumalust elulistes asjades, mis muudavad inimese abituks.¹⁴⁰

¹³⁶ Atkinson, Dorothy. *Women in Russia*. Stanford, CA : University Press, 1977, lk 193.

¹³⁷ *Zhenotdelid* ehk naisosakonnad, millede idee autoriks oli Aleksandra Kollontai (Nõukogude Venemaa esimene naisminister - sotsiaalse heaolu rahvakomissar). Osakondade tegevust nägi ta kahesuunalise protsessina. Ühelt poolt pidi see teadvustama naisi nende õigustest ning teisalt tooma naiste vajadused Partei ette.

¹³⁸ Bryson, Valerie. *Feminist Political Theory. An Introduction*, lk 65.

¹³⁹ Nadežda Konstantinovna Krupskaja (1869-1939) – kommunistlik revolutsionäär, hiljem V. I. Lenini abikaasa ning kaasvõitleja. Mängis bolševike parteis kesket rolli Nõukogude Venemaa hariduspoliitika ülesehitamisel.

¹⁴⁰ Bryson, Valerie. *Feminist Political Theory. An Introduction*, lk 116.

Esimeseks tõeliseks kommunistlikuks naisaktivistiks ning naisõigusluse teoreetikuks võiks pidada Clara Zetkinit¹⁴¹ kes jälgis naise ühiskondliku positsiooni ajaloolist kujunemist analoogselt Engelsiga, võrreldes teda „koduse orjaga“. Edasi selgitas Zetkin, kuidas naisest sai vabrikutöeline ja rahateenija, millega pandi alus tema iseseisvusele ja „vabastamisele“. Zetkini teeneks võib pidada seda, et ta võtab kokku ja tõlgendab Lenini käsitlust naiste emantsipatsioonist. Ta nendib, et kuigi Lenin ei kirjutanud naisküsimumuse kohta ühtegi põhjalikku tööd, siis käis kõigest tema töödest läbi seisukoht naise alatu ja orjaliku seisukorra kohta kodanlikus ühiskonnas: „Lenin püüdis kõikide naisterahvaste tõelisele, täielisele, ühiskondlikule ja inimlikule vabastamisele. Igale naisterahvale nõudis ühesuguseid õigusi kui ka soodsaid ühiskondlikke tingimusi harimiseks ja oma võimete kasutamiseks tegelikus elus. /.../ Iga kõõgitüdruk peab oskama riiki juhtida. See hüüdsõna sisaldab endast palju enam kui paljas nõudmine ühiskondlikku üheõiguslust naisterahvale, ükskõik mis alal ta ka ei töötaks. Ta sisaldab eneses selle etteseadmist, et see üheõigusluse nõudmine ei jäänud mitte ainult paberile, vaid teostub tegelikult proletaarse revolutsiooni käigus.“¹⁴²

Naiste võrdõiguslikkus Lenini ja ka Zetkini järgi jäi endiselt naiste eneste probleemiks mille nimel võidelda: “Naiste vabastamine peab olema naistööliste eneste asi. /.../ Lenin mõistis täie resoluutsusega hukka feministlikud tendentsid, mis kiskusid vabadust taotlemaid naisi sugupooltevahelise võitluse väärale teele. Ta juhatas naistele kätte ainsa tee, mis viib nende vabastamisele - proletaarse sotsiaalse revolutsiooni ränkaskre, okkalise tee”.¹⁴³ Kui Lenini nägemuse järgi teostub üheõiguslikustumine vaid läbi sotsialistliku revolutsiooni, siis Zetkini teene kommunistlikku emantsipatsiooniteooriasse on see, et ta pakub naise vabanemiseks välja ka vana abielumudeli teisenemise. Zetkini uus abielukontseptsioon liberaalslematest abielu- ja seksuaalsuhetest oli aga nii novaatorlik, et selle vabameelsus oli paljudele kommunistidelegi vastuvõetamatu. Ühes intervjuus, mille Zetkin kirja pani, kritiseerib Lenin teda selle eest: „Ma ei suutnud uskuda oma kõrvu, kui seda kuulsin. Esimene proletaarse diktatuuriga maa võitleb revolutsioonivastastega. Olukord ise karjub töölisrahva revolutsioonilise jõu suurima ühtsuse järele, et nad saaksid kontrarevolutsionääridega

¹⁴¹ Clara Zetkin (1857-1933) – Saksa feminist, sotsialist. Saksamaa Kommunistliku Partei liige Weimari Vabariigi ajal. Tuntud ka naisõiguslasena ning teda peetakse rahvusvahelise naistepäeva ametlikuks algatajaks. Pärast Hitleri võimuletulekut asus eksili Nõukogude Liitu.

¹⁴² Zetkin, Clara. Lenin ja naisterahva vabastamine. Leningrad : Eesti Kirjastuse Ühisus, 1925 (Leningrad : Komintern), lk 16-17.

¹⁴³ Zetkin, Clara. Lenin – maailma naistele. Tallinn : Eesti Raamat, 1975 (Tallinn : Kommunist), lk 13-14.

võidelda. Kuid aktiivsed kommunistlikud naised on tegevuses seksküsimate ja abieluvormide üle arutamise¹⁴⁴

Esimeseks tipp-poliitikas tegutsevaks naisaktivistiks Venemaal sai Aleksandra Kollontai¹⁴⁵. Algselt järgis ta Vene marksistide peavoolu ortodoksseid ideid - võitles kodanliku naisliikumise vastu, ning rõhutas vajadust töölisrahva solidaarsuseks, nii meeste kui naiste vahel. Üsna pea muutus ta aga sotsialistliku praktika suhtes palju kriitilisemaks, kuna nägi kuidas naiste vajadusi meeste poolt domineeritud partei hierarhia tipus vähetähtsustati. Seepeale nõudis ta eraldi naisorganisatsiooni partei sees ning võitles selle eest, et naistemat poliitilises päevakorras hoitaks.¹⁴⁶

Samas ei saa teda aga pidada klassikaliseks feministiks Lääne mõistes. Kollontai vaated langesid suuresti kokku Engelsi omadega ning tuginesid ka Leninile, kuid Kollontai jaoks oli naisküsimate kindlasti tol ajal suurema tähtsusega kui tema eelkäijatele.

Kui Kollontaist sai bolševike partei esimene naisminister (sotsiaalse heaolu rahvakomissar). Tema esimene ülesanne oli viia lõpule protsess naiste täielikuks sõltumatuseks seaduse silmis, abielusisene võrdsus, abordi legaliseerimine, abieluväliste laste võrdsustamine abielus sündinutega ja võrdse palga seadustamine. Ta algatas ka seaduseelnõud emaduspuhkuseks, laste tervishoiuks ning suutis panna Partei tegelema kommunaalsete majapidamiste, lasteasutuste ja sööklate loomiseks.¹⁴⁷

Kollontai revolutsioonilises teiste revolutsionääride seas seisnes kindlasti ka selles, et ta oli suur vaba armastuse eest kõneleja. See ei tähendanud seksuaalset lodevust, vaid pigem loobumist vanast traditsioonilisest peremudelist, mida ta nägi kodanliku tendentsina ning mida pidas naiste rõhumise üheks allikaks. Nagu ta kirjutab oma romaani „Punane armastus“ (1927) eessõnas: „Naist peaks hindama mitte tema „kõrge moraali“ järgi, vaid selle järgi, kui tõhus ja leidlik ta on oma klassile, riigile ja inimkonnale üleüldiselt.“¹⁴⁸ Oma poliitilises pamfletis „Perekond ja kommunistlik riik“ kirjutab Kollontai, et „naisterahvas ei pea tuge otsima mitte mehe käest, vaid kollektiivi ja riigi käest.“¹⁴⁹ Niisiis oli ka Kollontai naisteoorias endiselt esikohal riik ja kollektiiv, mille kaitse alla naine mehe asemel pidanuks varjuma, kuid

¹⁴⁴ Zetkin, Clara. The Emancipation of Women. From the Writings of V.I. Lenin. New York : Intern. Publ., 1978, lk 101.

¹⁴⁵ Aleksandra Kollontai (1872-1952) - kommunistlik revolutsionäär, kes pooldas radikaalseid muudatusi traditsioonilises ühiskondlikes ja perekondlikes tavades ja institutsioonides. 1917 sai temast sotsiaalse heaolu rahvakomissar, kuid üsna pea saadeti väheolulisele diplomaatilisele tööle Norras, kuna läks vastuollu paljude parteiliidritega.

¹⁴⁶ Bryson, Valerie. Feminist Political Theory. An Introduction, lk 117.

¹⁴⁷ Ibid, 118.

¹⁴⁸ Kollontay, Aleksandra. Red Love. New York : Seven Arts, 1927, lk 7.

¹⁴⁹ Kollontai, Aleksandra. Perekond ja kommunistlik riik. Peterburis : Venemaa Kommunistliku Partei Eesti Osak. Keskkomitee, 1920 (Peterburi : 14. riigitrükikoda), lk 3.

tema väärtuseks võib pidada kindlasti seda, et ta suutis marksistide hulgas tõmmata tähelepanu küsimustele, mida üldiselt oldi peetud ebaolulisteks ning ebahuvitavateks. Kuigi tema algatatud *zhenodtelide* liikumine kaotati, ning ministrina tegutseda sai ta vaid vähest aega, suutis ta piisavalt palju tuua kommunistide agendasse naistemaatikat, mis muidu oleks kindlasti kahe silma vahele jäänud.

Hilisemad feministid on kommunistlikku emantsipatsiooniteooriat kritiseeritud võimetuses esitada küsimusi isarolli või soost tuleneva tööjaotuse kohta. Nii Kollontai, kui ka kõigi teiste temaaegsete marksistide ja sotsialistide jaoks, olid naised riigile tootlik jõud kuid peresiseselt jäid emadeks. Just see moment kommunistlikus emantsipatsiooniteoorias ongi see, mis hiljem muutub saatuslikuks nõukogude naise topeltkoormuse tekkimisel.

Kokkuvõttes võib öelda, et marksistliku käsitluse järgi tulenes naiste rõhumine vara ja klassi vastuoludest. Marksistid sidusid diskrimineerimise varasuhetega. Nende vaate kohaselt tekitas see naiste sotsiaalse ja majandusliku sõltuvuse meestest ning sugude hierarhiseerimise ühiskonnas.¹⁵⁰ Sotsialism pakkus selleks aga lahenduse:

- **Vaid sotsialism suudab lahendada vastuolu töö ja pereelu vahel.**

Marksistliku vaate kohaselt on sooliselt diferentseeritud töö ühiskonnas mitte bioloogiliselt determineeritud, vaid peamiselt rõhuva sotsiaalse, majandusliku ja ajaloolise taustsüsteemi põhjus. Selline kord ei ole omane sotsialismile/kommunismile. Marksistliku teooria kohaselt on sotsialism/kommunism ühiskonnakorraldus, kus tootlik jõud on iseotsustav, see on töölisklassi enda emantsipeerumine.¹⁵¹ Sotsialismi all viidaks majapidamistööd avalikku sfääri - ülesanded, millega enne tegelesid tasuta miljonid naised individuaalselt oma kodudes, võetakse üle tasustatud tööliste poolt kommunaalsetes sööklates, pesumajades ja lasteasutustes. See omakorda oleks vajalik selleks, et naised saaksid siseneda avalikku sfääri meestega võrdsetel tingimustel ehk ilma koduste kohustusteta.

- Bolševikud eeldasid, et naised vabaneksid, kui nad siseneksid tööturule.

Vaid eraldi palk suudaks naistele pakkuda majandusliku sõltumatuse ja iseseisvuse, et siseneda laiemasse avalikkusesse.

¹⁵⁰ Posadskaya, Anastasia. *Women in Russia. A New Era in Russian Feminism*. London : VERSO, 1994, lk 41.

¹⁵¹ Sunstein, Cass R. *Feminism and Political Theory*. Chicago : University of Chicago Press, 1990, lk 85.

- Uus ajalooline inimühiskond pidanuks olema nõukogude ühiskond – **ühiskond ilma soota, eesmärgiks vaid üks ja ühine idee- kommunismi ülesehitamine.**¹⁵²

- Kommunismi saabudes oleksid naised võrdselt haritud, tasustatud ning võimelised täide viima oma isiklike eesmärgid. Sellistes tingimustes **muutuks ka abielu tarbetuks.** Mehed ja naised saaksid kokku ja lahutaks vabatahtlikkuse alusel, ilma majandusliku sõltuvuseta üksteisest.¹⁵³

Niisiis, ametlik nõukogude diskursus teaduslikust sotsialismist eemaldas kõik vastuolud ühiskonnas – klasside, erinevate Nõukogude Liidu rahvaste nagu ka sugude vahel. Naistele olid antud kõik võrdsed õigused meestega: Nõukogude universalism ei jätnud ruumi sooliste (sotsiaalset või kultuuriliselt loodud) erinevustele. Naised õpetati mõtlema endast läbi universalistlike kategooriate.¹⁵⁴

¹⁵² Rai, Shirin. *Women in the Face of Change : The Soviet Union, Eastern Europe and China.* London ; New York : Routledge, 1992, lk 196.

¹⁵³ Goldman, Wendy Z. *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917-1936.* New York : Cambridge University Press, 1993, lk 3.

¹⁵⁴ Leydesdorff, Selma. *Gender and Memory.* New Brunswick (N.J.) ; London : Transaction, c2005, lk 31.

3. Nõukogude naise kuvand stalinismiperioodil 1944-1953

3.1 Sissejuhatus

Vene rahvust on aastasadu juhtinud tugevad vürstid ja tsaarid. Vene rahvusele peetakse omapäraks andumust oma võimsatele juhtidele: vürst Igor, Ivan Julm, Peeter I, Stalin, Vladimir Putin... Kuigi vene rahva suured juhid on olnud meessoost, võib väita, et vene natsiooni enda identiteet ja kuvand iseendast lähtub pigem naisest. Nimelt on venelaste maad on sageli võrreldud naisega. "Emakese Venemaa" sümboolseks kehastuseks sobib suurepäraselt matrjoška. Matrjoškaga on seotud mitmeid legende. Teda seostatakse muistse Ugri jumalanna Jumalaga Uuralite piirkonnast, kelle keha pidavat endas sisaldama kõike.

Joanna Hubbs, kes on uurinud feminiinsuse müüti vene kultuuris täheldab, et vene rahvalugudes esineb viljakas maapind naissoolisena. Muld on kui naine, hiiglaslik matrjoška, kes mässib endasse Emakese Venemaa. Kuigi matrjoška iidne tähendus nõukogude traditsioonis hägunes, jäi alles mõttelaad, mis nägi ema kui "pesa", kus ta lapsed leiavad varjupaika. Hubbs väidab oma teoses „Emakene Venemaa“, et juba 19. ja 20 sajandi vene kirjandus peegeldas põhilist poliitilist, sotsiaalset ja religioosset püüet - ihalust naissoost päästja järgi, mis oli väljendatud heade naiste eetiliste loomuomaduste pidevates ülistustes.¹⁵⁵ Niisiis järeldeb Hubbs, et vene traditsioon peab naisi stabiilsuse, elu, kasvamise ja *lichnost'* (individuaalsuse) kandjateks. Naine oli "tervik" (*tselnaia*), samas kui mees on neurootiline ja lõhestatud.¹⁵⁶ Seega võiks järeldada, et kui mees teeb revolutsiooni, siis tasakaalukas ja eetiline naine kannab seda püsivalt edasi ning emana edastab väärtuseid ka uuele generatsioonile.

Nagu püha ikooninurga asemele ilmub nõukogude ajal Lenini pildiga punanurk, nii säilib ka naise kui ema idealiseerimine, mis rõhutab tema sidet oma lastega. Laste armastust Venemaa kui oma emamaa vastu leiab eriti tugevalt ehk vene rahvatraditsioonis, mis kutsub oma kadunud lapsi tagasi koju. Samasugune sümbol kandub *Mat Rodina'*na nõukogude

¹⁵⁵ Hubbs, Joanna. *Mother Russia: The Feminine Myth in Russian Culture*. Indianapolis: Indiana University Press, 1988, lk 231.

¹⁵⁶ *Ibid.*

plakatikunsti, kutsudes üles nõukogude lapsi oma emakest maad kaitsma ja selle eest surema, nagu ka nõukogude naist ennast oma kodumaa eest ohverdama.

Sotsioloog Ildiko Asztalos Morell toob välja kuivõrd kompleksne idee on rahvuse sümboliseerimine naisena - sümbolina on naine passiivne, kuid rahvuskultuuri kaitstes aktiivne. Morell tõdeb, et tõeliselt rahvuslik naine on vooruslik, kohusetundlik, kaunis ja hoolitsev. Ta on ka aktiivne jõud rahvuse hoidmisel. Oma tsivilisatsiooni armukesena tegutseb ta – mitte küll oma “naiselikust” sfäärist välja astudes – rahvusliku edasimineku eest.¹⁵⁷ Sellise „rahvus kui ema“ kuvandiga lülitatakse naiseksolemise nõudesse automaatselt eneseohverduse- ja järelkasvava põlve moraali valvamise nõue. Selline nõue jäi alles kogu nõukogude aja vältel, rõhutades naiste vastutust emade ja kasvatajatena. Naisi peeti moraalsemateks ning loomult headeks. Siit tuleneb ka moraalse kangelasema kuvand nõukogude propagandas, kes oma laste eest pidigi ennastsalgavalt tegutsema, hoolimata enda individuaalsetest vajadustest ja soovidest. Näiteks kui teemaks tuleb nappide ressursside ümberjagamine, eeldatakse alati just naistelt esimestena ohvrite toomist. Kui naiste toiduratsiooni vähendatakse nälgimiseni, siis sõjaväe toitlustamiseks on alati ressursi leitud.¹⁵⁸ Selliseid näiteid emaduse, ohvrimeelsuse, moraali ja rahvusluse sidumisest võib leida ohtralt ka ajakiri Nõukogude Naine esimeste aastakäikude numbritest:

*Nõukogude naine on oma **kodumaa aktiivne ja ennastsalgav patrioot**. Igavesti jäävad ajaloos püsima naiste surematud saavutused nii lahinguväljadel, vaenlase tagalas kui ka tööriindel. /.../ Õige kasvatus eelduseks nõukogude perekonnas on vanemate kommunistlik ideelisus ja sügav nõukogude patriotism. **Eriti suur osa nõukogude patriotismi kasvatamisel lastes on emal, sest armastust kodumaa vastu peab lapses hakkama kasvatama tema teadliku elu esimestest sammudest.**¹⁵⁹*

*Temale on iseloomulik, **et endaohverdus, andmine, teeb ta õnnelikuks**. Valgamaa maanaiste aktiivile kõneles ta valimiste-eelseil päevil: „Sellest ei ole küllalt, et oleme töökad. On tarvis võimalikult **palju anda ühiskonnale ja riigile**.”¹⁶⁰*

*Alice Koonen (VNFSV rahvanäitleja): Nõukogude naise süda, **tulvil armastust kodumaa ja kaasmaalaste vastu, süttib loomulikuna ja originaalselt vihkamiseks vaenlaste***

¹⁵⁷ Morell, Ildiko Asztalos. Gender Transitions in Russia and Eastern Europe, lk 45.

¹⁵⁸ Greed, Clara H. Women & Planning. Creating Gender Realities. New York : Routledge, 1994, lk 58.

¹⁵⁹ Nõukogude Naine 1953 nr 2, lk 4.

¹⁶⁰ Eesti Naine 1947 nr 2, lk 41.

*vastu ja leppimatuks võitluseks oma ideaalide kaitsmisel. Selline vihkamine viljastab ja viib meid edasi, sest see on tõeline inimsüdame vihkamine, mille allikaks on suur inimlik armastus.*¹⁶¹

Soo rolli vene kultuuris uurinud Tatyana Mamonova ja Barbara Einhorn leiavad, et kuna õigeusu teoloogia pidas naisi spirituaalse ohu allikateks, rõhutades nende mentaalset alaväärsust ja nõiavõimeid, võivad tugevad emalikud arhetüübid vene traditsioonilises kultuuris olla seotud õigeusu kiriku misogüüniaga¹⁶². Emaduse rõhutamine võimaldas sulgeda naised kodusesse sfääri. On märkimisväärne, et tugevad naiskarakterid vene rahvajuttudes on pea alati negatiivsed tegelased. Samas ei saa neid karaktereid aga kunagi pidada rumalateks. Näiteks nõid Baba Jagaa aktiivse ja kavala tegutsejana, ilmub muinaslugudes alati negatiivsena, kuid sageli on ta ka heaks ja targaks nõuandjaks noortele naistele, kes aktiivselt omapäi tegutsevad. Tatyana Mamonova väidab, et patriarhaalsuse perioodil olid need omadused positiivsed, kuna vene keeles on sõnad ravitseja, maag ja nõid-arst kõik ühisest sõnajuurest “teadma”.¹⁶³ Seega võib järeldada, et just patriarhaalses ühiskonnas on naisnõia imago muudetud negatiivseks, kuna naistele kehtestati alluvuse nõue, ning iseseisvad naised ei olnud eeskujudena usaldusväärsed.

Kui õigeusu kirik, patriarhaalse organisatsioonina, Nõukogude Venemaal oma võimu minetas, astus selle asemele usuvaenulik kommunistlik partei, ideologiseerides sotsialismi teaduslikkust. Sarnaselt võttis partei omaks misogüünse hoiaku naiste ratsionaalse mõistuse olemasolus. Ka partei eeldas nende võimetust olla tõsiselt kommunismiusku, olles seega ka ohtlik kontingent pealekasvavale põlvele. Ainus lootus naisi ja ka pealekasvavat põlvkonda päästa, oli naiste ümberõpetamine ja -vormimine kommunistlikus vaimus, kuid endistiivi meeste õpetuse alusel. Ka Nõukogude Naine sisaldab ateisminurgakesi, kus peetakse vajalikuks naistele usuvastast sõnumit levitada.

Naise lõplikule vabanemisele religioossetest eelarvamustest on teataval määral takistuseks ka see, et naised on juba varasematel aegadel olnud suuremad „usklikud“ kui mehed. /.../ Eriti halvav mõju on aga usklikel naistel lastekasvatamisele. Lastekasvatus on

¹⁶¹ Eesti Naine 1948 nr 6, lk 20.

¹⁶² Einhorn, Barbara. Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women`s Movements in East Central Europe. London ; New York : Verso, 1993, lk 224.

¹⁶³ Mamonova, Tatyana. Russian Women`s Studies: Essays on Sexism in Soviet Culture. Oxford : Pergamon Press, 1989, lk 4.

*austav ja vastutusrikas ülesanne. Sellest, kuidas on kasvatatud meie lapsed, oleneb meie maa tulevik, sest just nemad jätkavad meie võitlust õnneliku kommunistliku elu eest.*¹⁶⁴

Nõukogude Venemaa propagandaplakatile ilmub 1920. aastatel *proletarka* figuur - punarätiga naistöoline-revolutsionäär. *Proletarka* kuju jääb propagandaplakateil domineerima esimese viisaastaku plaani ajani (1928-32). *Proletarka* sümbol oli varem olnud lülitatud naiste emantsipatsiooni idee üldise sotsialistlik-demokraatliku transformatsiooni osaks.¹⁶⁵ Revolutsiooni ajal võis nõrga, haavatava naisolevuse võitlus ja revolutsiooniline figuur olla eriti võimas, hõlmates endas hea võitlust kurja, nõrga võitlust tugeva ning lõpuks rahvuse võitlust oma vaenlase vastu.¹⁶⁶ Seega oli naise kuju kohe töölisrevolutsiooni alguses objekti ja sümbolina rakendatud revolutsiooni teenistusse.

1930. aastatest algas maskuliinne rünne naisliikumise vastu ja soolise võrdõiguslikkuse küsimus võeti Stalini ajal riigi päevakorrast maha. Ühiskonna ümberkorraldamine ja uued võimustruktuurid viisid taas sisse patriarhaalse antropoloogilise struktuuri: Stalinist endast sai sümboolselt kõigi nõukogude laste isa.¹⁶⁷ Ühiskonnas köeti üles Stalini kultus, mis säilitas võimu hierarhilise struktuuri ja soolisel tasandil traditsioonilise patriarhaalse ühiskonnamudeli. Nõukogude liidritest said “isad”: rahvakangelased, riigitruid “pojad”. Propagandalugude kangelased on sel perioodil noored mehed, kes tõestavad end oma “isade” ees erinevate füüsiliste võimetega – lendavad lennukitega, avastavad uusi territooriume, kaitsevad rahvast ja ületavad viisaastaku plaani.¹⁶⁸ Stalini võimu ajal muutus *proletarka* endisest tsaarirežiimi vastu mässavast revolutsionäärist tööliskangelaseks, kelle vaenlaseks sai kapitalism ning eesmärgiks töönormide ületamine.

¹⁶⁴ Eesti Naine 1949 nr 3, lk 19.

¹⁶⁵ Einhorn, Barbara. Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women`s Movements in East Central Europe, lk 231.

¹⁶⁶ Ibid, lk 223.

¹⁶⁷ Leydesdorff, Selma. Gender and Memory. New Brunswick (N.J.) ; London : Transaction, 2005, lk 32.

¹⁶⁸ Holmgren, Beth. Women`s Works in Stalin`s Time: On Lidiia Chukovskaia and Nadezhda Mandelstam. Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1993, lk 13.

3.2 Töötav naine

Nõukogude Eestis hakkab nõukogude propaganda esimesena sondeerima pinda kollektiviseerimiseks. Eestis saab tõelise nõukogude naise kujuks tööstus- ja põllumajandustöeline. Nõukogude Naises kujutatakse teda rasketööstuses masina ees töötavana või lüpsiku ja kummikutega laudas. Tekstides rõhutatakse, et ta on eelkõige kollektiivi liige, mitte iseseisev võrdõiguslikkust ja moderniseerimist nõudev revolutsionäär.

Töötav naine tööstustöolisena ja naiskolhoosnikuna stalinismiperioodi Eesti Naise (alates 1952 Nõukogude Naine) repertuaaris esineb kui meestega võrdne ühiskonnaliige, kes osaleb industrialiseerimises, kollektiviseerimises ja teistes sotsialismi ülesehitamise töödes. Kunstiajaloolane Susan E Reid väidab, et naisekuju kasutati visuaalses propagandas seetõttu, et nad olid enam traditsioonilisse elukorraldusse sekkumise vastu.¹⁶⁹ See on muidugi julge üldistus, sest vaevalt meessugugi kollektiviseerimist üldiselt enam toetas. Pigem võis naise kuju propagandaplakatil sümboliseerida ühelt poolt emantsipatsiooni, mis pidi peegeldama nõukogude režiimi soolist võrdõiguslikkust ning teisalt looma naistele uue kuvandi neist endist eeskujulike riigitöolistena. Et naisi riigitööle suunata, lõi propaganda müüdi emantsipatsioonist ja võrdõiguslikkusest, mis pidi saabuma naiste avalikus sfääris töötamisega.

Eesti Naise esimese aastakäigu märtsikuine artikkel „Eesti NSV esimese naiskongressi läkitus kõigile Nõukogude Eesti naistele“ esitab naistele kokkuvõtvalt järgmised nõuded:

Käitistes, tehastes ja töökodades töötavad naised:

Õppige alasid, kus seni töötasid ainult mehed, et vajaduse korral asendada mehi. Ükski tööpink, ükski masin ei tohi lakata töötamast meestõjõu puudusel

Maanaised:

Taotlege väsimatult seda, et ainuski põllulapike meie kodumaal ei jääks käesoleval kevadel üles harimata ja täis külvamata./.../ Asendage kõikjal puuduvaid mehi ja võtke omaks mõte: polegi tööd, millega nõukogude naine toime ei tuleks!

Tervishoiualal töötavad naised:

Hoolitsege igakülgsetl meie töötajate tervisliku seisukorra eest /.../ pühendage erilist tähelepanu rasedatele ja imetavatele emadele!

Hariduspõllul töötavad naised:

Kasvatage meie noorsugu patriotismivaimus

¹⁶⁹ Reid, Susan E. Women Writers of the 1930s: Conformity or the Subversion - Ilic, Melanie. Women in the Stalin Era. Basingstoke ; New York : Palgrave, 2001, lk 196.

Nõukogude asutustes töötavad naised.

Siivenege oma töösse, kasvatage endas konkreetsust, hoolsust ja ranget asjalikkust.¹⁷⁰

Teie, Eesti emad:

Kasvatage lapsi juba maast madalast kõigi nõukogude rahvaste sõpruse ja sallivuse vaimus, vabaduse ja tööarmastuse vaimus, armastuse vaimus oma sotsialistliku kodumaa vastu.

Kallid seltsimehed! *Võitudega tööriindel abistame oma mehi, poegi, vendi lahinguriindel võidu saavutamiseks!¹⁷¹*

Üldiselt võib öelda, et emantsipatsioon stalinlikus võtmes ei tähendanud mitte niivõrd naiste iseotsustamist ning meeste võimu alt vabanemist, nagu oleks tähendanud emantsipatsioon Läänes, vaid industrialiseerimist ja tehnoloogiaga ümberkäimise oskust. Ka ülaltoodud näidetes kumab läbi eelkõige eneseohverduse idee ning nõue orienteeruda riigi teenimisele. Nõukogude propaganda eeldas naistelt soolise võrdõiguslikkuse eest riigikuulekust. Anu Mõistlik nendib oma bakalaureusetöös, et on tähelepanuväärne, et võrdseid õigusi kirjeldatakse naiste jaoks alati positiivsena, kuid nende õiguste rakendusest, tööst, saab eeskätt juhtkirjatüüpi tekstides sagedamini kasu või rõõmu riik. Naised aitavad kaasa kommunismi ülesehitamisele, nad on vahendiks riigi eesmärkide saavutamisel. Naise töösaavutused on seatud naisest endast ettepoole.¹⁷² Töö pidi kommunistliku seisukoha järgi vabastama naised rõhumisest. Mõistlik nimetab seda musta mineviku ja helge oleviku diskursuseks: varasemat aega kujutatakse perioodina, kus naistel puudus võimalus tööd teha või töökoormus oli tappev, peres valitses vaesus vms. Samuti rõhutatakse, et naiste võimalused olid palju halvemad kui meestel, kes said kas kergemini tööd või võrdse töö eest kõrgemat palka. Sõnakasutus rõhutab, et naine kas „pidi“ tegema, mida ta tegi, või tal „tuli“ seda teha.¹⁷³

Tegelikkuses oli riigil hoopis ratsionaalsem kaalutus naiste nii suureks tööhõiveks. Nimelt oli naised vaja rasketööstusesse meesressursi puudusel. Siit tulenevad ka sümbolised propagandapildid naistest kaevanduses ja rasketööstuses. Lisaks sellele kulus naiste peale ka vähem palgaressurssi, mille põhjenduseks tõi riik vajaduse abikaasasid, vendi ja isasid abistada. Ka siinkohal mängib propaganda naise eneseohverduse nõudele, „visates“ naistele

¹⁷⁰ Eesti Naine 1945 nr 1, lk 4.

¹⁷¹ Ibid, lk 5

¹⁷² Mõistlik, Anu. Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2003, lk 62.

¹⁷³ Ibid, lk 57.

ajakirja kaudu meie-teie opositsiooni kasutades pildikesi kapitalismimaade rõhutud ja vaevatud naistest.

Naistöölise olukorrast kapitalistlikes maades

Ameerika Ühendriigid: enamikus osariikides lubavad föderaalset seadused naiste öötööd kõigis tööstusharudes, ainult kuues osariigis on naistele seadusega lubatud raseduspuhkus; sünnitusjärgsel perioodil makstakse neile töö eest vaid 75% töötasust. Iga aastaga väheneb naiste osatähtsus kvalifitseeritud tööaladel.

Inglise naisele on veel kättesaamatud sellised elukutsed, nagu autobussi- ja trammijuhi, ümbertöötlemistööstuse tootmistehhide meistri ja inseneri, tehnilise laborandi jms. elukutse. See-eest kasutatakse naisi laialdaselt trammikonduktoritena, liftiteenijaina, koristajaina, ettekandjaina, kauplustes müüjaina ja teistel madala kvalifikatsiooniga töödel vabrikutes ja tehastes.¹⁷⁴

Tegelikkuses ei olnud olukord parem ka Nõukogude Liidus. Ameerika ajaloolase Wendy Z. Goldmani andmete järgi moodustas 1920ndate keskpaigas Nõukogude Venemaal naiste palk vaid 65% mehe töötasust, kuigi naised töötasid tundide arvult sama palju kui mehed. Põhjusena saab siin näha seda, et naised töötasid üldjuhul palgaskaalal madalalt tasustatud lihttöölisena.¹⁷⁵ Vaevalt, et see oli palju erinev ka hilisematel aastatel, arvestades, et ka tänapäeval on naised vähemalt lääneriikides üldjuhul küll kõrgema haridustasemega, kuid meeste ja naiste palkade erinevus on keskmise brutotunnipalga osas kogu taasiseseisvumisjärgsel perioodil püsinud ligikaudu 25% juures.¹⁷⁶ Niisiis jätkub traditsioon. Kui enne nähti põhjust selles, et naised hõivasid lihttöid, siis nüüd on ka haridust nõudvad ametid, kus enamuse moodustavad naised, nt õpetajad ja medõed, ebaõiglaselt alamakstud.

Kui visandada pilt tööaktivistist, siis kirjeldatakse naist stereotüüpselt mehelike ehk pigem aktiivsete omadustega. Kuigi nõukogude ideoloogia ja kultuuri kontekst olid täiesti erinevad endistest aegadest, mil mehed olid kodanlikud härrad, talumehena oma perekonna pead ja sõdurina isamaa eest sangarlikult valmis surema, siis püsisid need omadused endistviisi au sees. Ideaalse naise transformatsiooni püüti saavutada läbi stereotüüpselt mehelike omaduste kandmise naisele. See tähendab laias laastus seda, et Stalini-aegne nõukogulik võrdõiguslikkuse imperatiiv sisaldas endas nõuet naiste mehelikustumisele.

¹⁷⁴ Nõukogude Naine 1952 nr 3, lk 15. Samas artiklis veel analoogseid näiteid rõhumisest erinevates kapitalismimaades.

¹⁷⁵ Goldman, Wendy Z. Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917-1936. New York : Cambridge University Press, 1993, lk 123.

¹⁷⁶ Vt sotsiaalministeerium - <http://www.sm.ee/tegevus/sooline-vordoiguslikkus/tooelu.html>

Näiteks artikkel Saare naistest, mis kasutab naise kujutamisel stereotüüpselt mehelikku kirjeldust: „*hobustepaariga kündev, kartulivagusid lahti ajav, koormaga teel liikuv kive kaaluv naine.*“¹⁷⁷

Naistöölise sümboolseks kehastuseks tõusis Stalini ajal kindlasti naistraktorist, kes oli samal ajal ka kangelasema ja parteifunktsionäär. Seega asusid sõja ajal naised paratamatult tööle, mis enne oli peamiselt hõivatud meeste poolt. Nõukogude Naine esitab mitmeid veidi naivistlikke positiivseid lugusid naistraktoristide elust ja oldest. Tavaliselt oli naistraktorist lugudes rõõmus ja positiivne, sest sai töötada partei heaks ja teha tööd sotsialismi ülesehitamiseks. Propagandalugudes kasutatakse särava üldistamise meetodit – naised kui võrdsed partnerid samal alal töötavate meestega. Lisaks sellele rõhutatakse töö kasutoovat aspekti riigile ja kogu ühiskonnale.

*Ja mitte ainult mehed ei istu võimsa Fordsoni rooli taga. Ei, ka naised käivitavad teadliku oskusega mootorit.*¹⁷⁸

*Traktoristina töötav Maimu Lauk: „Tahan kaasa aidata nõukogude võimu kindlustamisele, sest nõukogude kord on ainuke riigikord maailmas, mis on andnud töötavale naisele laialdased õigused“*¹⁷⁹

*„Kui hea on istuda traktoril ja künda laiu kolhoosipõlde teades, kui suurt kasu toob selline töö kolhoosile ja kolhoosnikule. Ja milline rõõm on pärast, kui sinu poolt haritud põldudel lokkab tore vili. Mina olen traktorist ja jäängi selleks.“*¹⁸⁰

Tegelik maanaise elu oli aga hoopiski erinev propagandas esitatust. Kui sümbolina oli naistraktorist mõjuv, oli tema tegelikkus palju „nutusem“. Naised pidid tõsiselt vaeva nägema selle kallal, et üle saada nende meessoost ülevaatajate ja kolleegide negatiivsest suhtumisest nende ametisse. Kuid eriti tõrksad neid omaks võtma olid just teised naiskolhoosnikud. Ilici artiklitekogu Stalini-aegsetest naistest räägib pigem lugusid sellest, kuidas suur osa kolhoosnikke lausa keelas naistraktoriste põlde kündmast.¹⁸¹

Võib öelda, et töötava naise imago propagandistlikes artiklites oli lülitatud Nõukogude Liidu majandusliku progressi müüti ning peegeldas pigem riigimeeste eneste ambitsiooni ja püüdlusi majandusliku edenemise poole. Ideaalne naine propagandalugudes oli eelkõige tänulik riigile, et see andis talle õiguse töötada, töötada ka mehelikel aladel, küsimata, kas õigus töötada ei peaks olema loomulik ilma riiki tänamata. Selline seisukoht kätkeb endas ka

¹⁷⁷ Eesti Naine 1945 nr 10, lk 221.

¹⁷⁸ Eesti Naine 1945 nr 2, lk 38.

¹⁷⁹ Eesti Naine 1947 nr 4, lk 98.

¹⁸⁰ Nõukogude Naine 1952 nr 1, lk 23.

¹⁸¹ Ilic, Melanie. Traktoristka: Representations and Realities – Ilic, Melanie. Women in the Stalin Era, lk 112.

iseseisva naisliikumise alternatiivi puudumist üleüldse. Nõukogude naisele ulatati võrdõiguslikkuse egiidi all lihtsalt õigus alluda abikaasa või isa asemel riigile. Nõukogude propaganda kujutas õigust töötada privileegina.

Kuigi nõukogude konstitutsioon nägi tööliste ette ka võimaluse vabaks ajaks, ei olnud see mõeldud puhkamiseks ja stressist lõõgastumiseks. Vastupidi, töövälisel ajal pidanuks ideaali järgi naised pühendama end õppimisele ja enesetäiendusele. Kui see tehtud, tuli asuda koduste toimetuste kallale.

3.3 Naine kui ema ja perenaine

Kui emadus varasemas traditsioonis välistas avaliku elu ja palgatöö, siis uus propaganda kuvandatud nõukogude naine pidi suutma täita mõlemat funktsiooni. Kui endine habras aadlipreili elas jõudeelu, siis habras nõukogude naine pidi seda enam suutma tööd teha. Ta pidi ülal pidama oma lapsi, end uuele ühiskonnale tõestama ja riigile oma tänulikkust väljendama. Naine emana viis lõpule naiseksolemise tõelise eesmärgi, eriti just sõjajärgsel ajal, mil inimkaotused olid suured ja iive negatiivne. Isegi kui naine veel ei olnud ema, võrdus ta potentsiaalse emaga. Naine indiviidina ei olnud oluline, tema erivajadusi hakati arvestama alles tema emastaatusesse jõudes, kuna lasteproduktsioon oli riigi jätkusuutlikkuse seisukohast ülimalt oluline. Emadele kehtestati emadusraha, kuid toetust said ka vallalised üksikemad. See pidi olema tõestus sellest, kuidas nõukogude võim vastupidiselt endisele, kodanlikule korrale hoolitseb oma naiskodanike ehk emade eest.

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus on suureks edusammuks laste ja emade kaitse alal. Naise kui ema väärikus, kes sünnitab ja kasvatab meie suure kodumaa kasvavat põlve, muutub selle seaduse alusel veelgi suuremaks.¹⁸²

Võib öelda, et kangelasema ehk paljulapseline ema omas nõukogude propagandas sama kaalu kui töölikangelane. Kangelasema rolliga kaasnes küll ülisuur kohustus ja vastutus, kuid ka rahalised preemiad.

Süvendades sotsialistliku moraali põhimõtteid, väljendas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadus 8. VII 1944. a. „riikliku abi suurendamist rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest aunimetuse „Sangar-

¹⁸² Eesti Naine 1946 nr 2, lk 46.

ema“ sisseseadmisest ja ordeni „Ema-au“ ning medali „Emamedal“ asutamisest perekonna edasise tugevdamise vajadust.¹⁸³

Hoolitsus emade eest Nõukogude Liidus –

Austava nimetusega „Sangar-Ema“ ja ordeniga „Ema-au“ autasustatakse selle käskkirja järgi emasid, kes on sünnitanud ja kasvatanud 10 last./.../

Nii makstakse emadele, kellel on 10 last, iga järgmise lapse sündimisel ühekordselt 5000 rbl ja peale selle iga kuu 300 rubla.¹⁸⁴

Ideaalne naine Nõukogude Naise artiklites oli norme ületav tööaktivist ja ema ühes isikus. Lisaks sellele olid tal ka professionaalsed huvid ning ta kuulus kompartei organisatsiooni. Näiteks esindab sellist naist portreeloos ENSV Ülemnõukogu saadik Valli-Monika Haldre

Emakohustused sundisid teda meditsiiniõe kutsetööst loobuma. „pühendudes lastekasvatamisele, taotles ta ka sel alal täiuslikkust: luges meditsiinilist, pedagoogilist ja psühholoogilist kirjandust, töötas lastevanemate õpiringides. Samal ajal abistas ta meest kutsetöös.¹⁸⁵

Rõhutatult oli naine siiski eelkõige ema. Artiklid deklareerivad, et vaid tänu riigile suudab naine neid kahte rolli ühendada.

Kuigi lapse sünd katkestab alati naise töölise tegevuse, loob kommunistlik ühiskond tingimused, mis lubavad naistel kogeda täielikku emaduse rõõmu ja samal ajal hoida nende võrdset võimalust meestega osaleda iseenda võimete täielikus arendamises. Teisisõnu: ühiskond ise kindlustab naisele tema emalike funktsioonide ja professionaalse töö ühenduse.¹⁸⁶

Tegelikkuses meenutavad paljud Eesti NSVs 1950. aastatel elanud naised meeletut töökoormust ning pidevat raha ja tarbekaupade puudust. Mitmetest elulugudest peegelduvad just naiste süümepiinadega segunenud mälestused sellest, et neil ei olnudki aega lastele, kuna pere ülalpidamiseks ei olnud võimalustki tööl mitte käia. Mis puutub professionaalsetesse huvidesse ja ühiskondlikku aktiivsusesse, siis kirjeldavad Stalini-aegsed naised neid kui töö

¹⁸³ Eesti Naine 1949 nr 8, lk 3.

¹⁸⁴ Nõukogude Naine 1955 nr 2, lk 36.

¹⁸⁵ Eesti Naine 1947 nr 3, lk 78.

¹⁸⁶ Danilova, Y. Z. Soviet Women.: Some Aspects of the Status of Women in the USSR. Moskva : Progress, 1975, lk 12.

juurest peale surutud lisakohustusi või võimalust ühiskondlikku aktiivsust teeseldes teatud privileege välja võidelda.¹⁸⁷

Idealiseerivad artiklid käsitlevad emasid ka alati puhtas, korras ja positiivses keskkonnas, näiteks artiklis „Palju muret ja palju rõõmu“ kirjeldab ema-kangelase I järgu medalit omav 15 lapse ema Pauline-Vilhelmine Sulutit: *Väikeses hoolitsetud majas, mis on ümbritsetud hästi hoolitsetud õunapuuaiaga, kihab elu.*¹⁸⁸ Kangelasema karakterid Stalini-aegses propagandas ei esinenud koos abikaasa või (kangelas)isaga. Tundub, et ametliku seisukoha järgi võrdus perekond ema ja lastega. Isegi kui räägiti vanematest, siis mõeldi ikkagi emasid. Lapsi omakorda kasvatati eelkõige eeskujulikeks kodanikeks. Artiklid jätavad mulje, et emadus nõukogulikus tähenduses ei olnud niivõrd naise vaimne side oma lapsega ning perekonna moodustamine, kuivõrd kohustus riigi ees kasvatada uusi nõukogude kodanikke.

*Terves perekonnas pole abielu sõlmitud ökonoomilise kaalutlusega. Naine ja mees on teineteise seltsimehed, sõbrad, tublid vanemad. See vahekord on ehitatud vabale, julgele, mõistlikule armastusele ja kahe inimese vastastikusele lugupidamisele, kes moodustavad perekonna. /.../ Perekond peab andma oma maale täisväärtuslikke ühiskonnaliikmeid, peab kasvatama armastust töötajate vastu, süvendama sügavalt tõsist ustavust oma isamaal ning oskust võidelda raskustega, mis seisavad ees sihi saavutamisel.*¹⁸⁹

Propagandalood panevad naistele emadena peale kohustuse vastutada nõukogude tuleviku eest ning seda edasi viia. Ehkki naistel lasus kohustus lapsi kasvatada, ei jää stalinismiperioodi lugudest muljet, et naistel oleks laste kasvatamise meetoodika osas suurt midagi kaasa rääkida. Nõukogude propaganda kirjutas ette isegi kasvatamise meetodid ning eesmärgid, mida näitlikustavad ka järgnevad artiklite katkendid:

Kodu kasvatustöö abistajana

*Nõukogude perekonnas pole laste kasvatamine lastevanemate isiklik asi, vaid on nende suurim ühiskondlik ja riiklik ülesanne. See on esmajärgulise tähtsusega üldrahvalik ülesanne. /.../ lapsevanem peab pideva tähelepanu ja huviga suhtuma kooli töösse ja üritustesse, ta peab ilmutama aktiivset osavõttu kooli õppe- ja kasvatustööst ja seda mitte ainult esimesel või teisel õppeaastal, vaid kogu lapse kooliskäimise aastail.*¹⁹⁰

¹⁸⁷ Vt. nt Ester-Johanna Talussaar - Eesti rahva elulood II. Toim. Rutt Hinrikus. Tallinn 2000, lk 79-81.

¹⁸⁸ Eesti Naine 1945 nr 4-5, lk 118.

¹⁸⁹ Eesti Naine 1945 nr 3, lk 76.

¹⁹⁰ Nõukogude Naine 1952 nr 2, lk 25.

Tahte kasvatamise iseloomustavateks tunnusteks tuleb lugeda: 1. sihikindlust ja printsiipaalsust; 2. tahte iseseisvust; 3. otsustavust; 4. tahte distsiplineeritust ja organiseeritust; visadust ja sitkust; 5. enesevalitsemist ja püsivust; 6. ja lõpuks mehisust, mis on mõeldamatu ilma julguse ja vapruseta, mis väljendub inimese oskuses igasugustes tingimustes, hirmu ja hädaohtu põlates olla ustav oma kodumaale ja ühiskonnale, täieliku enesevalitsemise ja püsivusega minna kindlalt määratud sihile.¹⁹¹

Omalt poolt „kaitses“ riik töötavaid naisi erinevate regulatsioonide ja ettekirjutustega töökohtadele, mis pidanuks garanteerima naistele turvalisema keskkonna raseduse ajal ja sotsiaalsed tagatised emapuhkuseks. Näiteks sõja ajal, nagu ka järgnevatel dekaadidel, jäi naiste töötamine rasketel füüsilistel töödel keelatuks. Tööregulatsioonide järgi võisid naised kanda raskusi kuni 20 kg. 1941. aasta seadus sätestas rasedate ja imetavate naiste ületunnitöö ja öövahetuste keelu.¹⁹² Tehaste komiteed ja ametiühingud olid kohustatud jälgima tööeeskirjadest kinnipidamist, kuid tegelikult olid need organisatsioonid suhteliselt hambutud. Ajaloolase Susanne Conze artiklist selgub, et reaalselt ei pidanud enamik tehastest emaduspuhkusest ja tööaja vähendamisest kinni. Ka „Eesti rahva elulugudes“ kirjeldatakse rasedust ja lapsesaamist kui midagi väga olmelist. Sünnieelset ja –järgset puhkust või kergendatud tööd ei meenuta ei vabrikutöölised ega ka teiste ametialade esindajad. Aastane lapsepuhkuski oli vajalik vaid selleks, et laps piisavalt suureks kasvatada, et ta söime viia.¹⁹³ Mitte loobudes oma tööst, pöördusid paljud emad kindlasti ka oma emade poole. Nõukogude naiste töö ja pereelu uurinud ajaloolane Barbara Alpern Engel kirjutab: „Lisaks lapsehoiule tegelesid vanaemad ka paljude teiste “naiste töödega” – seisid poejärjekordades, kandsid tuppä vett, et pesu pesta, ning tegelesid muude majapidamistöodega.“¹⁹⁴ Seega oli suure tõenäosusega stalinismiperioodil lapsehoiukohtade asemel abiks pigem vanaemad, kes leevendasid töötava naise koormust.

Mis puutub abielusse, siis nõukogude võim taunis endiseaegseid abielusid, mida käsitleti kui kapitalistliku ühiskonna majanduslikku tehingut. Samas ei olnud nõukogude ühiskond kuigi tolerantne vabaabielude suhtes. Abiellumist ja pere loomist käsitles nõukogude propaganda kui loomulikku protsessi laste saamise eesmärgil. Samasuguselt käsitlevad abielu ka enamik 1950. aastatel abiellunud naisi „Eesti elulugudes“.

¹⁹¹ Nõukogude Naine 1952 nr 10, lk 14.

¹⁹² Conze, Susanne. Women's Work and Emancipation in the Soviet Union, 1941-50. - Ilic, Melanie. Women in the Stalin Era, lk 224.

¹⁹³ Nt. Heljo Voorman - Eesti rahva elulood III osa. Elu Eesti ENSV-s, lk 93.

¹⁹⁴ Engel, Barbara Alpern. Between the Fields and the City : Women, Work & Family in Russia 1861-1914. New York : Cambridge University Press, 1996, lk 10.

Nõukogude propaganda ja ka ühiskonna armastusekäsitlus oli midagi ratsionaalset ja kainet. 1947. aasta arvustus näidendi kohta, mis kujutas tolleaegset nõukogude naist, kirjutab järgmist:

*Delikaatselt laseb autor meid mõista, et Ester Holmi (peategelane) armastus oma mehe vastu pole samuti mingi juhuslik kiresööst, vaid eelkõige teadlik lugupidav suhtumine mehesse kui töökaaslasesse, kui lähemasse sõbrasse, kellega neil on ühine eesmärk ja ühine maailmavaade, millest sõltub ka ühine elutunnetus.*¹⁹⁵

Propagandast järeldub, et naine oleks pigem pidanud abielus olema riigiga. Eeskujulikud nõukogude naised ajakirja veergudelgi ei hoidnud end kunagi tagasi riigiisastid kiitmast, kes pidid lastele suuremad eeskujud olema kui nende pärisisad.

Stalinismiaegne ema kuvand on seega rõhutatult ohvrimeelne, riigitruu, patriootlik

3.4 Naine kui iluideaal

Naine esitatakse ajakirjanduses maskuliinsete karakteristikutega, kuid mitte mehena, kuna tema füsioloogia determineerib talle emaduse, mis peaks olema naise tõeline loomus. Emadus oli tasustatud ja avaliku au sisse tõstetud. Edenemist professionaalsel tasandil ja edutamisevõimaluste otsimist ei loetud naise elu osaks. Naistegelastele omistatakse Stalini-aegses propagandas üldjuhul segu stalinistlikust meesideaalist ja traditsioonilisest klassikalisest feminiinsusest – “alandlikkus” ja “armas naiivsus” (tüdrukutele), ustavus ning emalike instinktide juurde jäämine. Ükskõik, milline oli naise klassiline kuuluvus või pereseis, jäi naistegelane vabatahtlikult tagaplaanile.¹⁹⁶ Ilmselt oli enamikule naistest nõukogude uus naisideaal võõras ja vastuvõetamatu, kuna kaotas oma inimliku ja tundelise pooluse. Seega jäid propaganda konstrueeritud kuvandid kaugeks tegelikust olmest ja elutunnetusest.

1945. aasta intervjuus Aino Bachiga tema loomingust rääkides kirjeldab kunstnik naist järgmiselt: „Tahaksin näidata nõukogude naist sellisena, nagu ta on – **vitaalsena, edasiviivana**. Nõukogude naine läheb kangelastegudele endastmõistetavalt, lihtsalt, hüljates suuri sõnu. Kui olukord tingis, asus **nõukogude naine mehe tööpingi taha, läks kaevikusse, läks kaevandusešahti, ehitas, pingutas jõudu tagalas, et vaid saavutada võitu**. Selleks on

¹⁹⁵ Eesti Naine 1947 nr 11, lk 13.

¹⁹⁶ Holmgren, Beth. Women`s Works in Stalin`s Time, lk 14.

suuteline vaid nõukogude naine.¹⁹⁷ Sellest tsitaadist ilmneb mitte vaid naistöölise ideaalne kuvand - „teeb tööd mehe moodi“ - vaid ka tahe esitada binaarset opositsiooni, kasutades nõukogude naist uudse ja erinevana endisest kodanlikust naisest, aga ka kaasaja läänelikust dekadentsist, mis kujutab läänelikku naist nõrga, abitu, rumala, klatšihimulise, edeva ja saamatuna.

Artikkel sellisest vastandlikkusest avaldatakse 1945. aasta maikuu Eesti Naises. See on tüdrukust, kes elas kerglast elu ning kirjeldab negatiivset kangelannat flirtiva, manipuleeriva ja koketeerivana, kasutades oma sensuaalseid naiselikke võlulusid. Ka pilt artikli juures on läänelikust daamist liibuvast seelikust, kes nõjatub baariletile. Vastukaaluks sellele tuuakse samas artiklis aga nõukogude naine, kes töötab tehases ja ületab töönorme, töötab vabatahtlikult ning korrektselt ning kuulub lisaks veel ka kommunistlikusse parteisse. *Töö toob talle rahulduse ning vabrikus ei teata temast paremat töötajat.*¹⁹⁸

Naist kirjeldavad mitmed artiklid ja järjejutud ka sõna otseses mõttes sõnaga „mehine“: „Paari kuu jooksul oli ta tunduvalt muutunud, kuidagi **mehistunud**, nii et teda oli raske ära tunda.“¹⁹⁹ Isegi naisliikumist valimisõiguste eest iseloomustatakse sõnaga „mehine“. Nt artikkel Inglise rahuvõitlejst Therese Campbellist: *Tema vangistamine ei kohutanud teisi naisi, vaid see elustas neid mälestusi minevikust, kui inglise naised, tänu samasugusele otsustavusele ja mehisusele, saavutasid valimisõiguse.*²⁰⁰

Mehist meelt rõhutab ka artikkel dispetšer Emilia Koptist: „Meremehed usaldavad teda. /.../ Nad armastavad teda tema avara mõistuse ja otsusekindluse pärast, kuid ka sellepärast, et tal on hell emalik süda. /.../ **Mehine meel ja emalik hellus on leidnud selles naises oivalise kooskõla.**“²⁰¹

Binaarne opositsioon on stalinismiaegses retoorikas kõige tavalisem meede. Näiteks kirjeldab Nõukogude Naine Noorsooteatri näitlejanna Oili Adarit: „Ta on **habras ja kuidagi õrn, kuid tugev hingelt ja töörohult**. Alati abivalmis, tegevuses ja töös. Ja väsimatu optimist. Seda kõike on andnud ta elukogemused.“²⁰² Sellise meetodiga püütakse saavutada must-valget pilti heast ja halvast, naise kuvandi puhul ka positiivsete vastandite olemasolul täiuslikku täiust.

Stalinismiperioodi ajakiri ei räägi kuigi palju naise vormist. Ideaalne ja kaunis naine kuvatakse sisemiste omadustega. Välist ilusakstegemist peeti Stalini-aegsete nõukogude

¹⁹⁷ Eesti Naine 1945 nr 7, lk 184.

¹⁹⁸ Nõukogude Naine 1954 nr 5, lk 16.

¹⁹⁹ Eesti Naine 1945 nr 9, lk 182.

²⁰⁰ Nõukogude Naine 1952 nr 9, lk 6.

²⁰¹ Eesti Naine 1949 nr 4, lk 19.

²⁰² Eesti Naine 1949 nr 9, lk 220.

standardite järgi patuks. Ilus pidi lihtsalt olema – olema, mitte ilusaks tegema. Kosmeetika ja mood olid dekadents, igand eelmisest ajastust. Kuigi juba 1945. aastast pakkus Nõukogude Naine siiski ka esimesi nõukogude moe näiteid riietumiseks. Ilmselt vähemalt toimetus pidas naise vajadust end kaunistada selgelt tema loomulikuks olemuseks. Kuid uus nõukogude ideaal nägi ette, et kaunis naine oli kaunis oma puhtuse ja lihtsuse tõttu - „mida lihtsam, seda uhkem“. Moelõigetest ja nende kommentaaridest tuleb välja, et maitsekuseks peeti androgüünset feminiinsust ja lihtsust.

Rõivaste kunstilise kujunduse tänapäeva probleeme

Sotsialistlikus ühiskonnas on moeloomingu eesmärgiks luua kõrgema kunstilise kvaliteediga rõivaid, rikastada ja mitmekesistada meie elu uute loominguliste ideedega. Mood nagu meie teda mõistame, on kutsutud arendama esteetilist maitset, tõstma olustikulise kultuuri taset. /.../ Sotsialistliku ühiskonna töötav naine hindab tervet, töös ja spordis karastunud keha ilu, ta hindab kogu välimuses avalduvat nooruslikku, intelligentset ning rikast hingeelu, teda haarab lihtsa ning poseerimata käitumise ilu Selle nii erineva ilu-mõistmisega kaasub erinev arusaamine ka rõivaste kaunist mõjust.²⁰³

Paradoksaalselt aga näivad moelehekülgede modellid välja läänelikult saledad ja seksapiilsed, nad võiksid kuuluda sama hästi ka Prantsuse Vogue'i.

Kindlasti käis lihtsuseideaaliga käsikäes ka fakt, et Nõukogude Liidus oli puudus materjalist ning töö- ja ostujõust. Korratu ja määrduvad lüpsinaine ei olnud kohe kindlasti nõukogude moeideaal; lihtsas kitlis, lumivalge rätiku ja lüpsikuga punapõskne kolhoositar aga küll.

3.5 Kokkuvõte

Üheaegselt naistele enam õigusi andes, kuid teisalt neid muserdades ei olnud uus ühiskond naistele ega nende poolt organiseeritud.²⁰⁴ Pärast sõda töötas enamik naistööstustöölisi eelkõige kergetööstuses, kus palgad ja sotsiaalsed garantiid madalamad, kuna neilt töödelt eeldati madalamat professionaalsust ja kvalifikatsiooni. Seega ei saanud naised samasuguse tööajaga töö eest kunagi meestega võrdset palka. Teine sama suur ala

²⁰³ Eesti Naine 1948 nr 2, lk 24.

²⁰⁴ Costlow, Jane T; Sandler, Stephanie; Vowles, Judith. Sexuality and the Body in Russian Culture. California : Stanford University Press, 1993, lk 254.

naiste tööhõives oli toiduainetööstus - lüpsjad ja toidu kvaliteedi eest hoolitsejad olid samuti madalalpalgalisemad töökohad kui näiteks rasketööstuses.

Paljud ENSV naised meenutavad kodumajapidamise probleeme. Naised jagasid kommunaalelamutes ühte väikest kööki, väikestes korterites ei olnud privaatsust, lisaks tööle ja lastekasvatamisele ei olnud abiks ka kodumasinaid. Vähestes poodides, mis üldse olemas, oli tootevalik ääretult napp, rääkimata spetsiaalsetest naistekaupadest või rasestumisvastaste vahendite arsenalist olemasolust. Meeste loodud plaanimajandus tähendas, et turul oli üleküllus traktoritest, kuid ei mingeid hügieenisidemeid.²⁰⁵

Pärast sõda muutusid tegelikkuses materiaalsed hüved, töötingimused väga aeglaselt. Peamiseks probleemiks jäi majutus.²⁰⁶ Väga vähesed naised said tegelikkuses suunduda tagasi normaalse pereelu juurde, kasvatada rõõmsalt oma lapsi ja edeneda töökohal, kuigi selleks tingimusi formaalselt ju isegi võis olla. Naised tol ajal eelistasid kindlasti palju enam korraldada ära oma esmavajadused - saada korda oma kodune majapidamine ja elu, kui teha karjääri.

Võib väita, et Stalini aja lõpuks ei osanud enamik naisi töötamise võimalust isegi hinnata. Esiteks, enamik naisi ei olnud seda probleemi ennesõjaaegselt üldse mõtestanudki, vähemalt ei olnud see jõudnud massidesse ning maapiirkondadesse. Teiseks, töö ei olnud kindlasti Nõukogude Liidus privileeg ning võimalus iseseisvumiseks. See oli vahend äraelamiseks.

Kogu soolise võrdõiguslikkuse pseudomaailm võtab kindla koha sisse nõukogude igapäevaelus. Rõhutatult iga-aastase märtsikuise riikliku tähtpäevana - naistepäevadest said päevad, mil üks kord aastas avaldati rõõmu naiste vabanemise ja soolise võrdõiguslikkuse üle. Naistepäev on pea iga nõukogude inimese mälus talletunud kui tähtpäev, mis kohustas mehi ostma naistele punaseid nelke.

Stalini-aegne formaalne võrdõiguslikkus mehega tõi lõppkokkuvõttes naisele kohustuse funktsioneerida kolmes rollis: ema ja abikaasa, hea tööline või kompetentne professionaal ja ka sotsialistlik aktivist. Dimitrina Petrova ütleb oma artiklis Bulgaaria naistest: „tavalised naised vastasid sellele ametlikule kuvandile kaebusega, et on väga raske ja ohtlik „kanda kaenla all korruga kolme arbuusi“.²⁰⁷ Nõukogude avalikkus hakkab seda

²⁰⁵ Greed, Clara H. *Women & Planning. Creating Gender Realities*, lk 59.

²⁰⁶ Conze, Susanne. *Women's Work and Emancipation in the Soviet Union 1941-50*. - Ilic, Melanie. *Women in the Stalin Era* lk lk 228.

²⁰⁷ Funk, Nanette. *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York ; London : Routledge, 1993, lk 23.

kaebust arutama aga veidi hiljem ning seegi jääb kommunistliku enesekriitika raamidesse, mis tähendab, et muutused toimuvad vastavalt kõrgemate võimukandjate äranägemisele.

4. Naise kuvand sulaperioodil 1953-1965

4.1 Sissejuhatus

Stalini surmaga 1953 toimusid NSVLi võimuladvikus suured muutused. Välja vahetati suur hulk parteiaparaadi liikmetest ning Hrustšovi võimuletulekuga toimusid muudatused ka riigirežiimis. Sulaajal stabiliseerus sisepoliitiline kliima ning vähenes ideoloogiline surve ja poliitiline terror.

Epp Annus nimetab 1960. aastate sotsialistlikku ühiskonda marksistlikuks modernismiks. See ühiskond oli kantud usust, et parteid, nagu ka kogu ühiskonda, on võimalik seestpoolt uuendada.²⁰⁸ Hrustšovi üks poliitika põhijooni oli nõukogude inimeste elatustaseme ja olmetingimuste parandamine. Režiimiga käis kaasas ka mõningaste inimõiguste võimaldamine, mida varem ei eksisteerinud - nt vabastati enamik poliitvange ja lubati suhelda Läänes elavate sugulastega. Tänu neile muutustele tekkis rahva seas lootus kommunismi võimalikkusest ja inimlikkusest. Marju Lauristin jt nendivad, et vähem piiratud propaganda ei olnud baltlastele enam niivõrd võõras.²⁰⁹ Režiimi liberaliseerimise tulemuseks oli suurem koostöövalmidus režiimiga ning nõukogude inimeste mälestused „kuldsetest kuuekümnendatest“.

1960. aastatest kerkib esile Nõukogude Liidus justkui stabiilne laiapõhjaline „nõukogude keskklass“, oma konventsionaalse maitse ja eluviisiga. Samas oli ajastu täis vasturääkivusi. Esimest korda saavad pered endale päris enda korteri ja päris enda auto, kuigi teisalt on ette nähtud kollektivism. Privaatne-kollektiivne skaala on paigast ära nii kodus, koolis kui töökohal.

Kuid siiski toimub inimeste kohastumine tegelikeks *homo sovjeticusteks* (loomulikult teatavate reservatsioonidega) alates 1960. aastatest tänu režiimi leevenemisele nõu inimnäolisema sotsialismi tingimustes. Uue ajastuga kohanemise märksõnadeks võiks olla laveerimispoliitika, topeltstandardid ja kahepalgelisus. Hrustšovi sula ajastu võib eelneva perioodiga võrreldes tunduda tõesti peaaegu vaba ühiskonnana, kuid see siiski ei tähenda, et nõukogude ühiskond oleks olemuslikult oma vormi muutnud, teisesid lihtsalt meetodid,

²⁰⁸ Annus, Epp. Postmodernism kui hilissotsialismi kultuurilooa - Keel ja Kirjandus. 2000, nr 11, lk 773.

²⁰⁹ Hoyer, Svennik; Lauk, Epp; Vihalemm, Peeter. Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom : Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu : Nota Baltika 1993, lk 201.

millega ühiskonda ohjes hoiti – need muutusid varjatumaks ja kõrvalseisjale vähem märgatavaks.²¹⁰

Sulaaja reformid ei lülitunud aga töösse koheselt pärast Stalini surma. Kaljo Veskimägi väidab, et Moskvast lähtuvad reformid olid esialgu EKPlle üleüldse vastumeelsed – „pole lihtne sula tekitada, kui nii jäist vastuvõttu kohtad nagu seda pakkus EKP.“²¹¹ Siiski, 1956. aastal algab tasapisi uuenemine. Uuenemine ka ajakirjanduses, mis ilmneb ajakiri Nõukogude Naine puhul umbes 1958. aastast.

Veskimäe sõnul oli sulaaja uuenduseks ajakirjanduses see, et tsensuuriamet hakkas kirjanikele ettekirjutusi tegema. Varem oli nõukogude tsensuuri asjaks olnud vaid talle esitatud käsikirja läbivaatamine.²¹² Leevenev poliitika aga ei tähendanud ajakirjandusele suuremat sõnavabadust, pigem oli uue ajastu märklauseks laveerimine ajalehtede/ajakirjade toimetuste ja ülalt tulevate käskude ning tsensuuriameti vahel. Tsensuuriamet omakorda pidi laveerima kõrgemate korralduste ja toimetuste vahel, kuna *Glavlit*ile oli omakorda antud keeld kõigisse väljaannetesse ühesuguselt suhtuda, vaid neil tuli väljaannete individuaalseid eripärasusi arvesse võtta. Ilmselt seepärast sai sulaajal ilmuda ka ettekirjutustest veidi kõrvale kalduvaid tekste. Veskimägi toob välja ühe olulise muutuse sula ajal. Nimelt püüab sel ajal tsensuur toimetajaid enda poole tõmmata, kuna taotletakse isiklikku kontakti tsensuuri ja toimetaja vahel.²¹³ Isiklik kontakt ja „päänikupoliitika“ oli selgelt vajalik tsensuuri töö hõlbustamiseks ning koostöö paremaks sujumiseks, mis vähendas pingeid mõlemal poolel.

Ajakirjanduse üldpildis muutub see, et kui varasemat NSV Liitu ei huvitanud põrmugi, mida temast mõeldi läänes; vastupidi – mida rohkem kardeti, seda meeldivam talle, siis nüüd tekkis kaksikmoraal, mis võimutses riigi lõpuni: ütles(tegi) üht, mõtles teist. Ütles valjusti, mõtles vaikselt ja salaja.²¹⁴

Hrustšovi sulaaeg tõi ka nõukogude naiste ellu uued tuuled, erinevad teemad ja probleemipüstitused. Nõukogude Naise teemad muutusid isiklikumaks, vähem politiseeritumaks ja perekessemaks, mis aga ei tähenda, et artiklid oleksid eemaldunud ametlikest hoiakutest ja tõekspidamistest. Nõukogude naise kuvamine, mida Stalini-aegne propaganda väga konkreetsete mudelitena lõi, muutub Hrustšovi sulaajal hajusamaks ning ei anna enam nii täpseid juhtnööre, milline peab naine olema. Pigem edastavad artiklid suuniseid, kuidas olla poliitiliselt korrektne nõukogude naine. Vaieldamatult jääb ka sulaaja

²¹⁰ Annuk, Eve. Kuidas uurida nõukogude aega? – Haridus. 2005, nr 5, lk 25.

²¹¹ Veskimägi, Kaljo. Nõukogude Unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, lk 231.

²¹² Ibid, lk 236.

²¹³ Ibid, lk 239.

²¹⁴ Ibid, lk 235.

õhkkonnas naistematika siiski riigi propagandapoliitika osaks ja seotuks laiemas poliitilises kontekstiga.

4.2 Töötav naine

Betty Friedan avaldab 1963. aastal raamatu „The Feminine Mystique“, mida loetakse nn teise laine feministliku liikumise alguseks Läänes. Raamatus räägib ta „probleemist, millel ei ole nime“ ehk siis kirjeldab 1950. aastate Ameerika keskklassi koduperenaiste peaaegu suitsiidset seisundit olukorras, kus neil on imelises äärelinnapiirkonnas ideaalne maja, ideaalse abikaasa ja imearmsate lastega, kuid ilma mingisuguse eneseteostusvõimaluseta. Ta kirjeldab depressiooni, mis tekkis kodusse sfääri tasalülitatud naistes, kes elasid vaid oma abikaasadele ja lastele:

„See probleem jäi Ameerika naiste peades mahamaetuks, mahavaikituks nii paljudeks aastateks. See oli imelik ärevus, rahulolematusetunne, ihalus millegi muu järele, mida Ameerika naised keset 20. sajandit põdesid. Iga äärelinna naine võitles sellega üksi, tehes voodeid, käies toidupoes, sobitades mööblikatteid, süües oma lastega maapähklivõi võileibu ja valmistades küpsiseid, lebades öösel oma abikaasa kõrval, olles hirmul küsimast isegi endalt: „Kas see ongi kõik?“²¹⁵

Nanette Funk on teinud oma naisuuringutealast tööd, kogudes endiste sotsialismimaade naiste mälestusi 1960-70. aastate kohta. Ta kirjeldab neid naisi järgmiselt: „Tema identiteet on mitmes mõttes kahestunud. Tema keha on dekoratiivne objekt nagu ka töövahend, tema teadvus on ühelt poolt kui emal ja abikaasal, teiselt poolt kui palgatöölisel ja intellektuaalil, tema vaba tahe on allutatud nii perekonnale kui ka riigile.“²¹⁶

Propaganda oli juba stalinismiperioodil süvendanud naistesse vastutust teha ühiskonna heaolu nimel tööd ning tuua ohvreid oma perekonna jaoks. Kui varasemast propagandast saab selgelt tuua stereotüüpilisi karaktereid kangelasemate ja tööaktivistide näol, siis Hrustšovi ajal hakkavad need stereotüübid segunema ning looma ühtset kuvandit naisest kui supernaisest.

²¹⁵ Friedan, Betty. *The Feminine Mystique*. Harmondsworth : Penguin Books, 1972, lk 13.

²¹⁶ Funk, Nanette. *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, lk 19.

Nõukogude propaganda paneb aluse nn „supernaise“ sündroomile - nõukogude naiste „probleemile, millel ei ole nime“ - kuvand naisest, kes ajakirja kaanel esineb peainsenerina ehitusplatsil, kuid kaante vahel stereotüüpselt feminiinse abikaasa ja eeskujuliku emana. Kuvand, mis mitmekordistas survet naisele ning lisas talle kangelasema ja kangelastöölise olemise kõrval veel moenuku väljanägemise. Näiteks deklareerib ajakiri:

*Ei saa vaielda selle üle, kas naine on ennekõike **töötaja, ühiskonnategelane-poliitik või ema. Ta on paratamatult kõike.** Ja tema erinevad ülesanded on täiesti võimalik seostada. Ainult – selleks ei piisa üksnes materiaaletest tingimustest, vaja on ka head tahet ja teadlikkust.*

Naine täidab ühiskonnas järgmisi sotsiaalseid funktsioone: võtab töötajana osa kõigi ühiskonnale vajalike materiaalsete ja vaimsete väärtuste loomisest, annab kodanikuna oma panuse ühiskonna ees olevate probleemide lahendamisesse, emana sünnitab ja kasvatab inimkonna tulevikku - lapsi.²¹⁷

Arvata võib, et sellised supernaised ei olnud lõplikult rahul ega õnnelikud ei kodus ega tööl. Ilmselt põdes suurem osa naisi koduseinte vahel „probleemi, millel ei ole nime“, loomulikult eelnevalt poejärjekorras seistes, ilma individuaalmajata ja küpsiseid valmistamata. See oli pigem täitumatu unelm, millest töölisrahvas isegi unistada ei osanud. Kuid nagu Ameerika naisedki, ei saavutanud enamik nõukogude naistest eneseteostust ka tööl. Rääkimata sellest, et suurem osa modernsetest kodumasinatelt, mida riik tootis naiste elu kergemaks muutmiseks, jäid kättesaamatuks unistuseks, või nende olemasolul ei lubanud seadmete kvaliteet kuigi palju aega säästa. Niisiis, 1960. aastate nõukogude propaganda on loonud kuvandina „supernaise“, kes on ühteaegu nii traditsiooniline pereema kui moderne töölisnaine, tõstatamata küsimust enda topeltkoormuse kohta. Kokkuvõtvalt kirjutab Tatyana Mamonova, kes on uurinud nõukogude ühiskonna patriarhaalsust ja pseudovõrdõiguslikkust, supernaise sündroomi kohta järgmiselt: “Patriarhaalne ühiskonnakorraldus ütleb: “Niisiis sa tahad õigusi? Siin nad on! Me lubame su kõrgematesse sfääridesse, kui kõik see varasem looduslik ja traditsiooniline, mis sind koormas, jääb ka su õlule. Sa pead saama hakkama mõlemaga – vana ja uuega. Ja ära virise – see oli su enda valik. Seisa sirgelt. Ole vaikselt!”²¹⁸

Kui Stalini ajal oli naisküsümuse üks teravpunkt selles, et naised avalikule tööle suunata, siis Hrustšovi ajale on iseloomulik asjaolu, et teatud ametialad hakkasid rahu ajal feminiseeruma ehk muutuma massiliselt naistele tööhõivet pakkuvaks valdkonnaks. Näiteks

²¹⁷ Nõukogude Naine 1970 nr 1, lk 7.

²¹⁸ Mamonova, Tatyana. Russian Women`s Studies: Essays on Sexism in Soviet Culture, lk 168.

üheks selliseks valdkonnaks sai tervishoid, nagu seda kommunistliku revolutsiooni alguse aegadest saati olid juba olnud toitlustamine ja kergetööstus.

Hrustšovi aeg tõi kaasa ka kolossaalse elamuehituse, mis oli üks uusi valdkondi, mis naistele tööd pakkus. Taaskord olid need madalapalgalised ja vähem väärtustatud tööd – näiteks maalriamet. Kuid siiski oli seegi väike palk parem kui kodutöödest null-sissetulek, mis perekonnale kuidagi kaasa ei aidanud. Seepärast eelistasid naised siseneda hoopis teenindavasse sfääri, kus töö oli sama madalalt makstud, kuid vähemalt mitte nii pingeline.²¹⁹

Kui rasketööstus jääb traditsiooniliselt pärast sõda üldjuhul meeste pärusmaaks, siis kergetööstus, mis vajab massilist töölisarmeed, kuid oli alati Nõukogude riigi poolt marginaliseeritud, jääb üheks suuremaks ja tüüpilisemaks naistöölise hõivajaks Nõukogude Liidus ka 1960-70. aastatel. Õmblus- ja käsitöösiskus oli nõukogudeaegsetele naistele üldiselt tavapärane. See oskus oli nii materjali kui ka kaubavaliku puudumisel ääretult vajalik. Eesti naiste meenutustest selgub, et palju naisi valmistasid nii endale kui ka oma perele rõivaid ise.²²⁰ Eriti mainitakse seda just 1960-70. aastatel, mil ühiskond hakkas enam jälgima moevoole ning naised proovisid trendikad ja omapärased välja näha. Kuigi riigi poolt pakutav masskaup ei olnud kuigi populaarne, siis masstoodetud kangaid riiete valmistamisele kulus küll.

Ajakiri Nõukogude Naine sedastab, et naised on tekstiilitööstusega niisama lahutamatu seotud kui mehed metallitööstusega. Nii on see kujunenud välja ajaloolise arenemise protsessis.²²¹ Stalinismiperioodi maskuliinse naistraktoristi asemel saab 1960. aastate stereotüüpseks kangelannaks tekstiilitööstuse kangakuduja. .

Kergetööstuses on naised alandatud lihttöötajateks, millest tulenevalt jääb see töö tollel ajal, nagu ka tänapäeval (nt Hiina), stereotüüpselt vähem oskusi nõudvaks, madalamalt väärtustatuks ja seega ka madalamalt makstuks kui näiteks manuaaltöö tegijad rasketööstusettevõtetes.

Tekstiilitöölise portree Nõukogude Naisest lähtuvalt oli järgmine: rõõmus, hoolas, väle ja positiivne.

Kangru töö ei ole tänapäeval sugugi kergem kui näiteks freesija töö. Ennem võiks öelda vastupidist. Ometi ei suuda mehed kangrutena naistega võistelda. Millega seda

²¹⁹ Filzer, Donald. Women Workers in the Khrushchev Era - Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan, 2004, lk 47.

²²⁰ Nt Tiiu Saar – Eesti rahva elulood III osa. Elu Eesti ENSV-s. Koost. Rutt Hinrikus, lk 380.

²²¹ Nõukogude Naine 1960 nr 6, lk 6.

*seletada? Vist küll naiste käteosavuse ja väledusega, naise visaduse ja järjekindlusega, naiste suurepärase omadusega ilmutada kõige hinnatavamad argipäevast kangelaslikkust.*²²²

Ajaloolane Donald Filzer toob välja, et isiklikul tasandil oli paljudele naistele nende töö puhul probleemiks just töö monotoonsus ja rutiinsus. Ta väidab, et umbes kolmandik tööajast kulus töölisel riknenud kangastelgede parandamiseks, operatsioon ise nõudis kiirust, käteosavust ja kõrget keskendumist. Hinnanguliselt käis kuduja masinate vahel ühe vahetuse kestel maha 15-20 km. kudumismasinate tehnoloogia oli väga kehv, töölisid pidid töötama väga ebamugavates asendites. Parandades katkenud niite kangastelgedel, tuli seda teha kummargil ning ketrarjad pidid seda tegema 1500-2000 korda vahetuse jooksul, umbes 35-38% kogu tööajast - seega umbes kolm tundi kangastelgede kohale kummardumist ja telgede kordaseadmist kokku.²²³ Ketrarjate töö nõudis üldjuhul ülimalt aktiivsust.²²⁴ Nõukogude Naine kuvab kangruid aga enamasti tööst rõõmu tundvatena, tragide ning riigikorda kiitvatena. Lähtuvalt sellest võib eeldada, et töö monotoonsust ja pingelisust arvesse võttes võis naine end isegi lohutada vaid sellega, et töö oli ühiskonnale kasulik. Kust mujalt tulid tervele nõukogude ühiskonnale, kaasa arvatud nõukogude armeele, kehakate ja vormirõivas? Ka tunnevad kangrud tihtipeale lugedes rõõmu sellest, et tore on näha oma toodangut lettidel ning hiljem teiste kodanike seljas.

Probleemiks oli kindlasti ka väsimus, sest vabrikutöö käis ööpäevaringselt, kombineerides päeva- ja öövahetusi. Ilmselt ei olnud töö rutiinsus ning öised ja päevased vahetused probleemiks mitte kangrutele, vaid ka paljudele teistele nõukogude naistele, eelkõige just erinevatele vabrikutöölisele, aga ka teenindussfääris töötajaile. Omandatud elukutse jäi tavaliselt nõukogude inimese eluaegseks kutseks. Tööalane mobiilsus ei olnud tavapärane.

Vabrikutöölise Helene Kasemets – *„oleksin võinud juba seitse aastat tagasi pensionile minna. Aga ei suuda. Olen oma tehase rahvaga niivõrd kokku kasvanud, et ma ei oska ette kujutada, et peaksin hommikul üles tõusma ja mul pole kuskile minna.*“²²⁵

Nii kangrute kui ka paljude teiste tööde puhul rõhutab propaganda töö kollegiaalsust ja vajadust toimida meekonnana, mis kujundab pildi naistöolistest kui enam järgijamentaliteediga isikutest ja enam juhtimist vajavatest töolistest.

²²² Nõukogude Naine 1960 nr 6, lk 6.

²²³ Filzer, Donald. Women Workers in the Khrushchev Era - Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era, lk 41.

²²⁴ Nõukogude Naine 1978 nr 2, lk 5.

²²⁵ Nõukogude Naine 1961 nr 3, lk 2.

Üheks uueks teemaks varasema perioodi Nõukogude Naisega võrreldes tõuseb tööga seonduv „võrdõiguslikkuse küsimus“, mida 1960. aastate alguses arutama hakatakse.

Arvestades, et Nõukogude Liidus oli naise vägivaldne takistamine riigi, kogukonna või kultuurilises tegevuse kriminaalselt karistatav²²⁶, siis pöörati palju avalikku tähelepanu naiste esindatusele ametlikes partei- ja riigiametites, nagu ka nende osalemisele kohalikes omavalitsustes, ühiskondlik-poliitilistes organisatsioonides, vabatahtlikul töö ja juhtivatel kohtadel. Näiteks artikkel 1964. aasta toleaeagse Olga Lauristini²²⁷ ettekandest:

*Olga Lauristin rääkis ka sellest, et meie vabariigis esineb põhjendamatult tagasihoidlikkust naiste edutamisel. Õpetajatest on valdav enamik naised, koolide juhatajate ja direktorite hulgas on nende protsent aga tunduvalt väiksem. Sama näeme kaubanduses ja ühiskondlikus toitlustamises.*²²⁸

Ettekanne jätkab laiemalt töö ja pereelu ühildamise teemal, mis muutub läbivaks terve nõukogude aja

*Paljud elumajad projekteeritakse ilma pesuköövide ja pesukuivatamisruumideta- Sõimed, lasteaiad, pesuköögid - „naistöölised ise peavad hoolitsema niisuguste asutuste arendamise eest“*²²⁹

Järgneb rida nn efektiivseid abinõusid – nimetatakse vajadust enamateks lastesõimedeks, lasteaedadeks, pikapäevarühmadeks, käsitöö asendamist mehhaniseeritud tööga, ühiskondliku toitlustamise parem väljaarendamist, pesumaju jne. Räägitakse ka tehnikast ja keemiast, mis niikuinii veelgi edasi areneb. Ühtegi sõna kaheleheküljelises artiklis ei mainita hoiakute muutmisest ning meeste panustamisest. Naiste topeltkoormuse kergendamiseks pidid oma panuse andma pigem naistöökomisjonid, mis loodi naiste probleemidega tegelemiseks. Näiteks peegeldab seda 1963. aasta intervjuu naiskomisjoni teemadel Zinaida Valteriga, vabariikliku naistöökomisjoni esimehega

Naistöökomisjonid aitavad töötavaid naisi kõigis tootmisalastes küsimustes – võitluses tootmisplaanide täitmise, tööviljakuse tõstmise ja toodangu kvaliteedi parandamise eest, eesrindlike töömeetodite omandamisel jne. /../ Teine ülesannetering, mis põhikirjaga on naistöökomisjonidele pandud, hõlmab naiste poliitilist kasvatamist, erialast, üldhariduslikku

²²⁶ Atkinson, Dorothy. Women in Russia. Stanford, CA : University Press, 1977, lk 263.

²²⁷ Olga Lauristin (1903-2005) – riigi- ja ühiskonnategelane. 1941-54 NSVL Ülemnõukogu saadik ja 1946-50 Presiidiumi liige, 1944-47 sotsiaalkindlustusminister. 1956-61 Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Presiidiumi esimees, 1961-89 Eesti Vab. Rahukaitsekomitee esimehe asetäitja, 1969-89 Nõukogude Rahufondi Eesti Vab. Osak. esimees.

²²⁸ Nõukogude Naine 1964 nr 10, lk 3.

²²⁹ Ibid.

ja kultuurilist enesetäiendamist, osavõttu ühiskondlik-poliitilisest ja kultuuri- ning sporditööst.

Olmeolude parandamise teemad ajakirjanduses on seostatud kapitalismimaade vigadega, et leevendada nõukogudema puudujääke. Propaganda süüdistas ka kogu soolise diskrimineerimise alusena hoopis kapitalistlikku maailmakorda, mis oli diskrimineeriva süsteemi loonud. Ka nõukogude meeste iganenud stereotüüpsed käitumismudelid, mis naisi diskrimineerisid, nimetati endise süsteemi jäänukiteks, mitte meeste enda mõttemallideks. Artikkel väärist mõttesuunast meeste peades:

Põhjust nagu kõigi inimteadvuses aset leidvate igandite põhjust, tuleb otsida kõigepealt inimteadvuse suhtelises mahajäämises tootmissuhete, majanduse arengust. Sotsialismilt kommunismile sammuva ühiskonna liikmete teadvuses võivad leiduda üksikud kapitalismi võikad mädapaised, ja neid tohterdab valuliselt terveks kriitika mõjuv ihtüoolplaaster.²³⁰

Sisuliselt seisnes võrdõiguslikkuse poleemika selles, kuidas naiste töö ja pereelu ühendada, et nõutav supernaise imago reaalsusesse saaks lülituda. Paratamatult peab lõpuks ka propaganda nentima, et ebavõrdsus pole kadunud ning selle täielikuks likvideerimiseks on veel palju teha. 1960. alguse artiklites kordub positiivse teatena, et ühiskonna moderniseerumine, avalike teenuste laiem kättesaadavus ja tehnoloogia areng on abiks. Et töötaval naisel oleks hõlpsam ja töötava ema elu oleks sisukam, on selliseks valdkonnaks näiteks ühiskondlikud toitlustamine - *naiste koormust vähendab ses lõigus just naine. Vabariigi sööklais, kohvikuis ja toidubaarides töötab kaheksa ja pool tuhat inimest, kes enamikus on loomulikult naised. Iga pereema võib välja arvata, kui palju inimesi need ühiskondlikud perenaised toitlustada jõuavad. Ja sellest omakorda võib arvutada, kui palju kodust tööd on naiste õlalt niiviisi ära võetud.²³¹*

Ilmselgelt sellised meetmed reaalsuses kuigi palju naiste aega ja vaeva ei säästnud. Eesti naiste mälestustest selgub, et standardiks jäi ikkagi kodune toit, mis kokkuvõttes odavam.²³² Ka majapidamistehnoloogia kättesaadavus ja kvaliteet ei suutnud vajadustega kaasas käia.

Mida aeg edasi, seda enam hakkavad ajakirjanikud ning kaastöölised ajakirja veergudel kirjutama ka perekonnasisesest ebavõrdsusest tööjaotusest. Nõukogude Naises

²³⁰ Nõukogude Naine 1960 nr 11, lk 3.

²³¹ Nõukogude Naine 1964 nr 4, lk 8.

²³² Kristel Kerme - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 494.

ilmuvad isegi meesautorite artiklid. Näiteks töötaja probleem tuleb ilmekalt esile 1962. aasta pikas artiklis „Mehed tulgu appi“, mille autoriks on Endel Meis

Kui naine töötab loomakasvatuses ja mees põllumajanduses, siis on paljudes kolhoosides nende tööpäeva pikkuses suur vahe. /.../ Nimelt naine töötab ühistööl aasta ringi keskmiselt 5,7 tundi päevas, mees aga vähem – 5,4 tundi. Asja ilme muutub siis, kui arvesse võtta ka aeg, mis kuulub isiklike loomade talitamiseks, aiamaa harimiseks jne, siis on naiste tööpäeva pikkus keskmiselt 9,9 tundi ja mehel vaid 7,4 tundi. Juurde arvamata on naiste tubased talitused.

Või artikkel 1963. aastast samal teemal.

Vaatamata suurtele edusammudele meie maal, pörkume pahatihti veel nähtustele, mis kõnelevad sellest, et naisel tuleb mehega võrreldes tunduvalt raskemat koormat kanda. Spetsiaalsed uurimused kinnitavad, et praegu kulutatakse meil kodusteks majapidamistöodeks ja laste eest hoolitsemiseks iga töötaja kohta keskmiselt 3,6 tundi päevas, millest enamik langeb muidugi naisele – emale.²³³

Töö ja pereelu ühildamise teema muutub läbivaks probleemiks terve nõukogude aja vältel ning ka Eesti naiste mälestustest tuleb välja pidev probleem, kuidas töö kõrvalt lapsi kasvatada. Näiteks kirjeldab trükkal Kulla Oolberg: „1960. aastatel oli elu küll üks orav-rattas-olemine. Töö laste tõttu kahes vahetuses, nende sagedased haigused. Kui algas kooliskäimine, siis riiete õmblemine, õppimise jälgimine, kodune töö nagunii, võõrastele õmblemine. See oli aeg täis vastuolusid. Tööl käies hinnati su tööd ja ka ühiskondlikku aktiivsust. Lapsed ei olnud mingiks vabanduseks.“²³⁴

1960. aastate võrdõiguslikkuse käsitus on kokkuvõttes kahepalgeline. Püsima jääb väide, et riik hindab naist kui head töolist, aga meessoost ühiskond oma „lolluses“ ei suuda ajaga kaasas käia ning oma suhtumist muuta ning taastoodab vanu mõttejäänukeid uues ühiskonnas, mida riik nii väga sooviks muuta. Veel ühe vastuoluna võiks välja tuua, et imelikul kombel adresseerib ajakirjandus naiste rõhujaid meestena, kuid meestest eraldab ta riigimehed. Siinkohal on näha suurepärasest näidet nõukogude propaganda algideest, kuidas press on kui vahelüli tarkade riigimeeste ja „lollide“ massi vahel. Riik oleks justkui andnud ühiskonnale kõik võimalused õigeks ja heaks arenguteeks, kuid kapitalistlikud igandid ja rumalus on need, mis takistavad muutusi. Artiklites jääb lõpuks helisema ikkagi helge noot, et Nõukogudemaa on õigel arenguteel, kuid sellel esineb lihtsalt tõrkeid.

²³³ Nõukogude Naine 1963 nr 8, lk 2-3.

²³⁴ Kulla Oolberg - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s. Koost, lk 308.

4.3 Naine kui ema ja perenaine

II maailmasõja järgsetel aastatel koges Nõukogude Liit tugevat demograafilist tasakaalutust. Soolist ja vanuselist balanssi ei oldud veel saavutatud. Statistiliselt, 1959. aasta rahvaloenduse andmeil, oli Nõukogude Eestis 146 611 naist rohkem kui meest.²³⁵ Veel isegi Hrustšovi aja lõpus 1964. aastal, oli suur osakaal lehestunud ja vallalistel naistel, kuna abikaasat leida oli väiksem võimalus. Propaganda põhjendas seda möödunud sõjaga, kuid vabandas seda tasakaalutust välja ka majandusnäitajatega. Nimelt „majanduslikult arenenud maades ületab tavaliselt naiste arv meeste oma.“²³⁶

1960ndate iibelangus mõjutas naiste elu. Artiklites jäi emadus kohustuseks nagu töögi. Lastetust seostati probleemidega, alates tööviljakuse langusest kuni psüühilise nõrkuse ja depressioonini.²³⁷ Kuna riigis valitses demograafiline tasakaalutus, oli emadele ette nähtud sotsiaalsed abirahad ja lastehoiuasutused. Sellest hoolimata ei tõusnud 1960ndatel sündide arv märgatavalt – tegelikkuses see hoopis vähenes veidi.²³⁸ Seda võib põhjendada naiste haridustaseme kasvu ning nende kasvava majandusliku iseseisvumisega, mis omakorda pakkus rohkem vabadust enda elu juhtimisel ning partneri valikul. Sellele rõhuvad ka Nõukogude Naise artiklid. Seega lükkus paljude naiste jaoks abiellumine ja emadus edasi.

Riik pingutas kõvasti, et propaganda vahendusel naisi enam sünnitama mõjutada. Suur samm edasi 1960. aastatel oli riikliku lastehoiusüsteemi kiire areng, sellele pöörab tähelepanu ka Hrustšovi-aegne Nõukogude Naine. Suure osa ajakirjast võtab enda alla lastetemaatika – artikleid on õigest lastekasvatamisest, toitumisest, tervisest jms. Lisaks sellele ilmub ajakirja kaante vahel ka lasteleht erinevate luuletuste ja mängudega.

Nõukogude peremudel ametlikus käsitluses jääb 1960.aastatel sarnaseks juba Stalini-aegse peremudeliga. Perekond on kahe vanema abielusuhtes liit. Abielu oli soositud ning artiklites, nagu reaalses elus, normiks, vabaabielu teemal või vallaslastest juttu ei tehta. Abielu muidugi endistviisi tähendas riiklikku registreerimist, kuna kirik oli põlu all (igand kapitalismist - valelik ning naisi diskrimineeriv organisatsioon). Seetõttu sidusid artiklid abielu sõlmimise teema tihtipeale ateistliku kasvatusena ja antikapitalistliku retoorikaga.

²³⁵ Nõukogude Naine 1969 nr 12, lk 24.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Penn, Shana; Massino, Jill. Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe. New York : Palgrave Macmillan, 2009, lk 19.

²³⁸ Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era: An Overview - Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era, lk 6.

Kiriklik abielu on rajatud sugupoolte ebavõrdsuse printsiibile. Selle õpetuse alusel peaks ka kõige targem ja tublim naine alluma tingimusteta kõige rumalamale ja viletsamale mehele ja tema tujudele, kuigi see võiks kogu perekonnale hukatuslikuks saada./.../Nõukogudemaal, kus valitseb täielik südametunnistusevabadus, abiellutakse vastastikuse kiindumuse ja poolehoiu alusel. See garanteerib neile tõeliselt õnnelikud ja kindlad abielusidemed.²³⁹

Kirikuvastane agiteerimine jätkub 1960. aastate alguses samal tasemel nagu Stalini ajal. Ka laste kasvatamise koha pealt jätkub endiselt rõhumine ateistlikule kasvatamisele. Näiteks 1960. aasta artikkel „Laste ateistlikust kasvatamisest perekonnas“: „*Esineb juhtumeid, kus lapsed külastavad koos emade või vanaemadega jumalateenistusi või palvetunde.*“²⁴⁰ On tähelepanuväärne kuidas artikli esimeses osas räägitakse lapsevanematest, arvestades, et ka pealkiri räägib laste kasvatamisest „perekonnas“, seejärel kirikus käimise puhul kõneleb artikkel edasi emadest. On näha, et kuna naised olid traditsiooniliselt religioossemad kui mehed ning potentsiaalsemad kirikuskäijad, tundis riigivõim end ohustatuna.

Kuid pöördudes tagasi perekonna ja abielu teema juurde, avaldub sulaja artiklitestki, et intiimsust ja tundlikkust töötavad pealkirjad - „Mis on õnn“, „Armastuslugu“ jne - räägivad endistviisi armastusest laste või töö vastu. Isiklik intiimne partnerisuhe ei kuulu sinna kategooriasse, sellest ei räägita. Näiteks kirjeldavad paljud naised oma abikaasasid läbi tänutunde teatud teenete eest või kui nende abikaasad olid neile rasketel hetkedel toeks – tänu temale langesid ära kõik majanduslikud, olmelised ja muud mured.²⁴¹

Hea paarisuhte tagas nõukogude määratluste järgi väärikas kodanikukäitumine ja seltsimehelikkus. Nagu Stalini ajalgi, jäi abiellumine sotsialistlikus retoorikas ratsionaalseks ja kaineks ühiskondlikuks aktiks, mitte ei olnud kahe armastava inimese püha liit. Kogu tundedüllus ja intiimsus oli üleliigne. Näiteks 1959. aasta artikkel kirjeldab, kuidas Saksa DVs levis uus trend abielluda kollektiivselt töökohtades.

Juba ligi aasta peetakse Saksa Demokraatlikus Vabariigis pulmi üha sagedamini tehastes ja asutustes. /.../ Näeme, et kõikjal, ka töötajate isiklikus elus, kasvavad ja arenevad uued sotsialistlikud vormid. Keegi pole üksi jäetud, kõik tehakse koos. Nimelt selles seisnebki eetika uus vorm.²⁴²

²³⁹ Nõukogude Naine 1962 nr 3, lk 15.

²⁴⁰ Nõukogude Naine 1960 nr 1, lk 4.

²⁴¹ Nt Volita Paklar - Eesti rahva elulood II, lk 263.

²⁴² Nõukogude Naine 1959 nr 4, lk 14.

Eesti mälestuslugudes selgub, et üsnagi tavapäraseks oli lihtne registreerimine ilma suuremate pidustuste ja tähistamiseta. Loomulikult oli kindlasti ka põhjuseks rahapuudus, kuid naised ei meenuta päeva ka kuigi romantiliselt.

Hrustšovi-aegne emakuvand on positiivne, helge ja siiras ning endistviisi on emaroll seotud avaliku tööga. Näiteks artiklis „Kuidas kasvatan oma lapsi“ kirjeldab kangelasema Aliide Keskpaike oma edukat ja probleemideta emaks olemist.

Mul on kümme last – kõige vanem käib ülikoolis, kõige noorem pole veel kooliikka jõudnud. Neid lahutab paarikümneaastane ajavahemik. Me mõlemad abikaasaga käime tööl. Ometi pole kunagi juhtunud, et lapsed oleksid vastu hakanud, öelnud mulle jämedusi või jätnud täitmata mõne korralduse.²⁴³

Lugu räägib laste kasvatamisest, nende ealistest iseärasustest, kuidas lapsed majapidamistöid teevad ja koolitükke õpivad. Ema kirjeldab, kuidas ta kasvatab OMA lapsi. Isa kohta tuleb kaheleheküljelisest tiheda tekstiga artiklist välja vaid, et ta käib tööl. Kuid tüüpiline ema portreelugudes on endistviisi aktiivne tööline, ei kurda ja saab hakkama.

Kui Stalini-aegne emakuvand rõhus eneseohverdusele ja rõhutus vajadust riigile lapsi „toota“, siis Hrustšovi-aegne ema on helgem, siiram ja kodusem. Artiklid keskenduvad pigem emaksolemisele kui eesmärgipärasele emaks saamisele. Kuigi iibetõstmine oli mõlema ajastu eesmärk, ei ole sulaajal emaksolemine enam niivõrd avalik kohustus ja eesmärgipärane tegevus kui varem naiseksolemise täiuse saavutamine, et üheskoos lastega nautida sotsialismi vilju. Rõhutatakse ema hingelist sidet lapsega. Näiteks ajakirjanik Endla Int kirjutab arvamuses, et koduseid naisi ei tohiks nõnda hukka mõista – „*Kas te julgete kinnitada, et naine pole siis täisväärtuslik, kui ta tööl ei käi? Ta teeb ju tööd, teeb kodust, võrdlemisi tänamatut tööd, ja kasvatab oma lapsi. Kui tööl käivad naised saaksid rohkem lastele aega pühendada, nendega vestelda, oleks nii mõnigi lünk lapse kujunemisel täidetud.*“²⁴⁴

Õige kasvatus ei ole vaid mõistuslik ideoloogiline tegevus, vaid õige kasvatus peab olema ka südamlük hoolitsus, mis tagaks täisväärtusliku ja õnneliku lapsepõlve.

Ka emaksolemise puhul jookseb tekstidest punase joonena läbi probleem, kuidas töö kõrvalt lastele ja perele aega leida. Hoolimata avalikest teenustest, jäi koduseinte vahel nii propagandalugudes kui ka reaalsuses naine endistviisi stereotüüpseks perenaiseks. Kodused tööd loeti naise kohustuseks, mida võis järeldada ka sellest, kui varem palju leiab Nõukogude Naisest näpunäiteid kodu kaunistamiseks, söögitegemiseks, õmblemiseks, tikkimiseks, isegi mööbli valmistamiseks jne. Ajakirja veergudelt saab lugeda mitmetest naistele mõeldud

²⁴³ Nõukogude Naine 1960 nr 6, lk 20.

²⁴⁴ Nõukogude Naine 1961 nr 3, lk 2.

õhtustest kodunduse kursustest, mis ilmselt mõeldud perenaiseks olemise täiuseni viimist, ükskõik milline on naise hariduslik ja professionaalne taust.

*Peale kodu sisustamise, kodu korrashoiu ja toitlustamise õpitakse koolis veel imiku hooldamist, käsitööd, aiandust. Tulijate pere on kirju: arhitekt, koduperenaine, teaduslik töötaja, geoloog, ajakirjanik, raamatupidaja, laborant, insener jne.*²⁴⁵

Üks läbivatest temadest pereelu ja töö käsitlemise kõrval Nõukogude Naises alates stalinismiperioodist kuni perestroikani, on naiste rahu eest võitlemine. Antud diskursus on läbinisti propagandistlik ning poliitiline. Rahu eest võitleja kuvandiga loob propaganda naistele nõude esineda moraalielalona.

Kui Läänes võitles feministlik liikumine näiteks abordi legaliseerimise eest või ametipostil soolise diskrimineerimise vastu, siis tundub, et nõukogude naisliikumise formaat oli just seesama „rahu eest võitlemine“, mis andis ametliku loa naiste massiliseks kogunemiseks või ürituste korraldamiseks. Selle diskursuse puhul saab jälgida tähenduse ülekandmise meetodit, kus ühendatakse asjad, millel reaalselt sidet ei ole. Siinkohal vastavalt töö ja rahu seostamine, mille taustaks Hrustšovi-aegne ametlik desarmeerimisepoliitika.

Mõistlik toob välja, et diskursuse juures võib eristada kahte aladiskursust – üks kujutab naise osalemist (rahvusvahelises) liikumises, mille sihiks on rahu propageerimine ja sõjategevuse vastane poliitika, teine aga seostab naise igapäevase töö eesmärgiga kaitsta rahu ja hoida ära sõda.²⁴⁶ Esimese aladiskursuse puhul proovib propaganda rahu üleskutset ühendada soolise võrdõiguslikkuse ja lastekaitsega, seega on selles tugevalt rõhutatud emaksolemist: iga naine, kes on ema, peab võitlema rahu eest, kuna see päästab laste elusid.

Näiteks Rahvusvahelise Demokraatliku Naiste Föderatsiooni täitevkomitee istungijärgu läkitus maailma naistele Bukarestist:

*Sa pead viivitamatult asuma tööle! Pea meeles, et iga rahu eest võitleja on sinu lapse ja sinu kodukolde õnne kaitsja. Kapitalistlikes maades ei ole seniajani võrdseid õigusi meestega. Paljude maade konstitutsioonides ja teistes seadusandlikes aktides on formaalselt kirja pandud poliitilised õigused naistele, kuid ei ole loodud vastavaid tingimusi nende faktiliseks teostamiseks.*²⁴⁷

Loogiliselt kasutab propaganda siin jällegi vastandamist kapitalismimaadega, maalides kohutavaid pilte orjanduslikust igapäevast. Imelikul kombel ei esita rahuliikumises naised rahuga seotud nõudmisi üldjuhul (riigi)meestele kui rahu rikkumise peategelastele, vaid

²⁴⁵ Nõukogude Naine 1958 nr 5, lk 23.

²⁴⁶ Mõistlik, Anu. Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel, lk 64.

²⁴⁷ Nõukogude Naine 1952 nr 8, lk 3.

naised esitavad nõudmisi teistele naistele rahu kaitsmise vajalikkusest, mis omakorda esindab jällegi nõukogude propaganda silmakirjalikkust.

Üleskutse kõigile naistele, naisorganisatsioonidele ja naisliikumisest osavõtjatele:

Igäüks meist, kes on otsustanud kaitsta oma perekonna õnne ja laste tulevikku, võtku endale kohustus veenda teisi naisi, et ka nemad hakkaksid tegutsema rahu heaks, kasutades selleks vastavatele maadele omaseid vorme ja meetodeid. /.../ siis suudame efektiivselt kaasa aidata üldisele ja täielikule desarmeerimisele ning rahuüritusele. Sellest saab ahelreaktsioon elu eest, mille me edukalt vastandame aatomisurmale viivale ahelreaktsioonile.²⁴⁸

Mehhanism toimib umbes analoogselt nagu propaganda „pasundab“, et naised tuleks vabastada topeltkoormusest, kuid iva peitub selles, et nad ise peavad organiseerima endale vajalikud vahendid lasteaedade, sööklate jm näol.

Teema seos päevapoliitikaga ilmneb ka artiklis, kus Nina Hruštšova kirjeldab oma kohtumist Ameerika naistega:

„Sõjaoh, võidurelvastumine – kuidas need on inimesi ära tüüdanud! Kui palju lastehaiglaid, selliseid nagu Pittsburghis, oleks võinud ehitada, kui rahvad loobuksid võidurelvastumisest“ räägitakse Ameerika naistega ühisest murest maailma rahu pärast „Iidne emalik mure selle eest, et kõigil lastel oleks hea elada.“²⁴⁹

Teise alaliigi puhul, mille Anu Mõistlik välja tõi - tööga rahu eest võitlemine - on seostatud naiste igapäevane töö ja seeläbi rahu saavutamine. Seegi teema seostatakse naisliikumise ning samal ajal ka emade võitlusega laste õiguste eest. Emad nõuavad desarmeerimist, relvade tootmiseks ettenähtud summade kasutamist elamute, koolide, sünnitusmajade ja haiglate ehitamiseks – laste olukorra parandamiseks. Kuid kuidas ikkagi on seotud rahu töötegemisega, kuidas emad „võitlevad“ rahu eest? Kuidas näiteks põlluharimine aitab kaasa rahu hoidmisele? Sellele vastust ei anta. Võitluse meetodeid ja meetmeid ei mainita. Tundub, et „rahu eest võitlemine“ ei tähendanudki niivõrd tegevust, vaid pigem hoiakut ja veendumust, et nõukogude naine elab parimas võimalikus keskkonnas. Mis omakorda tähendab, et ta peab olema riigile tänulik.

Seega võib arvata, et rahu eest võitlemine oli üks teemadest, mis jäi naiste igapäevases elust vägagi kaugemale ning millele mõtlemisega naised realselt ei tegelenudki. Suure tõenäosusega olid sellised propagandistlikud artiklid ka need, millest ajakirjas suhteliselt kergelt üle libiseti ning loosung jääbki sama sisutühjaks nagu näiteks „Töö teeb vabaks“.

²⁴⁸ Nõukogude Naine 1962 nr 9, lk 1.

²⁴⁹ Nõukogude Naine 1960 nr 2, lk 19.

4.4 Naine kui iluideaal

Hrustšovi ajal toimusid suured muutused inimeste elustiilis. Uued paneelmajad ehk hrustšovkad olid väljapääs endistest kommunalkadest, mis olid olnud enne revolutsiooni ühepere elamud ja siis mitme pere peale jagatud. Nimelt marksistliku materialistliku käsitluse järgi kujundas materiaalne keskkond ka majanduslikke ja poliitilisi suhteid ja ka indiviidi sotsiaalsed teadlikkust.²⁵⁰ Seega oli keskkond oluline tegur inimese kasvatamisel. Koduse keskkonna eest hoolitsejateks pidid olema loomulikult naised, kuna tundub, et neile omistatakse stereotüüpselt „ilutegijate“ võimeid enam kui meestele - hubasus ja hoolitsus kui naiste asjad. Naisel oli „instinkt teha ilu“, mida mehed ehk kohati pidasid mõttetuks ja ebapraktiliseks asjade kuhjamiseks. Seepärast sisaldab ka Nõukogude Naine massiliselt näpunäiteid ja ideid kodu korrastamisest ja kaunistamisest.

Hrustšovi-režiimi võtmesõnadeks olid ratsionaalsus, standardsus ja kaasaegsus. Stalini-aja uhkeldavad sotsrealistlikud kolossaalsed ehitised ja sisearhitektuur (langevad kangad, palju suuri asju, hiigelsuured seinamaalid, skulpturaalsed esemed – „peegeldades Nõukogude elu kogu tema täiuses“²⁵¹), jäävad minevikku. Alates 1960. aastatest on elamud ja avalikud ehitised väikesed ja lihtsad. Toimub nõ maksimaalne standardiseerimine. Hrustšovi-režiim julgustab „teaduslik-tehnoloogilist revolutsiooni“. See andis naistele ülesandeks sisse seada koju moodne, ratsionaalne ja industriaalne kodukord.²⁵² See trend jääb püsima ka hilisemas Nõukogude Liidus.

Nagu Nõukogude naise artiklitest selgub, oli kõige olulisem, et tarbeasi pidi edastama head maitset. Muidugi kui vaadelda nõukogude toodangut 1960ndatest, siis peab nentima, et tihti peale tööstuse kvaliteet ei suutnud ideed just väga hästi teoks teha.

Möödukas tarbimine ja isikuväljendus muutusid tasapisi sulaaaja kultuuri aktsepteeritavateks elementideks. Paljud populaarsed noorsoajakirjad orienteerisid oma suuna poliitiliselt temaatikalt igapäevaelule, moele ja sugudevahelistele suhetele.²⁵³ Nõukogude Naises ilmub märgatavalt rohkem artikleid muusikast, moest, tarbekunstist, iluprotseduuridest, aiandusest ja köögikunstist. Kuigi endiselt ilmuvad artiklid, mis rõhuvad naise sisule (nt. alljärgnev lõik), mitte välimusele, hakkab sulaaajast peale naise välise kuju muutumine glamuursemaks.

²⁵⁰ Pohl, Michaela. Women and Girls in the Virgin Lands - Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era, lk 53

²⁵¹ Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur = Estonian 20th century architecture. Tallinn : Prisma Prindi Kirjastus, 2001, lk 256-276.

²⁵² Reid, Susan E. Women in the Home - Melanie Ilic. Women in the Khrushchev Era, lk 153.

²⁵³ Penn, Shana; Massino, Jill. Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe, lk 174.

*Nõukogude naiste hulgas leidub neidki, kes „miss Euroopa“ nimele peetavate iludusvõistluste hindamistest-mõõtmistest võiksid võidukalt välja tulla. Kui ainult Jah, kui niisugusel võidul oleks ainult mõtet. Sest võidavad ju puusajoon ja huulte lõige, mitte inimene, tema mõistus, tahe ja südametunnistus /.../ Meie arusaamist inimlikust ilust on avardanud ja laiendanud meie aeg. Sõja-aastad, mil vintsutatud ja kurnatud inimesed ennast ületades tegid lahingutes imesid. /.../ Kus on siis veel ilu, kui mitte inimese hingejõus? Selle suuruses ja võimsuses? Mis loevad hoolitsetud käed, kui need ei tõsta ühtegi kivi ühise ehituse müüri?*²⁵⁴

1960. aastate ühiskonna moderniseerimine tõi endaga kaasa ka muudatused naiste välimuses ning töötava nõukogude naise kuvand hakkas pisitasa – niivõrd kui võrd võimalused lubasid – läänestuma. Selline muutus toimus seoses elatustaseme tõusuga, vabama ligipääsuga tarbekaupadele ja enamale suhtlusele välismaailmaga. 1960ndatel võib jälgida, kuidas stalinismiaegne töölisnaine muutus glamuursemaks. See pidi peegeldama uut etappi sotsialismis. Uus, glamuurse, veidi läänelike mõjutustega töölisnaine esindas moodsa aja edenemist ja progressi. Riietust puudutav materjal ei ole ajakirjas vaid enam viimasele leheküljele joonistatud moenäited, vaid ka seletus, kuidas midagi ja miks kanda. Et muuta asja poliitiliselt korrektsemaks, rõhutatakse käitumist – iga naine peab vastavalt riietusele ka käituma (nt. pärastlõunane riietus²⁵⁵). Hrustšovi-aegne „kulturnost“ oli kontsept, mis hõlmas hügieeni, etiketti, maitset ja teatud teadmisi kõrgkultuurist.²⁵⁶ Propaganda kiidab häid kombeid ja käitumist kui uue sotsialistliku inimese parimaid omadusi. Nii riietumises, parfüümivalikul kui ka kogu naise oleku ja käitumise puhul rõhutatakse tagasihoidlikkust ning kritiseeritakse teravalt liialdamist ning liigset läänestumist.

*Seelik on sageli viimse võimaluseni kitsas, viimse võimaluseni üle põlvede tiritud, vöö viimse kinni tõmmatud, kleit ülipingul keha ümber. Päevast või sportlikku rõivastust „kaunistavad“ säravad ehted, ja alles lapselikus näos pole enam ühtegi looduslikku ala, kõik on „Flora“ ja „Orto“ poolt tihedalt asustatud.*²⁵⁷

Meeste domineerimisest kirjutav Sandra Lee Bartky kirjutab: „Ideaalselt naiseliku naise näost ei tohi kunagi välja lugeda jälgi karakterist, tarkusest ja elukogemusest, mida me nii hindame meeste juures. Paljud tüüpilised naistetööd eeldavad graatsilisust, aupaklikust, valmisolekut teenindada – see nõuab töötajalt naeratuse näkku manamist, ükskõik milline ta

²⁵⁴ Nõukogude Naine 1963 nr 1, lk 1-2.

²⁵⁵ Nõukogude Naine 1957 nr. 2.

²⁵⁶ Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era, lk 100.

²⁵⁷ Nõukogude Naine 1965 nr 1, lk 30.

sisemine seisund on.²⁵⁸ Sellised ideaalsed naeratavad kaunitarid ilmuvad ka Nõukogude Naise kaante vahele. Ajakirja lood ei rõhutata enam niivõrd seltsimehelikkust, vaid pigem stereotüüpset naiserolli. Näiteks artikkel korrektsest käitumisest:

Mehed tõusevad tervitades alati püsti, naised vaid siis, kui uustulnuk on tublisti eakam. /.../ restoranis peab meestuttav peab tõusma püsti kui laua juurde astub naine. Mees seisab püsti seni, kui naine lahkub või võtab vastu talle pakutud tooli.²⁵⁹

Shana Penn, kes on uurinud Poola nõukogude ajal populaarset noorte naiste ajakirja *Filipinkat*, võtab Poola moodsa noore naise profiili kokku järgmiselt: „See oli segu uuest ja vanast, ametlikust ja mitteametlikust poliitikast. Ta oli haritud ja tundis huvi poliitiliste, sotsiaalsete, kultuuriliste ja majanduslike teemade vastu ja jälestas liialdast tarbimist.“²⁶⁰ Samasuguse kuvandi ideaalsest kaasaegsest naisest maalib ka Nõukogude Naine.

4.5 Kokkuvõte

1960. aastate Nõukogude Naine muutub propagandaajakirjast pehmemaks klassikaliseks koduperenaiste ajakirjaks. Esimene lugu on küll enamasti poliitilise sisuga – nt „Elada ja töötada kommunistlikult“²⁶¹ – lood sellest, kuidas naised osalevad kommunismi ehitamises oma tööga, osalevad erinevates komisjonides ja töögruppides riigi arengu heaks, mõtlevad kaasa ja on vastutustundlikud. Põhimõtteliselt tuttavlikud lood juba varasemast ajast. Beth Holmgren väidab, et sulaperiood kutsus üles rohkemale “siirusele” ja keskendus emotsionaalsele arengule ning pereelule. Selline tendents on kindlasti tingitud ka mitteametlike kirjanike foonile tulekust.²⁶²

Luubi alla võetakse igapäevaelulised teemad, nagu uued majapidamistarvikud (mikser, tolmuimeja, pesumasin jne), mis lubavad vabastada naise majapidamistöõde ikkest. Samamoodi on üha enam teemasid uutest ilutoodetest ja -teenustest, kuna uus Hrustšovi aja naine hakkab veidi läänelikuma malli järgi ka välja nägema.

²⁵⁸ Sandra Lee Bartky. *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*. New York ; London : Routledge, 1990, lk 68.

²⁵⁹ Nõukogude Naine 1958 nr 8, lk 21.

²⁶⁰ Penn, Shana; Massino, Jill. *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe*, lk 77.

²⁶¹ Nõukogude Naine 1959 nr 3

²⁶² Holmgren, Beth. *Women`s Works in Stalin`s Time*, lk 14.

Täiesti uue värvingu võtab soolise võrdõiguslikkuse teema, mis ei keskendu enam vaid riigi kiitmisele võrdsuse toomise ees, vaid kritiseerib hetkelist olukorda tööturul ning kohati ka peresisest ebaõiglast töö- ja rollijaotust. Just see teema on värskendavaks vahelduseks endise sõjapropaganda taustal, mis kiitles, et Nõukogude Liidus on sooline võrdõiguslikkus saavutatud. Hruštšovi ajal nenditakse kommunistliku enesekriitika valguses, et naisküsimus on sotsialismimaades küll lahendatud, kuid mitte täies ulatuses. Ühesõnaga võrdõiguslikkuse diskursus muutus uues ajas ja keskkonnas nüansirikkamaks. Lahendust ei nähta aga niivõrd suhtumise muutmise vajaduses, kuivõrd majanduses. Kui majandus kõrgelt areneb, siis lahenevad ka naiste probleemid.

Kuigi naistele anti võimalus karjääri teha ning teoreetiliselt oli neil võimalus ka tõusta juhtide tasemele, siis reaalsuses tuli ette nn klaaslagi ning need kohad jäid siiski meeste pärusmaaks. Paljud naised asusid kindlasti alamatele töödele, kus vähem vastutust, ka perekondlikel põhjustel, et saaks tegeleda koduste kohustustega. Erinevalt stalinismiajast oli see sula-aja majanduskasvu tingimustes enam võimalik.

5. Naise kuvand stagnatsiooniperioodil 1965-1985

5.1 Sissejuhatus

1964. oktoobris tagandas NLKP Keskkomitee ametist I sekretäri Nikita Hrustšovi, kelle mantlipärijaks sai järgneviks pea kahekümneks aastaks Leonid Brežnev. Tema valitsusaega nimetatakse stagnatsiooni ehk seisakuajaks. Kuigi riigi majanduslik stabiilsus säilitati, viis see kokkuvõttes regressini. Kallerdunud olek oli iseloomulik kogu ühiskonnale, ka poliitikale ja vaimuelule. Hrustšovi-aegsed liberaliseerimispüüdlused võeti päevakorrast maha ning riigi kontroll erinevates eluvaldkondades tugevnes.

Veskimägi märgib, et tsensuuri osas toimunud muudatuseks oli see, et tsensoreid hakati saladuses hoidma: „tsensuuri ettekirjutused tegi suuliselt teatavaks vaid *Glavliti* ülem või tema asetäitja. Ja muidugi mitte iialgi autoreile, vaid toimetuse juhatajale või vajadusel kirjastuse peatoimetajale.“²⁶³ Oligi tulnud aeg, kus sõnad hakkasid muud tähendama, kui nad tähendasid.²⁶⁴ *Homo sovjeticusest* sai ühteaegu *homo ludens*, kes mõtles välja lõputuid trikke ebaametliku serveerimiseks ametliku pähe ja vastupidi.²⁶⁵

Kuigi stagnatsiooni iseloomustab riigi tugevnev kontroll, toovad Marju Lauristin jt. ajastu paradoksaalsusena välja hoopis selle, et parteibürokraatia küünilisus ning ükskõiksus muutsid tegelikult meedia hoopis stagnatsiooni aja lõpuks, 1976-86, vabamaks. Ajakirjanikud kippusid tsensoritega nõ peitust mängima, et neid lollitada. Eriti just loomeajakirjade toon muutus kriitiliseks ning irooniliseks, kasutati ohtralt kahemõttelist keelt, millele ei saanud tsensor otseselt sõrmega viidata. Julged ajakirjanikud said seega nautida enam sõnavabadust ning väljendada arvamust. Lugeja muutus aga osavaks ridade vahelt lugejaks. Nõ stagnaaja lõpuks hakkasid ka tsensurid ning teised ideoloogilised „valvekoerad“ oma tööd vähem tõsiselt võtma, mis tähendas seda, et ka kontrollimehhanismid lõpetasid funktsioneerimise.²⁶⁶

Nõukogude Naise puhul võib samuti täheldada Hrustšovi-aegse sulaga võrreldes suuremat ühiskondlikku kriitikat ning ausamat julgemat esitlusviisi, eriti just 1970. aastate lõpupoole. Artiklid enam niivõrd ei sünteesi ajakirjaniku kriitilist arvamust ja riiklikku

²⁶³ Veskimägi, Kalju. Nõukogude Unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, lk 253.

²⁶⁴ Ibid, lk 251.

²⁶⁵ Aarelaid, Aili. Topeltnõuetlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel. Akadeemia 2000 nr 4, lk 760.

²⁶⁶ Hoyer, Svennik; Lauk, Epp; Vihalemm, Peeter. Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom, lk 211-213.

propagandat, mis esitas väljavabandavaid fakte ja progressimüüti, vaid jagunevad märgatavalt kaheks – propagandaartiklid ning reaalsust ja autori meelsust peegeldavad arvamused ja portreelood. Stagnatsiooniaja naise kujutamine ja ajakirjanduslik esitlemisviis jäävad üsnagi sarnaseks 1960. aastatega. Muudatus toimub pigem lugedes esitatavate probleemide suunitluses ja valupunktides. Spetsiifilisemad on ka huvigrupid, kelle poole pööratakse (nt üliõpilased, vallasemad).

Barbara Einhorn, kes on analüüsinud 1970. aastate SDV ajakirjandust, toob välja, et näiteks 1970. aastatel võib näha Ida-Saksamaal noorte naiskirjanike esilekerkimist. Nende peategelased olid enamasti naised, kes kirjeldasid suurt lõhet riigi sotsialistliku emantsipeerumise retoorika ja naise igapäevase elu vahel. Üks märkimisväärsmaid omadusi nende lugude puhul oli väänatud huumor ja eneseironia, elemendid, mis varasemast sotsrealistlikust kirjandusest puudusid.²⁶⁷ Analoogset tendentsi, kuigi mitte nii julget esitlusviisi, saab jälgida ka Nõukogude Naise lugude puhul. Ideoloogiline värving lugude juures jääb, kuid üha enam on võimalik lugeda ka tegelikest probleemidest ja ideoloogivabadest teemadest naiste elus. Uue teemana käsitletakse näiteks naiste tervishoidu, kaasa arvatud seksuaalne tervis. Liberaalsemates oludes räägiti sellest üha avalikumalt ka ajakirjanduses, et asendada „vananaiste saunajutud“ tegelikkusega. Massiliselt arutatakse endiselt teemadel nagu õige lastekasvatamine, aga kõneletakse ka muredest, kuidas naine suudaks siduda töö- ning pereelu.

5.2 Töötav naine

Stagnatsiooniajastu alguse naise kujutamine ajakirjas ei muutu võrreldes varasemaga kuigi palju. Naistele esitatakse samu nõudmisi ning stereotüüpsed kangelannad kanduvad vähemalt töötava naise puhul pea üks ühele sulaajast stagnatsiooniaega. Endistviisi rõhutatakse positiivselt, särava üldistamise meetodit kasutades, et sotsialismimaades pidevalt naiste hulk tööhõives kasvab. Naised esinevad eriti just pedagoogika, meditsiini ja tekstiilitööstusega seotud lugudes. Jätkuvalt edastatakse mitmetes tööd puudutavates artiklites, et oleks vaja ratsionaalsemalt jaotada naiste tööd teenindava ja materiaalse tootmise sfääri vahel, mis tähendas vajadust hajutada naiste tööjõudu laialdasemalt. Lisaks sellele

²⁶⁷ Einhorn, Barbara. Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe, lk 240.

räägitakse vajadusest tõmmata kaasa naised tootmise juhtimisse ning tõsta nende kvalifikatsiooni.

1975 tähistati rahvusvahelist naiste aastat, mille üheks eesmärgiks oli saavutada olukord, et naised kogu maailmas võtaksid osa poliitika kujundamisest ja otsuste tegemisest nii kohalikus, rahvuslikus kui rahvusvahelises mastaabis. Sellega seoses esitab Nõukogude Naine mitmeid portreelugusid edukatest naistest, keda teistele eeskujuks tuua. Propagandaartiklid portreerivad neid samadel alustel nagu juba varasemate aastate ajakirjanumbrid. Seega ei ole supernaise imago taandunud. Näiteks esitatakse sellise supernaisena ajaloodoktor Ea Jansenit, kes on *TA Ajaloo Instituudi direktori asetäitja, on EKP Tallinna Lenini Rajooni Komitee liige, lisaks sellele tunneb ta aktiivse naisena ja teadlasena selgesti oma vastutust ühiskonna ja kaasinimeste ees, olles näiteks NSVL TA Ühiskondliku Mõtte Ajaloo Koordineerimise Ühingu liige, Ühingu NSV Liit – Rootsi juhatuse presiidiumi sekretär, aga ka Tallinna Linna Naistenõukogu liige.*²⁶⁸

Reaalselt ei räägita aga meetoditest, kuidas naised enam juhtimisse kaasata. Oleks selleks vajalik haridustaseme tõstmine? Retoorika on umbes samalaadne nagu rahu eest võitlemise puhul. Kategooriad on abstraktsed ning võitluse eesmärk ja vajalik tulemus jäävad häguseks. Mida tähendab enam naised juhtimises või kui palju ning kui kõrgetele positsioonidele tuleks neid kaasata, jääb vastusetaks.

Põllumajanduses tegutsevate naiste kirjeldamisel on artiklite toon samuti endistviisi kiitev, näiteks lüpsjaid kiidetakse uute omandatud teadmiste eest, mis suurendavad toodangut - *Piimakogused olenevad ikka lüpsjast, kes kohusetundlik ja täpne*²⁶⁹ Näiteks tuuakse eeskujuks oma ala suur meister Leida Peips, kelle puhul kasutatakse omadussõnu meister, töökangelane, ühiskonna- ja riigitegelane. Peipsi kirjeldatakse idealiseerivalt, nimelt algatas ta liikumise suurte lehmagruppide lüpsmiseks ja piima kogutoodangu suurendamiseks. Isegi tema võitluspartner Aserbaidžaanist helistas talle ja jutustas, et eestlannast töökangelase kogemusi rakendades on tema lehmadegrupi toodang kolmel aastal suuresti tõusnud.

Tõelised töökangelased teenivad endistviisi visalt riiki. Nagu Leida Peipsi ja Ea Janseni näite puhul kasutab töötava naise kuvandi loomisel propaganda stagnatsiooni perioodil ohtralt tunnustuse ülekandmise meetodit, et kinnitada eeskujude näol oma sõnumi õigsust.

1970. aastate lugudele on omane aga juba ka teatav ühiskondlik kriitika, näiteks portreelood ning intervjuud sovhoosielust on kriitilisema maiguga. Naised kurdavad artiklites

²⁶⁸ Nõukogude Naine 1975 nr 3, lk 4-5.

²⁶⁹ Nõukogude Naine 1979 nr 9, lk 7.

üha enam töötingimuste pärast. Töötingimuste parandamine ongi üks uus suur teemadering, mida stagnatsiooni ajal hakatakse lahkama. Probleemide lahendamine oli ette nähtud naistenõukogudele, kuid samas antakse teada, et *naistenõukogud ja naistöökomisjonid ei tohiks olla mitte üksi administratiivile nõudmisi esitavad instantsid, nad peavad kitsaskohti leides eelkõige ise, laialdase naiste aktiivi kaasabil püüdma olukorrast olemasolevate võimaluste juures väljapääsu leida ning selleks ettepanekuid tegema. Ühesõnaga põhimõte – „Võtame ja teeme korda!“²⁷⁰*

Naistele antakse teada, et tõeline nõukogude naine ei virise, vaid võtab ja teeb ära! Samas nenditakse jällegi, et kuigi naiskomisjonid tegelevad monitooringu ja ettepanekute esitamisega, siis reaalsuses ei pruugigi need ideed teostuda, kuna majandusolud lihtsalt ei võimalda. Seega stagnatsiooni perioodi „naiste asjad“ olid küll politiseeritud, kuid asusid endistviisi alamal astmel ning nendega ei tegeletud kõrgema poliitika vallas. Näiteks töötingimuste parandamisel võib küll ametkondadele ettepanekuid ja soovitusi esitada, kuid märgitakse ära, et need ei ole ettevõttele kohustuslikud, kuna ettevõttel ei pruugi olla selleks tingimusi - *Sõltub juhtidest, nende hoiakust, kas naiste tööd ja olmet soodustavaid võimalusi hakatakse otsima või peetakse ülearuseks ja laiutatakse käsi: ei saa, ei ole võimalik.*²⁷¹

Nagu öeldud, tähistati 1975. aastat kui rahvusvahelist naiste aastat. Kuna NSV Liidus valitses üha süvenev demograafiline kriis, siis muutub enamik teemasid tugevalt lapsesaamisele orienteerituks, kaasa arvatud soolise võrdõiguslikkuse küsimus. Stagnatsiooni aja võrdõiguslikkuse sisus on märgata hoopis teist orientatsiooni võrreldes 1960. aastatega. Luubi all ei ole enam naise õigused või õigusetus ja topeltkoormus võrreldes mehega, vaid naiste probleeme esitatakse meestest lahus ning neid üritatakse parandada riigipoolsete privileegide ja boonustega. Nõukogude Naiste Komitee korraldatud sotsialismimaade seminari ülevaateartikkel sedastab, et *naistele jääb endiselt lisakoormus, mis praeguste sotsiaalmajanduslike tingimuste juures on tööjõu taastootmiseks paratamatult vajalik; lõpuks sunnib end arvestama ka demograafiline situatsioon.*²⁷²

1975. aastast ei tohtinud keelata ühelegi naisele tööd ega lubatud vallandada teda ei abiellumise ega lapse sünni puhul. Ette nähti sünnitusjärgne toetus ja puhkus; lapse toitmise lisapausid tööl; raseduse ajal üleviimine kergematele töödele ilma palgakärpeta; ületunni- ja öötöö keelamine rasedatele ja väikelastega emadele; piirangud öövahetuse tundidele kõigil

²⁷⁰ Eesti NSV naistenõukogu vastutava sekretäri S. Kuulpak'i koostatud õiend EKP Keskkomiteele naistenõukogu kujunemisest, funktsioonidest ja töövormidest; ajakirjale Eesti Kommunist esitatud artikli käsikiri; 06.06.1986 naistenõukogu istungil peetud kõne tekst - ERA. F. r-2355, N.1, S. 7 (nr-mata)

²⁷¹ Nõukogude Naine 1975 nr 1, lk 3.

²⁷² Ibid, lk 3.

naistel, eriti raskete ja ohtlike tööde puhul.²⁷³ Väidetavalt pidi see võimaldama naistele teostada nende õigust töötada. Reaalsuses oli see vajalik riigi iibe tõstmiseks. Seega võrdõiguslikkuse probleemi suunitlus ei ole mitte naiste koormuse vähendamisele kodus, vaid emade ja lapseotel naiste eristaatuse saavutamisele tööl.

Selle teemakäsitluse puhul kerkib küll terav probleem, et vaatamata sellele, et soolise võrdõiguslikkuse küsimusega tegeleti, siis tegelikult ei puudutanud need tõelist probleemi - nimelt riiklikku poliitikat naistööliste suunas ja selle rolli Nõukogude Liidu majanduse reguleerimisel.²⁷⁴ Ehk kui palju tegi riik naiste heaks ning kuivõrd reguleeris ta naistele antavate „õiguste“ ja „hüvedega“ oma poliitikat? Seega kerkib küsimus, et kuigi „võrdõiguslikkuse“ teemaga tegeleti ja see oli aastaid ka nõukogude meedias õhus, siis kas ka reaalselt muutus naiste staatus avalikus ruumis kõrgemaks võrreldes näiteks 1950-60. aastate algusega? Ilmselt peitub vastus hoopis nõukogude „võrdõiguslikkuse“ sisus, mis muutub kokkuvõttes võrdseid õigusi käsitlevast problemaatikast naistele eriõigusi nõudvaks retoorikaks.

5.3 Naine kui ema ja perenaine

Brežnevi-aegne ajakirjanduslik käsitlus emadusest astus julge sammu tagasi intensiivsema stalinistliku kampaaniapropaganda poole. Sisuliselt kujutati emasid endistviisi helge ja hellana, kuid Hrustšovi-aegne malbe südamlük emadiskursus muutub intensiivseks agiteerimiseks iga lapse eest. Arutluse alla tulevad isegi üksikemad ja nende ebavõrdselt nigel staatus. Sotsiaalsed garantiid, mida naistele emaduse eest pakuti, suurenesid. Näiteks juba 1968 pikenes sünnijärgne dekreetpuhkus ühele aastale.²⁷⁵ Ilmselgelt ei olnud „nõukogude riigi hool emade eest“ mitte hool emade, vaid pigem hool iseenda jätkusuutlikkuse eest. Nõukogude Liidus oli lasteproduktsioon avalik sfäär, industriaalne asi ning riigi poolt mehhaniseeritud, kuigi mitte naiste individuaalseid huvisid silmas pidades.²⁷⁶

Täiesti uue teemana torkabki silma üksikvanemate probleemide lahkamine. Kuigi arutelu käis nimeliselt üksikvanema ümber, siis mõeldi tegelikkuses ikkagi üksikemasid.

²⁷³ Danilova, Y. Z. Soviet Women : Some Aspects of the Status of Women in the USSR. Moskva : Progress, 1975, lk 13.

²⁷⁴ Ilic, Melanie. Women in the Khrushchev Era, lk 29.

²⁷⁵ Nõukogude naise kujunemisest - Kivimaa, Katrin. Nõukogude naine Eesti kunstis. Tallinn : Eesti Kunstimuuseum : Kumu Kunstimuuseum, 2010.

²⁷⁶ Greed, Clara H. Women & Planning. Creating Gender Realities, lk 58

Sotsialismimaade naisajalugu uuriv Shana Penn leiab, et kui veel 1950. aastate peeti avalikes ütlemites üksikemasid vastutustundetuteks, hoolimatuteks ja egoistlikeks, siis need hoiakud tasapisi 1970ndatel muutusid – „märkimisväärselt enam lapsi sündis abielust väljaspool. 1970. ei olnud üksikemaks olemine enam tabuteema.“²⁷⁷ Penn toob välja, et mõned artiklid ülistasid üksikemasid kui tõelisi kangelasi, sest kuigi nad olid seisnud silmitsi raskustega töö ja elukoha leidmisel, ei olnud nad otsustanud abordi kasuks. Seega on üksikemad grupina samuti objektid, kellele propaganda kandis üle tunnustuse, et konstrueerida neist ülejäänutele õilsad eeskujud – justkui uued ohvrimeelsed kangelasemad.

Penniga võib nõustuda selles osas, et üksikema seisus ei olnud ehk 1970 tõepoolest enam tabuteema ning selle üle hakkas üha enam diskuteerima ka meedia. Ka Nõukogude Naise lugudes tõepoolest üksikemasid kiidetakse, kuid see ei tähendanud üksikema seisuse tegelikku „rehabiliteerimist“ ühiskonna poolt. Seda kinnitavad ka Nõukogude Naise artiklid, mis toovad välja, et üksikemadel on tavaliselt majanduslikult ning ka eelarvamuste tõttu keerulisem. Nenditi kahjutundega, et igapäevases elus esineb palju eelarvamusi, näiteks koolis on õpetajate suhtumine: „Üksikvanema laps - mida sellest ikka tahta“. Ajakirjas avaldatud üksikema murekirjadest selgub: „Üksikvanemate laste eksimused tuuakse koolis ikka parema meelega avalikkuse ette“.²⁷⁸ Või mõned numbrid edasi artiklist pärit sedastus: „*Tütar ei pole õieti kordagi pärinud, miks me ei ela kolmekesi koos. Ilmselt olen kõik piisavalt vara ära seletanud. Seda tegin küll rohkem armsate kaaskodanike pärast, kes muidu jõuavad ette ja suruvad peale oma tõlgenduse.*“²⁷⁹

Arutati sedagi, mil moel peaks otsustama, kuidas ja millal peaks laps lahutuse korral lahkunud vanemaga edaspidi kohtuma. Kuna enamasti on lahkujaks isa, siis pannakse ette, et isa peaks täitma nende väheste kohtumiste jooksul usaldusaluse rolli.²⁸⁰ Selline ettepanek muidugi tõstatab küsimuse, miks peaks olema „pühapäevaisa“ rohkem usaldusalune kui igapäevaselt lapsega koos elav ema. Ilmselt süvendab taoline Brežnevi-ajale tüüpiline stereotüüp arusaama meestest kui kainenest ja ratsionaalsetest nõuandvatest isikutest ning naistest kui emotsionaalsetesse kategooriatesse kuuluvatest inimestest. Stereotüübi tagapõhjaks on tugeva maskuliinse ja feminiinse käitumismudeli vastandamine, mida Ameerika feministlik kirjanik Susan Brownmiller kirjeldab järgmiselt: „Maskuliinne printsiip on mõistetav innuka üleva eetosena, mis inspireerib sirgjoonelist enesekindlat edu. Feminiinne printsiip koosneb haavatavusest, kaitsetusest, kuulekuses ja konflikti vältimises –

²⁷⁷ Penn, Shana; Massino, Jill. Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe, lk 93.

²⁷⁸ Nõukogude Naine 1979 nr 3, lk 31.

²⁷⁹ Nõukogude Naine 1979 nr 6, lk 15.

²⁸⁰ Nõukogude Naine 1980 nr 6, lk 28.

lühidalt, apelleerib sõltuvusele ja heale taatele, mis annab maskuliinsele printsiibile selle romantilise kehtivuse ja imetleva aplausi.²⁸¹

Niisiis jättis Brežnevi-aegne propaganda isadele distsiplineerimise rolli, emadele stereotüpselt hoolitseja rolli; emadele etiketi õpetamise, isadele vaimsed väärtused ja teadmiste kasvatamise. Selline naiselikkuse ja mehelikkuse vastandamine on iseloomulik juba sulaaaja ajakirjanduslikule retoorikale, kuid stagnatsioon süvendab seda hoiakut veelgi. Kuvand naistest kui õrnema soo esindajatest ei tule välja vaid ideoloogilistes lugudest, vaid ka vähem propagandamaigulistest tekstidest, mis näitab, et stereotüübid hakkasid juurduma ka ühiskonnas.

Propaganda süvendatud naise feminiinsuse printsiip, seaduslik varajane abiellumine ning naisekäsitlus emarollist lähtuvalt, süvenes stagnatsiooni ajal silmnähtavalt ning vastav tegutsemine ning käitumine sai Nõukogude Liidu ühiskonnas normiks. Oma mälestustes kirjutavad Eesti naised varajasest abielust ning ilmtingimatust vallasema seisundi vältimisest kui kirjutamata seadusest.²⁸² 1973. aasta Nõukogude Naises avaldatud sotsioloogiline uuring paljastab kuivõrd stereotüüpseid arvamusi evisid ENSV üliõpilased, kaasa arvatud noored naised, pereelu kohta. Küsimusele, milline on üliõpilaste meelest õnnelik abielu, selgub vastustest, et ideaalis peaks abielluma 23-25 eluaastatel. Abiellujad peaksid olema võrdse haridustasemega või meestel võib see olla ka naisest kõrgem. Perekonnas peaks olema kaks last. Kodune tööjaotus on samuti stereotüüpne ja tagurlik. Vaid 10 % vastanutest arvab, et naine peaks mehega võrdselt töötama – „naisel peaks olema lühem tööpäev ja kergem töö“. Koduste tööde puhul arvas vaid 30%, et seda peaks tegema üheskoos.²⁸³ Penn toob omakorda välja, et 1974. aasta üleliidulises uuringus leidsid mehed, et abikaasa valikul on teine kõige olulisem kriteerium „hea perenaine“, esmatähtis oli „hea ema“. 1970ndatel tehtud uuring paljastas, et 59% töölisnaistest arvas, et majapidamistööd on vaid naiste kohustus.²⁸⁴ Kui kõrvutada statistilisi tulemusi toleleaegsete ENSV naiste mälestuslugudega, siis tunduvad need tõepärased – töölkäimist peeti normiks, kuid keegi ei esitanud mälestustes küsimust selle kohta, kas mehed oleksid naisi majapidamises enam aitama pidanud. Idüllilise kooselu puhul kirjeldati mehi heal juhul autot parandamas.

Uurimused näitavad, et naiste haridustaseme tõusuga lükkub edasi nende esimese lapse saamine. Et sellist olukorda demograafilise madalseisu käes vaevlevas NSVL -s vältida, hoolitses propaganda selle eest, et noortele naistele esitada iga hinna eest noorelt abiellumist

²⁸¹ Brownmiller, Susan. *Femininity*. New York : Fawcett Columbine, 1984, lk 16.

²⁸² Nt Leelo Tungal - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s. Koost. Rutt Hinrikus. Tallinn 2003, lk 343.

²⁸³ Nõukogude Naine 1973 nr 1, lk 4.

²⁸⁴ Penn, Shana; Massino, Jill. *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe*, lk 86

ja lastesaamist kui standardit. Siit tuleneb ilmselt ka lööklauseks saanud nõukogude ajast pärit ütlus „22 - viimne taks“, mis nii mõnelegi vallalisele nõukogude naisele omal ajal üsnagi rusuvalt ja alavääristavalt mõjus.²⁸⁵

Kuna üha enam naisi asus õppima ülikoolidesse ning said oma esimesed lapsed kõrghariduse omandamise ajal, hakati tähelepanu pöörama üliõpilasvanemate probleemidele eriti just 1970. aastate lõpus ja 1980. aastatel. Kui varasemad ema- ja perekonnakäsitlused olid üldised ning suunitlusega naisele, siis stagnatsioonija kampaaniad oli spetsiifilisemalt suunatud tudengitele. Brežnevi-ajastu uue kangelannana võiks välja tuua tudengiema:

*Optimaalne esimese lapse sünnitamise aeg on 21...25. eluaastal (nimelt peaks ka palju lapsi olema) on need aastad kõrghariduse taotlemise aastad.*²⁸⁶

Riigi poolt oli seaduslik abielu suures soosingus, kuna garanteeris enam järelkasvu. Selle toetuseks esitatakse Nõukogude Naises sotsioloogiline uurimus, mis avaldab, et kuigi keskmiselt tahetaks 2,29 last, siis tegelikkuses on lapsi peres palju vähem. Läbi selle hurjutatakse noori kodanikke lapsi tegema ja mõjutatakse statistikaga. - *sotsioloogilised uurimused on leidnud, et rahalised kulutused ja kodustele töödele kulutatav aeg suurenevad minimaalselt teise ja kolmanda lapse ilmumisel perekonda.*²⁸⁷

Üliõpilastele tähendas lapsesaamine aga kindlasti suuri rahalisi raskusi, probleeme majutusega, nagu ka lisapingeid abielus ning pidurdas nende hariduse ja töökogemuse omandamist.²⁸⁸ Selleks nähti ette nii riigi kui ka ülikoolide tasandil erinevaid soodustusi. Üliõpilasemasid julgustati kindlasti oma dekreeti ära kasutama - *ta peab kasutama kõiki tulevasele emale riigi poolt ettenähtud soodustusi.*²⁸⁹ Selle kasutamatajätmist nimetatakse isiklikuks ja sotsiaalseks eksimuseks. Vanavanematele väikelapse kasvatada jätmine ei olnud artiklite põhjal samuti soovitud, sellele nähti lahendust lasteasutuste võrgu laiendamises ja stipendiumide suurendamises.

*Üliõpilasperedel on küll raske, kuid n. Sofia ülikool maksab oma lapsevanemaist üliõpilastele kõrgemat stipendiumi., üliõpilasperedele on eraldi internaadimaja, kus igale perele on oma mugavustega korter.*²⁹⁰

Samas artiklis nenditakse, et ka EPA on juba mõndagi üliõpilastele ära teinud ja TPedI aitab noortel emadel toime tulla individuaalgraafikute-loa andmisega.

²⁸⁵ Vt. „Paar aastat pärast keskkooli olid pooled mu kooliõed juba mehel ja paljudel lapsed olemas“ Merike Sõel - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 412.

²⁸⁶ Nõukogude Naine 1979 nr 1, lk 21.

²⁸⁷ Nõukogude Naine 1978 nr 2, lk 27.

²⁸⁸ Buckley, Mary. Post-Soviet Women: From the Baltic to Central Asia. Cambridge : Cambridge University Press, 1997, lk 87.

²⁸⁹ Nõukogude Naine 1979 nr 1, lk 21.

²⁹⁰ Nõukogude Naine 1980 nr 1, lk 10.

Kõige raskemaks probleemiks nimetati stipist äraelamist, seega nõutakse üliõpilastele paremaid tingimusi, kuna iibe seisukohast oleks vaja just neid perekondi, kus potentsiaalselt oleks kolm või enam last. Artikkel „Perekond suurkoolis“ on kokkuvõtte jutuajamisest EPA rektori Arnold Rüütli ja parteibüroo sekretäri Vello Rosenbergiga ning demonstreerib säravat üldistamist kasutades ülikoolide head tahet.

Üliõpilased-lapsevanemad? Jah, kui laps sündima peab, siis ta ka sündigu. Igal juhul on see parem, kui et ta ilmavalgust hoopiski ei näe. /.../ sageli muutub abielludes üliõpilase suhtumine õppimisse ja üldse ellu otse silmapaistvalt. Eriti selgelt ilmneb see noormeeste juures: mõnestki ülemeelikust „sellist“ kujuneb korrapealt asjalik mees. /.../ Noored abielupaarid reeglina ei virise ega kaeba, kui neil tekivad raskused. Ja laste ilmumisega on ka raskuste saabumine suuremal või väiksemal määral kindel. /.../ Niisiis, üliõpilasperekonnad vajavad tunnustust ja toetust.²⁹¹

Eesti Põllumajandusakadeemia andis noortele peredele väidetavalt isegi ühiselamus oma toa. Nii algas muide ka autori enda elulugu – EPA ühika 9. korrusel. Tegelikuses ühiselamute tubasid muidugi igale perele kergekäeliselt ei jagatud. Toa saamiseks pidi näiteks isa Raivo Pall hakkama ühikavanemaks.²⁹² Seega võiks kokkuvõttes Brežnevi ajastu kangelannana välja tuua noore tudengiema, kelle õlule pandi vastutus lisaks väikelapse üleskasvatamisele ka moraalse vastutuse võtmine oma abielu eest, „tehes poisikesest meheks“ ka oma noore abikaasa.

Mis puudutab pereelu igapäevast olmet, millega just eriti naised pidid silmitsi seisma, siis stagnatsiooni aja üheks tüüpilisemaks nähtuseks sai defitsiit, mida nõukogulikus sõnavaras nimetatakse varustamisraskuseks. Riik subsideeris küll paljusid kaupsid ja teenuseid, kuid sellest lähtuvalt olid need alahinnatud ning kvaliteedilt kehvad, nagu ei olnud vastavuses ka kaupade nõudlus ja pakkumine turul. Defitsiidi kohta ilmub ka Nõukogude Naises mitmeid vabandavaid artikleid. Defitsiiti põhjendatakse pideva elatustaseme tõusuga, mille tulemusel on kasvanud ka nõudlus, mida riik ei suuda rahuldada. sealjuures heietatakse lootust, et küllap uued seadused aitavad pakkumist tõsta.

Suurimad töövälise aja kulutused esinevad naistel just sisseostude, korrastustööde ja muu seesuguse näol. Tähendab, on äärmiselt oluline arendada sellist ühiskondliku teenindamise süsteemi, mis vähendaks naiste ajakulu. Seega on vaja igati arendada selliseid majandusharusid, nagu kaubandus, ühiskondlik toithustamine, elukondlik teenindamine. /.../

²⁹¹ Nõukogude Naine 1973 nr 1, lk 3.

²⁹² Vestlus Tiina Palliga - aprill 2011.

Koos iseteenindusega võib kaubanduses märkida veel mitmeid abinõusid, mis aitavad kaasa elanike (naiste!) aja säästmisele: asjalikumaks on muutunud kaubanduslik reklaam ja informatsioon, arengutendentse on tunda kaupade müügis koju kättoomisega, paremini kui varem organiseeritakse suur- ja hooajalisi müüke. Kõik see lubab ütelda, et kaubanduse areng on õigel teel.²⁹³

Defitsiidiga seoses muutub nõukogude igapäevaelu oluliseks osaks varimajandus ja letialune kaubandus. Tulenevalt suhteliselt väikestest palgavahedest nõukogude ühiskonnas, võrreldes turumajanduslike ühiskondadega, tuleneb inimestevaheline erinevus välja sotsiaalse kapitali mahust, mis teatud ametikohtadega kaasas käis.²⁹⁴ Hea elu garantiiks sai sotsiaalne võrgustik ning kõige „tegijamateks“ inimesteks kauplusejuhatajad.

Tänu käsumajandusliku korra läbikukkumisele, lähtus nõukogude igapäevaelu kahest käitumispõhimõttest – ametlik ja mitteametlik, rõhuga viimasele. Mitteametliku avaliku sfääri tugitalaks oli sotsiaalne võrgustik, mis tekkis tänu riigiettevõtete privatiseerimisele sealsete töötajate poolt. Sotsiaalsed sidemed garanteerisid kaubanduses töötajatele nende ametikohtadel eduka funktsioneerimise, tänu millele kuhjasid nad endale majanduslikku, sotsiaalset ja sümboolset kapitali.²⁹⁵

Avalikud teenused ei saanud niivõrd populaarseteks, kui neilt oodati, kuna nende kvaliteet oli madal ning iga postsovjetlik inimene mäletab, kuidas pidevalt leiutati mehhanisme, kuidas midagi hankida, mittemillestki teha midagi, millestki midagi ümber teha jne. Ka Nõukogude Naine õpetab, kuidas näiteks teha vanadest pükstest uus seelik või kuidas ise ehitada lastetoa mööblit.

Eriti puudutas defitsiit just naissugu, kuna sisseostude tegemine ning kauba hankimine lasus neil. See pikendas naise igapäevast koormust veelgi. Paljude Eesti kui ka muude sotsialismimaade naised meenutavad, kuidas sisseostude tegemiseks kasutati lõunapausi või tehti seda koduteel pärast seda, kui lapsed olid lasteaiast ära toodud. Sisseostude tegemine oli igapäevane tegevus ning kõikjal tuli järjekorras seista. Näiteks meenutab agronoom Tiiu Saar: „Pidevalt polnud müügil sipu- ega sukkepükse, sokke, pluuse jms. Terve suur suguvõsa tegeles lasteriie hankimisega. Toodi oma laste järelejäänud asju uuele ringile, kellelgi oli õnnestunud poes millegi peale sattuda.“²⁹⁶

²⁹³ Nõukogude Naine 1971 nr 2, lk 4-5.

²⁹⁴ Ruusmann, Reet. Goods in Short Supply as a Basis for Social Networks: The Case of Employees in Commerce in Soviet Estonia. Soziale Netzwerke und soziales Vertrauen in den Transformationsländern. Social Networks and Social Trust in the Transformation Countries. Münster, 2007, lk 252.

²⁹⁵ Ruusmann, Reet. Goods in Short Supply as a Basis for Social Networks: The Case of Employees in Commerce in Soviet Estonia, lk 274

²⁹⁶ Tiiu Saar – Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 382.

Stagnatsiooniaja defitsiidiga käis kaasas teisalt jällegi teatud kaupade ülepakkumine. Näiteks kirjutaja enda vanaema lood sellest, kuidas sigu toideti leivaga, aga auto või värvitelemas, mida polnudki saada, maksis hingehinda.²⁹⁷ Kuigi elamispinna üür ja kommunaalkulud olid väga odavad, ei olnud jällegi elamispinda saada. Sellele olid aastatepikkused järjekorrad. Ja sealgi kehtisid omad reeglid – keegi oli ikkagi eelisjärjekorras. Ingrid Sandole-Staroste raamatus meenutab üks endises SDVs elanud naine irooniliselt: „Hea asi oli, et me ei visanud mitte midagi ära. Me olime kokkuhoidlikud kõigega, mis meil oli. Me säästisime raha, kuna seda polnud millegi peale kulutada.“²⁹⁸

Stagnatsiooniaja perekondlikud suhted jäid pinna all traditsioonilisteks ning isegi süvendasid stereotüüpeid naiste ja meeste töid. Nagu Ingrid Sandole-Staroste ütleb Ida-Saksa naiste kohta: „Naised pidid saama hakkama pingetega, mis lähtusid tõelisest võitlusest kombineerida pere- ja tööelu sotsialistliku ideaali kohaselt.“²⁹⁹ Nad pidid käima tööl, kuid üha enam tugevnes surve olla ka paljulapseline musterema. Stagnatsiooniaja täiuslik perenaine ja ema pidi vaatama ise, kuidas saada hakkama perekonna materiaalsete, füüsiliste ja emotsionaalsete vajaduste rahuldamisega.

5.4 Naine kui iluideaal

Stagnatsiooniaegne ideaalse naise käsitus ei erine kuigivõrd juba varasemast sulaaja omast. Iseloomulikuks esitusviisiks on stereotüüpne feminiinsus, lisandina tugev emalikkuse õilistamine. Naise välimus aga muutub glamuuritari omast tagasihoidlikumaks ning kodusemaks. Kirkad nailonkleidid kaovad ja asemele tulevad neutraalsetes toonides ja mustrites kittelkleidid. Moeartiklid ei käsitle enam, kuidas efektsed välja näha, vaid rõhutavad pigem stalinismiajale iseloomulikku konservatiivsust ja funktsionaalsust. Ühelt poolt on selle põhjuseks kindlasti muutunud mood, kuid teisalt keskendutakse defitsiidi oludes nii väljanägemise kui ka muu tarbimise juures sellele, kuidas taaskasutada ning ressursi säästa. Propaganda hurjutab liigse tarbimise eest: „*Tuleks kasvatada majanduslikku heaolu ja seeläbi ka likvideerida kultuurisfääri teatud mahajäämus, kuid samal ajal peaks võitlema ka*

²⁹⁷ Vestlus Saima Luistiga – september 2010.

²⁹⁸ Sandole-Staroste, Ingrid. Women in Transition. Between Socialism and Capitalism, lk 131.

²⁹⁹ Ibid, lk 92.

*väikekodanliku tarbimispsühholoogia ilmingute vastu inimeste elulaadis, mis püüab tõelisi väärtusi asendada esemete kultusega.*³⁰⁰

Stagnatsioonija propaganda hakkab üha enam rõhutama naiste ja meeste stereotüüpselt sookäitumisest tulenevaid erisusi. Pikk stagnatsiooniaeg sisendabki lõpuks nõukogude naise kujutelma kuvandi ideaalsest naisest kui emast ja perenaisest. Läänes üha enam pead kergitavas naisliikumises osalejaid vaadeldi sotsialistliku bloki poole pealt pigem kui rumalaid ja väärikuse kaotanud naisi, seostades feministe räuskavate vulgaaritaridega. Näiteks ilmub Nõukogude Naises artikkel Lääne naisliikumise iseloomust: „*Naiste vabadusliikumises*“ kodanliku elemendi ja kodanliku ideoloogia, feministliku piiratud ülekaalus olemine deformerib liikumise progressiivset olemust, viib ta veidrustereni ja isegi terve mõistusega vastuoluni.³⁰¹ Kindlasti oli sellise käsitusviisi põhjuseks kommunism-kapitalism vastandamine, kuid lisaks sellele oli stagnatsiooni aja propaganda püüdluseks ka naise stereotüüpselt kasvataja/hoolitseja rolli säilitamine, et demograafilisest madalseisust väljuda.

1970. aastate lõpp on ka nõ nõukogude seksrevolutsiooni alguseks. Üha enam hakatakse rääkima seksuaalkäitumisest ning avalikumalt käsitlema günekoloogilisi probleeme. Ilmselt on see ka seotud demograafilise kriisiga, mitte vaid vabameelsuse kasvuga ühiskonnas. Ka neil teemadel rääkides pannakse õige seksuaalse käitumise eest vastutus naiste õlule. 1975. aastal ilmunud soome keelest tõlgitud „*Avameelselt abielust*“ dikteerib naistele näiteks, et pärast lastesaamist sõltub abielu tulevik just naise suhtumisest oma abikaasasse – „*Aina väsimust kurtev ja tülpunud naine peletab peagi mehe enda juurest.*“³⁰² Seega on ka abielu hoidmine eelkõige naise kohus.

Ka Shana Penn leiab Poola naisteajakirja *Filipinkat* vaadeldes, et see andis noortele naistele teada, et nad ei ole vastutavad mitte enda kõlbelise käitumise eest, vaid kannavad vastutust ka noormeeste käitumise eest. *Filipinka* järgi oli agressiivne heteroseksuaalne seksuaalsus mehe „loomuse“ tulemus, mida peavad taltsutama naised. Naised pidanuks tõmbama piire seksuaalsetele kontaktidele ja harima mehi moraali osas.³⁰³

Sama saab välja lugeda ka Nõukogude Naisest, kaasa arvatud üliõpilasperede lugudest, kus abiellumist nähakse naise loomuliku tahteavaldusena, kuid mehe ümberõpetamisena ja muutumisena poisist meheks - „*mõnestki ülemeelikust „sellist*“ kujuneb korrapealt asjalik mees“. Läbi selle konstrueeritakse naisest neitsimaarjalik pilt kui

³⁰⁰ Nõukogude Naine 1975 nr 2, lk 9.

³⁰¹ Nõukogude Naine 1973 nr 2, lk 11.

³⁰² Paloheimo, Martti. Avameelselt Abielust. Tallinn 1975, lk 46.

³⁰³ Penn, Shana; Massino, Jill. Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern Europe, lk 179.

ühiskondliku moraali ja kõlbelisuse etalonist. Näiteks avaldatakse Nõukogude Naises Vilniuse perekonnasuhete kabineti asjatundjaga intervjuu, kus ta ütleb, et *mehelike maneeride omandamisega kaotab naine võimaluse avaldada mehele mõju. Abielu naiseliku neiuga avaldab mehe iseloomuel positiivset mõju: noormees muutub mehelikumaks, temas tekib vajadus kaitsta, hoolitseda; noormehe iseloomu teravad jooned mahenevad, ta muutub lahkemaks, paremaks. /.../Naisele on iluks tema graatsiline kõnnak, harmooniline figuur, nõtker rüht, helisev hääl. /.../ Õnneks näitavad mehe sotsioloogilised uurimused, et meie ühiskonnas on piisavalt vähe naisi, kes ei taha olla emad.*³⁰⁴

Ultrafeminiinsust sedastatakse ka Eesti ja Leedu NSV meeste hulgas tehtud väärtusuuringutes. Nimelt hinnati ENSVs naisel korralikkust, hoolikust, hellust, headust, usalduslikkust. Vilniuse noormehed hindasid naisel emalikkust suhtumist mehesse, isasse, venda; lahkust, rõõmsameelsust, ausust ja avameelsust; intelligentsust, füüsilist ilu, vaimset rikkust, majapidamisoskust, huumorimeelt, taotlust igakülgseks arenguks.³⁰⁵

Seega on 1980. aastate alguseks, perestroika eel, kadunud supernaise imago ning väärrika nõukogude naise imago on muutunud tööliste-ema-glamuuritari kujust eelkõige emarollile taandatava koduperenaise kuvandiga.

5.5 Kokkuvõte

Nagu sissejuhatuses öeldud, võib stagnatsiooni aja ajakirjanduses näha artiklite jaotust propagandistlikeks ning vähem ideoloogia kaanoneid sisaldavateks arvamuskäsitlusteks, kuid teemad on üldiselt igavavõitu ja väga olmelised. Tõepoolest võib väita, et stagnatsiooniperioodi ajakirjandust iseloomustas vaimuvaesus. Kuid teemadest hoolimata on väga selgelt jälgitav stagnatsiooniperioodi konservatiivsus ning tagurlikkus naistematiikas.

Suur muutus varasema ajaga võrreldes seisneb selles, et stagnatsiooniaja lõpul käsitleb propaganda naist üha vähem mehega sotsiaalselt võrdsena ning üha enam erinevana, et nad mitte mingil juhul ei taanduks oma emarollist, mis oli riigimeeste arvates riigi eksistentsi seisukohast kriitiliselt vajalik. Emadele mõeldud privileegid NSV Liidus (nagu ka näiteks tänapäeva Eestis) ei sisaldanud endas niivõrd väärtushinnanguid, kuivõrd oli riigi pragmaatiline otsus „präädikupoliitikaga“ endale jätkusuutlikkus tagada.

³⁰⁴ Nõukogude Naine 1981 nr 6, lk 16-17.

³⁰⁵ Ibid.

Ühelt poolt võib näha nõukogude propaganda saavutust selles, et naiste eneseteadvus oli tõusnud niivõrd, et professionaalsest tööst loobumist ei peetud mingiks alternatiiviks. Loogiliselt peaks siit järgnema naiste ja meeste suurem võrdõiguslikustumine. Stagnatsioonijastu karuteene emantsipatsioonile seisneb aga asjaolus, et iibe tõstmiseks sisendas pikk stagnatsiooniaeg propaganda kaudu üha sügavamale ideaalse naise kuvandisse tema ülesande emana ning ei seadnud küsimuse alla stereotüüpseid naiserolle ühiskonnas. Brežnevi ajal lõpus hakkas taanduma ametlikust käsitlusest võrdõiguslikkuse ja ausa tööjaotuse teema perekonnas üleüldse. See surus naised veelgi enam traditsioonilistesse soorollidesse, kuna teemakäsitus kadus päevakorrast. Lisaks sellele defitsiidiaeg hoopis suurendas tegelikkuses naisele pandavaid igapäevaseid kohustusi ning koormat. Supernaise kuvand hakkab 1980. aastatel lagunema. Emade kaitse ja privileegid hakkavad ikka rohkem naisi suunama kodusesse sfääri, mis kinnistab stereotüüpi naistest kui õrnematest ja abitumatest olevustest. Ka naised ise aitasid sellisele stereotüübi kinnistumisele kaasa, kuna eelistasid emaboonuseid ja paindlikku töögraafikut karjääri asemel. Seda näeb ka Nõukogude Naise veergudel, mis nõuavad võrdsete õiguste asemel üha enam privileege. Kui Brežnevi valitsusaja ajalooline käsitus kirjeldab stagnatsiooni jõudmist regressini, siis sama on näha ka naiste teemades. Hrustšovi ajal tõstatatud uued probleemid ja vaikne naiste ärkamisaeg sai otsa ja taas hakati ihalema justkui revolutsioonieelse ultrafeminiinse naissoost päästja järele. Naise järele, kes päästaks rahu eest võitlejana riigi sõjast, emana väljasuremisohust ning pakuks meeskodanikele kodust pelgupaika.

6. Naise kuvand perestroikaperioodil 1985-1991

6.1 Sissejuhatus

1985. aastal sai NLKP peasekretäriks Mihhail Gorbatšov. Ta tuli võimule keerulisel ajal: Nõukogude impeeriumi areng oli viinud riigi sise- ja välispoliitilisse ummikusse. Sellises olukorras oli tungiv vajadus reformideks, et päästa riiki sise- ja välispoliitilisest katastroofist. Gorbatšovi esialgne uuenduskava nägi ette riigi majandusliku arengu kiirendamist. See pidi toimuma sotsialistliku ühiskonna täiustamise ja ümberkorraldamise (uutmine ehk *perestroika*) abil. Majandusuuenduste kõrval tõusis alates 1986. aastast päevakorrale uus märksõna – avalikustamine (*glasnost*). See tähendas salastatuse vähendamist ja sõnavabaduse avardumist. Senised äärmiselt ranged tsensuurireeglid pehmenesid. Nõukogude inimestele hakati rääkima riigis toimunud õnnetustest ja katastroofidest ning kuritegevuse tõelisest ulatusest. Olulist rolli hakkas etendama ajaloosündmuste senisest tõepärasem käsitlemine. Uutes oludes kasvas järsult massiteabevahendite (eriti ajakirjanduse ja televisiooni) mõjukus. Ühiskond muutus eriarvamuste suhtes sallivamaks. Avalikustamisega kaasnes ka riigi poliitilise elu liberaliseerimine ja kontaktide tihenemine muu maailmaga.³⁰⁶

Ilmselt just *glasnost* oli see, mis tingis perestroikaajastu revolutsioonilise muutusteahela. Avalikustamine tõi pinnale selle, mida aastakümneid oli vaid mõeldud ning mitte öeldud. See andis võimaluse inimestevaheliseks vabamaks interaktsiooniks ning kujundas tugevalt ümber ka endiseaegsed mõtted ja väärtused. Tekkinud maailmavaade oli segu unustatud ja taas au sisse tõstetud vanast ja uue aja läänelikest mõjudest.

Perestroika ei näinud esialgu ette muudatusi riigi sisemises ühiskondlik-poliitilises elus. Kuid ühiskonna vabanemine hakkas järjest enam murendama senist ühiskondlikku süsteemi. Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin väidavad, et Mihhail Gorbatšovi võimuletulek 1985. aastal ning *perestroika* ja *glasnosti* poliitika väljakuulutamise ei mõjutanud algul oluliselt Eesti arengut. Olukord muutus alles aastal 1987 seoses nn fosforiidisõjaga. Varem üksnes asjatundjate keskel ja kitsamas avalikkuses arutuse all olnud plaanid laialdaste fosforiidikaevanduste rajamise kohta Virumaale jõudsid päevalehtedesse ja koondasid

³⁰⁶ Vahre, Sulev; Pajur, Ago; Tannberg, Tõnu (jt). Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu : Ilmamaa, 2005, lk 374.

avalikkuse tähelepanu, kujundasid laialdase protestiliikumise mitte ainult kavandatavate kaevanduste, vaid kogu plaanimajanduse ja Moskva ülemvõimu vastu.³⁰⁷

Niisiis, tasapisi hakkas kõik lahti minema, ka meedia ja ajakirjandus. Veskimägi tähendab, et tsensuuriametile mõjus kõige demoraliseerivamalt see, et „hakkas murenema tema peremeesasutus: nii partei üldse kui ka EKP KK. Lisaks sellele oli vahepeal, tsensuuri käest üldsegi luba küsimata, hulgaliselt hakanud ilmuma teisitiütlevat perioodikat, mille pealkirjas või selle läheduses figureeris sõna „infoleht“. *Glavlit* oli infolehed eeltsensuurist vabastanud lootuses, et need jagavad kitsast erialast infot. Kuid need hakkasid hoopis poliitikat tegema. Eeltsensuuri lõpuks enam ei olnudki vaja ja tsensoreid hakati koondama.“³⁰⁸

Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin nimetavad meediat võrgustikuks, mille ümber koondus vastupanuliikumine, aidates sedaviisi uusi võimulepürgijaid legitimeerida.³⁰⁹ Meediamuutusega läheb kaasa ka Nõukogude Naine. Mida enam lähiminevikku ajakirja numbrid jõuavad, seda enam kaob retoorikast nõukogude propaganda. Näiteks 1987. aastal kohtab Nõukogude Naises veel Lenini portreed, kuid 1988. aasta ajakiri on kantud juba totaalselt uutest suundumustest. Teemad on rahvuslikud ja sõnavõetud julgemad. Võib öelda, et nõukogude stiilis propagandistlikud lood on põhimõtteliselt alates sellest aastast kadunud. Ajakirja kaante vahel esinevad rahvariites naised ning ei räägita enam ENSVst vaid Eestist. Kui eelnevalt sai teha vahet propagandistlikel artiklidel ning vähem ideologiseeritudel, siis perestroika aja lõpu ideoloogiavabade artiklite sisus tulevad esile naisautorite eneste konstrueeritud naisekuvandid. Need olid kindlasti mõjutatud ka üleüldisest tolaegsest mentaliteedist, mida iseloomustas ihalemine ultrafeminiinsuse järele.

Soome ajaloolane Heidi Kurvinen, kes on analüüsinud 1980. aastate lõpu Nõukogude Naise diskursust, väidab, et Eesti soorollide käsitus muutus dramaatiliselt, kui Nõukogude Liit hakkas 1980. aastate lõpul lagunema. Ühiskonnas sugudevahelist võrdsust lubanud nõukogude retoorika kaotas oma tähtsuse.³¹⁰ Tõepoolest, umbes 1988. aastast hakkab Nõukogude Naine opereerima klassikaliste konservatiivsete emakäsitluse konstruktsioonidega, mis seostatud tugevalt rahvuslikkusega, kuid analoogseid naisetüüpe oli märgata juba ka varem seoses Brežnevi-aegse emaduspropagandaga iibelanguse ületamiseks. Sugudevaheline võrdsus võeti juba tükk aega varem ajakirja agendast maha. Erinevus ajastute

³⁰⁷ Vihalemm, Peeter ; Marju Lauristin. Eesti ühiskonna meediamuutumine 1965-2004 - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2004, lk 8.

³⁰⁸ Veskimägi, Kaljo. Nõukogude Unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed, lk 296-298.

³⁰⁹ Svernik Hoyer, Epp Lauk, Peeter Vihalemm. Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu : Nota Baltika, 1993, lk 226.

³¹⁰ Kurvinen, Heidi. Reflecting a Transition in the Gender Order – Case of Nõukogude Naine/Eesti Naine Magazine – Acta Historica Tallinnensia, 2008, 12, lk 102.

vahel tuleneb pigem sellest, et varasem naisekuvand oli lülitatud riigi poolt tuleva propaganda alluvusse nõukogude riigi heaks, uue aja konstruktsioonid aga pärinesid naistelt enestelt ning olid loodud naistele, pidades silmas eelkõige Eesti rahva ja identiteedi säilimist konservatiivse Lääne peremudeli alusel, mida vastandati sotsialistlikule.

Seega, ette rutates võib öelda, et nõukogude propaganda, *glasnosti* poliitika ja rahvuslik ärkamine olid jõudnud aega, kus naiste toomine avalikku ellu jääb tagaplaanile ning perestroikat hakkab iseloomustama naiste tõrjumine kodusfääridesse.

6.2 Töötav naine

Gorbatšovi võimuletulek ja *glasnosti* poliitika ei vallandanud Nõukogude Naises koheselt julgete arvamused ja intervjuude kirjutamise tulva. 1980 keskpaiga töölisnaise kuvand jääb sarnaseks varasemaga. Ideoloogilised artiklid peegeldavad naiste tööga rahulolu ja edenemist, kuid üha enam muutub kuvandi puhul naise töö sekundaarseks emarolli kõrval.

Eelmise ajastuga võrreldes on märgata töörinnet kirjeldavate naiste esinemist enam põllumajandussektoris. Perestroikaajastu üks põhilisi karaktereid ajakirja veergudel on lüpsinaine. Neid kiidetakse selle ees, et nad lõpetavad hommikuse lüpsi selleks ajaks, kui enamik inimesi alles ärkab – veel enne oma laste kooliminekut. Lüpsinaistest kuvatakse uue aja töölisnaise ideaal – virk, tragi, rõõmsameelne ja kohusetundlik. Sisuliselt on ta kujutamine sarnane kangru omaga 1960. aastatest. Lüpsinaise professionaalne kuvand on tavaliselt artiklites segunenud hea perenaise mõõtmega, mis isegi tundub kohati rõhulisem kui tema amet ja tööga seonduv.

*Elus on nii, et kes virk ja tubli, jõuab kõike. Jõuab veel ka ühiskondlikku tööd teha, leiab aega kino, teatri, taidluse ja käsitöö jaoks. Virisejal ja kehval töötegijal kaob aeg käest. Alati jääb midagi pooleli ja kodune elu on lohakil. Hea, et meie maanaiste hulgas selliseid peaaegu ei ole.*³¹¹ Artikkel jätkab kiitmist, et *mõni tootmisjuht püüab vastutusrikkamad ülesanded anda nimelt naistele, sest naistele saab alati kindel olla. Mehed võivad alt vedada.*³¹²

Nii selles kui ka paljudes teistes artiklites on perestroika ajastu retoorikale iseloomulikuks rõhutada naiste töökust, aga ka moraalset üleolekut meestest, mis varasematel

³¹¹ Nõukogude Naine 1986 nr 1, lk 2.

³¹² Ibid, lk 3.

ajastutel nii tugevalt silma ei torka. Propaganda meetodina kasutatakse küll vastandamist, kuid varasematest aegadest erinevalt ei vastandata kapitalismi ja kommunismi, vaid riikliku propaganda asemel hakkavad kuvandeid kujundama ajakirjanikud ise. Ühiskonna meelsusest mõjutatuna hakatakse vastandama hoopis kahte sugupoolt, seda nii töö kui ka muudes valdkondades. Kirjeldatakse meeste joomarlust ja töölt „viilimist“. Eesti naiste elulugusid lugedes meenutavad ka mitmed naised 1970. lõpu- ja 1980. aastate aega, mil vastutustunne töökohal oli langenud (nt pidevad pausid ja kohvilauad sovhoosides) ning ebakained töömehed ja purjutamise tõttu töölt puudumine olid tavalised. Näiteks endine trükikoja käsiladuja Kulla Oolberg meenutab: *Kui aus olla, siis oli töölkäimine muutunud ikka mõisa köie lohistamiseks küll, võrreldes 50. aastatega. Eriti ajatöölistel: olenemata sellest, kui palju tööd teed, palka saad ikka ühtmoodi.*³¹³

Selline tegelikkus mõjutas aga propagandat, mis üritab maalida virkadest ja tragidest naistest eeskujud, mida vastupidises keskkonnas järgida. Väidetakse, et naistele saab alati kindel olla. Kui varasem aeg konstrueeris kuvandit, et naise moraal on kõrge, siis perestroika-aeg sedastab, et naine on moraalselt kõrgem kui mees, edastades sellise bipolaarse vastandamisega naistele veelgi tugevamalt moraali- ja eetika olemise nõude. Ühelt poolt võiks sellest lugeda välja diskrimineerivat suhtumist meestesse, kuid teisalt lubab selline stereotüübiks mandunud kuvand meestel normina moraalselt madalamalt käituda. Kui säärane stereotüüp ühiskonnas juurdub, siis ongi tulemuseks asjaolu, et kuna naised peetakse moraalselt kõrgemateks, siis nende käitumisest nii avalikus- kui eraelus eeldatakse eeskujulikkust ning kõrvalekaldeid sanktsioneeritakse karmimalt ja teravamalt kriitikaga. Kui aga mehed käituvad moraalselt, on selle tagajärg kiitus, kui aga mitte, siis ei järgne ka laimust. Sellise stereotüübiga delegeeritakse suurem vastutus ühiskonnas naistele.

Perestroika-ajastule on seega omane naiste ja meeste käitumise käsitlemine bioloogias tulenevana. Näiteks võib vaadelda selliseid enneolematuid kategoorilisi bioloogiat silmaspidavaid kaanoneid artiklis „Kas naine himustab juhiametit?“. Artiklis ei välistata küll naise juhiksolemist, kuid mehe ja naise vastandamist kasutades, süvendatakse stereotüüpi, et naine ei ole küllalt hea juht. Stereotüüpne lähenemine on, et naiste halvad juhiomadused ei ole isegi niivõrd kinni naise professionaalsetes oskustes, vaid tema iseloomus. Rõhutatakse naise nõrka närvisüsteemi ja madalat stressitaluvust ning üliemotsionaalsust.

Esineb muidugi võimukaid naisi, kuid võimutahe ei ole naiselik ./.../ Tippjuhina töötaval naisel on koormus suurem. Peretöö ju jääb. ./.../ Ei tule kõne allagi, et naisjuht võiks

³¹³ Kulla Oolberg - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s. Koost. Rutt Hinrikus. Tallinn 2003, lk 309.

*õhtusele üritusele minna päevases riietuses ja töise soenguga. See on naisjuhi lisamure. /.../ Kuna naistel on suurem kaldumus ärrituda ja end üles kruvida, siis on neil oht sattuda stressiseisundisse palju suurem. Mõned naised loobuvad juhiametist kartusest segada mehe teenistuskäiku.*³¹⁴

Seega süveneb perestroika ajal kuvand naisest kui labiilsema närvikavaga inimesest, mis õigustab tema välja arvamist juhtide kohalt ning muudab tema enese tahte neile kohtadele tõusta vähem ambitsioonikaks. Norra sotsioloogid on leidnud oma uuringutes, et postsovjetlikes riikides peeti laste kasvatamist naiste tööks. Kui koduväline töö oli kurnav või hakkas pärssima eraelu, eelistasid naised töötada vähem või isegi koju jääda.³¹⁵ Seega võib väita, et ajakirjas kajastatavad stereotüübid olid lülitatud ka ühiskondlikesse suhetesse.

Naise mõistust ja loogikat nii tööalal kui eraelus käsitletakse perestroikaaegse Nõukogude Naise veergudel kui midagi täiesti teistsugust ja erilist - *perutav naiseloogika armastab emotsionaalseid fopaasid.*³¹⁶ Ameerika ajaloolane ja feministlik kirjanik Evelyn Fox Keller kirjutab sellise stereotüübi kohta järgmist: „Teaduslikult või objektiivselt mõtlev naine mõtleb „nagu mees“; ja vastupidi, mees, kes kasutab mitte-mõistuspäraseid, ebateaduslikke argumente, arutleb „nagu naine“.“³¹⁷ Nõukogude Naises seostatakse naise sellist loogikat naiste enamas läheduses looduse ja loomisega, mis otseselt tuleneb tema bioloogilisest emarollist. Artiklis „Teaduse meeste- ja naistetoonid“ arutleb TA Ajaloo Instituudi vanemteadur, teadusloolane Maie Remmel: *Kui sügavamalt järele mõelda, mõistame, et nii ühiskonda kui loodust tuleb hoida hellalt nagu last. Aga see kogemus meestemängudes puudub – maailma juhtides on nad ikka lähtunud küti, sõjaka suguharujuhi, vallutaja loogikast.*³¹⁸

Perestroikaaegses Nõukogude Naises on märgata uue karakterina poolkapitalistlikus ühiskonnas ettevõtjast naine, keda endine sotsialistlik propaganda positiivselt esitada ei saanud. Need uue ajastu naised on professionaalsel tasandil kujutatuna analoogsed endistele Hrustšoviaegsetele „supernaistele“, kuid perestroika kontekstis, kapitalismi soosival ajastul, ei kirjeldata neid naisi perenaine-ema-tööline, vaid pigem vallaliste karjeristidena. Selle põhjust võib näha asjaolus, et „supernaise“ tüüp perestroikaaegsesse bipolaarsesse soorollide maailma ei kohandu ning neid tuleb esitada teistest „normaalsetest“ naistest erinevana.

³¹⁴ Nõukogude Naine 1985 nr 10, lk 20.

³¹⁵ Groegaard, Jens B. Estonia in the Grip of Change. The NORBALT Living Conditions Project. Oslo : FAFO Institute for Labour and Social Research, 1996, lk 158.

³¹⁶ Nõukogude Naine 1986 nr 3, lk 6.

³¹⁷ Fox Keller, Evelyn. Mõtisklusi soost ja teadusest. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk 101.

³¹⁸ Nõukogude Naine 1986 nr 3, lk 5.

Iseseisvad ettevõtlikud naised esitatakse positiivsetena läbi nende eneste valiku käituda mehelikult ning tegeleda kapitalistlikus meestemaailmas. Bioloogia jäetakse kõrvale. Näiteks sedastab artikkel „Naiste maailm väikeettevõtluses“, et suurfirmade palgatöö süsteemis jäävad naiste teenimisvõimalused meestele tublisti alla - *Väikeettevõtete rajamise ja juhtimise kaudu jõuavad naised kiiremini ühiskondliku tunnustuseni. See tarve paistab naistel kasvanud olevat.*³¹⁹

Sellised artiklid jätavad emarolli puudutamata, sest vastasel korral poleks ärinaine tundunud reaalse ning positiivsema. Näiteks „ärinaine-ema“ tüüpi puhul on igal juhul luubi all nende emaroll, sest see on ühiskonnas tunnustatum. Niisiis, utmisaja ideaali kohaselt võis naine esindada erinevaid rolle, kuid need rollid esitati selgelt hierarhiseeritult - *Tööalane tublidus jääb poolikuks, kui naine ei ole ka tragi perenaine, hea ema, mõistev abikaasa. Vääriline pole tippjuht, kes oma kodus majandada ei oska või oma perekonna liikmete muredesse süüvima ei vaevu.*³²⁰

Seega on hierarhias esikohal naise emaroll, millele järgnevad abikaasakohustused ja alles seejärel karjäär. Naisele esitatakse kohustus lahendada kodused suhte probleemid, millede olemasolus nähakse eelkõige naise oskamatuses neid lahendada. Bioloogiale toetuv naisekäsitlus toob perestroikaegse töötava naise kuvandisse üha enam õrna ema/perenaise rolli, mis hakkab varjutama naise professionaalseid kirjeldusi.

6.3 Naine kui ema ja perenaine

Liberaalsema tsensuuri tingimustes ning sõnavabaduse kasvades saab ajakirja kaante vahelt lugeda vähem propagandistlikke lugusid ning lood kajastavad üha enam ajakirjanike eneste ning ühiskonna üldist mentaliteeti. Ajakirja sisu peegeldab rohkem reaalselt nõukogude naist, mitte nõukogude naise propagandistlikku etaloni – reaalne naine tundub nägevat enda vabanemist ja õnne pereellu tõmbumises. Näiteks küsitluse, kas aktiivne osalemine tööl ja ühiskonnas ei takista naistel täita oma ürgset bioloogilist kutsumust – olla ema, tulemuseks oli sõltumata sellest kas vastaja oli enam või vähem haritud, tööline, intelligent, noor või vana,

³¹⁹ Nõukogude naine 1988 nr 12, lk 20.

³²⁰ Nõukogude Naine 1986 nr 9, lk 27.

naine või mees, oli vastus: „*Väikelaste ema peaks olema kodus ja kasvatama ise oma lapsi.*“ Nii arvas keskmiselt 90% vastajaist.³²¹

Emade õilistamine ning privilegeeritud staatusesse tõstmine ei jäänud mitte ajakirja kaante vahele, vaid esines ka ühiskonnas. Näiteks lüpsja Merike Sõel meenutab: „Kaks korda nädalas kogunes poe juurde nn. Võhma saba, st toodi lihakraami: vorsti, kotlette jms. Sinna pidi ennast juba hommikul kirja panema, seisma mindi lõunavaheajal ja pärastlõunal saabus kaup. Seal rääkisid kõik, mida nad kavatsesid perele süüa teha, mis lastel viga on, kui purjus kellegi vanamees oli ja muud sellist. Üksvahe oli kaks saba korraga – väikelaste emad pidid järjekorras ette pääsema. Minulgi oli selline õigus, aga meid oli hästi palju ja siis need kaks saba sõimlesid omavahel, sest vanem põlvkond oli omal ajal pidanud ilma selliste soodustusteta läbi ajama.“³²²

Perestroikaajastuks oli naine muutunud nii ühiskonna kui ka enese silmis emarolli täitjaks, jättes kõrvaliseks karjääri. Esitati väga konkreetne avaldus naise „bioloogilisest kutsumusest“³²³ ei pannud ei artikli autoreid ega avalikkust esitama küsimust, kas naise kutsumus võiks ka varieeruda. Lisaks sellele ei küsitud ka meeste bioloogilise kutsumuse kohta. Ürgne determineeritud sooline käitumine bioloogiast tingituna nii meeste kui naiste puhul, nii propagandas esitatuna kui ka inimeste mentaliteedis stereotüübina kinnistununa, oli muutunud nõukogude ühiskonnas faktiks. Anastasia Posadskaya väidab, et sellise bipolaarse perekonnakäsitluse põhimõtte tagapõhi võis olla ka ehk see, et perestroika aja liberaliseerumisõhkkonnas tekkis võimalus, et perekond sai olla riigist lahutatud - abikaasad omavahel pidid otsustama tasakaalu perekonna ja töö vahel.³²⁴

Hoolimata sellest, et Gorbatšovi võimuletulek ja uutmispoliitika rõhutab perestroika perioodi alguses vanaviisi, et *sotsialistlik perekond põhineb mehe ja naise täielikul võrdõiguslikkusel ning võrdsel vastutusel laste kasvatamise ees*,³²⁵ siis ajastu põhikangelaseks saab kõigi naiste ja naisetuüpide ees ema. Emaduse rõhutamine naise juures tõusetub olulisemaks kui kunagi varem. Nõukogude võimu nõrgima ideoloogilise surve ajal tundub nii sirgjooneline naise ja ema võrdsustamine paradoksaalselt propagandistlikum kui eales varem. Kui stalinismiperiood vaatles iga naist potentsiaalse emana, ekspluateerides naise keha, pannes talle kohustuse võimalikult palju lapsi riigile sünnitada, siis perestroikaajastu näeb ka naise loomust samasuguse objektina. Nägemus on, et naise loomus determineerib talle

³²¹ Nõukogude Naine 1985 nr 3, lk 25.

³²² Merike Sõel - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 413

³²³ Nõukogude Naine 1985 nr 3, lk 25.

³²⁴ Posadskaya, Anastasia. Women in Russia. A New Era in Russian Feminism. London : VERSO, 1994, lk 11.

³²⁵ Nõukogude Naine 1986 nr 10, lk 7.

emaduse, muutes igasuguse teise alternatiivi võimatuks. Sellise käsitluse najal kanduvadki naise kuvamise juures kõik tema poliitilised ja professionaalsed rollid tagaplaanile.

*Naine on meie ühiskonna suurim rikkus, elu järjepidevuse säilitaja. Ta on meie elu peegel, tänane ja homme päev. Tema hoidmiseks ja toetuseks tasuks meil kõigil senisest enam pingutada.*³²⁶

Kaitset vajava naise kuvand allutab naise enam abielusuhete tasandil mehele. Kui varasem propaganda rõhutas kollegiaalsust ja ühist vastutust (isegi kui see reaalsuses ei toiminud), siis perestroika ja sellele järgnev uus rahvuslik ärkamisaeg kuvab naist üha vähem iseseisvana. Läbi „kaitsemise“ ja „hoolimise“ konstrueeritakse õige naiskäitumine tasase alluvussuhtega oma abikaasale. Kirill Teiter näiteks kirjutab, kuidas meest purjuspäi roolist eemale hoida:

*„Perekond on nagu riik ja kui selles on ühe peremehe asemel mitu, midagi head loota ei ole. Ka naine võib perekonna pea olla, kuid milleks? Milleks tekitada pingeid, haavata mehe eneseteadlikkust ja rikkuda kümnete põlvkondade traditsioone? Naise osa on kuuletuda ... ja teha ikkagi nii, nagu ta ise õigeks arvab. Ja kui mees seda üldse märkab, siis öelda: „Kallis, sa ju ise käskisid!“ /.../ Tark naine ei käsuta, kamanda, skandaalitse, vaid ajab asju targasti. Eriti passib see suhetesse viinamaia mehega.“*³²⁷ Artikli lõpus mainib Teiter, et kui mees siiski otsustab purjuspäi rooli istuda, siis kõrvalistuva naisel ei ole mõtet siiski „kiunuda ja näägutada“, vaid olla vait.

Isegi kui Kirill Teiteri idee oli naise ja mehe rolli käsitleda koomiliselt, oli humoorikas just artikli esituslaad, mitte ei pilatud stereotüüpse sisuga diskrimineerivaid kuvandeid. Järjekordne naljalehekülj artikliga „Mis on mees?“ sedastab, et „*Mees juhib Universumit, aga naine juhib Meest. Nii see oli, on ja jääb igavesti.*“³²⁸ Artikkel toonitab, et naine peab kasutama oma „kavalust mehe suunamisel. Väidetavalt on meeste psüühika lihtsalt ehitatud juba nii, et ta peab tundma end tähtsana ja eneseteostusele orienteeruma. Õigesti käitudes suudab tark naine allutada nii mehe rahakoti kui ka tema positsiooni - mehele peab õigesti lähenema. Tundub, et naist kutsutakse avalikult ülesse manipuleerima: „*Las mees mängib oma mängu, teie asi on talle vaid mänguasju ette anda.*“. Lühidalt, perestroikaegne ajakiri esitab naistele kuvandi, et naise edu on eduka mehe varjus, kuna edupüüdlus ei ole naiselik. Selle poole ei peakski püüdlema, kuna see on vaid enesereklaam.

³²⁶ Nõukogude Naine 1986 nr 1, lk 3.

³²⁷ Nõukogude Naine 1985 nr 8, lk 19.

³²⁸ Nõukogude Naine 1985 nr 10, lk 20-21.

Loomulikult on tegemist pilaartiklitega, kuid need peegeldavad stereotüüpe, mille üle ühelt poolt naeratakse, teisalt aga noogutatakse kaasa. Ka tõsisemad artiklid sedastavad analoogseid kuvandeid väarika naise käitumise kohta. Abielunaist kujutatakse (aga ta ka ise tahaks olla) mehe kaelana, kes oma abikaasat liigutab. Ei saa öelda, et Nõukogude Naine esitaks naist orjalikuna, kuid väarikast käitumisest eeldatakse tagasihoidlikkust ning foonile jäämist - eales ei või ärritada ega vihastada. Väarikas naine ei peaks ideaalis tõstma end pjedestaalile, ei peaks võistleva oma mehega, vaid peaks olema „naiselikult kaval“, et sedaviisi konflikte leevendada. Huumorile vaatamata ei ole mitte kunagi varem Nõukogude Naise ajaloos nii palju rõhutatud, et mees on perekonna pea. Ühesõnaga, liberaalsemates oludes tagastatakse naiseülene patronaaziõigus riigilt abikaasale.

Seoses abielu ja pereteemaga toob perestroika vaieldamatult ajakirjandusse täiesti uued varem käsitlemata teemad, avameelselt hakatakse lahkama ka abielurikkumist. Näiteks käib 1988. aasta suvel numbrist numbrisse abielurikkumise teema arutamine, kus sõna võtavad nii mehed kui naised - kajastatakse nii mehe, naise kui ka armukese seisukohta. Tundub, et abielurikkumises kantakse tegutsejana küll süü mehele, kuid kaudselt ja põhjustajana mõistetakse abielurikkumises hukka siiski naine, kes ei olnud oma mehele piisavalt veetlev ja hea abikaasa.

Heinz Valk: „*Mehele tuleb luua vabaduse näilisus. Las ta viib mõnikord mõne tuttava daami kohvikusse, las saadab džentelmenina mõne neiu koosolekult koju, ühesõnaga las ta toimetab aeg-ajalt veendumuses, et ta on vaba mees. Erakordselt lollilt talitavad need naised, kes kiivalt jälgivad oma hinnalise meesolendi iga tegu, iga käeliigutustki, nähes vaid ettevalmistust truudusemurdmiseks.*“³²⁹ Abielurikkumise põhjusena näeb Valk kokkuvõttes valesti käitunud ja oma võlu kaotanud naist ning kritiseerib hallväsinud kurguni kinninööbitud stiili: „*Naine peab meest võluma, erutama, peibutama.*“³³⁰

Nii Heinz Valgu kui ka eelpool mainitud pilaartiklite sisu on nii tagurlik, et tekitab nüüdisaegsele lugejale küsimuse ajakirja toimetajate, lugejate ja kaasautorite kriitikameele kohta. Kui sotsialistlikule maailmavaatele oli omane rõhutada ühist teenimist ja kollektiivsust, siis perestroika muudab inimesed individuaalsemateks, kuid tänu sellele ka rollid vastavalt väga konkreetseteks ning dihhotoomseteks - mis ühele lubatud, see teisele mitte. Harmoonia mehe ja naise teineteisega kooseksisteerimises ei seisne enam ühises tegutsemises, vaid teineteise täiendamises seal, kus teisel poolel üldse asja ei ole - kui mees teenib raha, siis

³²⁹ Nõukogude Naine 1988 nr 5, lk 30.

³³⁰ Ibid.

naise kohuseks on *kinder, küche, kirche*. Või kui mees vajab ihaldusväärset naist, siis peab naine seda olema.

Kokkuvõtvalt lükkab perestroikaegne naine, Nõukogude Naise ajakirjanike artikleid, kaasautorite töid ja lugejakirju silmas pidades, end ise vabatahtlikult vanadesse raamidesse ja kodusfääri, mida eelnevalt oli juba alustanud Brežnevi-aegne propaganda. Võimalik, et nõukogude supernaine oligi reaalsuses perestroikaajaks tööügamisest väsinud ning vajab puhkust ning kodusoojust. Naise tähtsustamine samastatakse kodu tähtsustamisega. Kodu ja pere tähtsustamine lülitatakse 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses ka rahvusliku ärkamise projekti raamidesse, kus kodu ja pere seotakse isamaa tähtsustamisega.

Meie valupunktid koonduvad perekonda. Sügav moraali ja kõlbluse kriis pärineb suuresti sellest, et oleme lammutanud kodu, võtnud naiselt emarõõmud, jätnud väärtustamata perekonna. /.../ Nagu ajaloo eelmistes pöördepunktides vaatab ühiskond jälle naise poole. Ainult nüüd ei kutsuta meid traktorile, ehitusele Seekordne soov on üllam: vajatakse naise armastust, õrnust, hellust, tahtmist ja oskust olla ema, sünnitada lapsi.³³¹

Perestroikaajastu Nõukogude Naine (1991. aastast Eesti Naine) näib nagu kogu ühiskondki ihalevat minna tagasi stabiilsesse sõjaeelsesesse aega, mil mehed olid perekonna- pead ning nende naised eelkõige kodukolde hoidjad. Stabiilne konservatiivne naisekäsitus oli ilmselt eeldus stabiilseks ühiskonnaks. Artikkel „*Armastus, mis mehele on mäng, on naisele elu ja surma küsimus*“ tutvustab baltisaksa filosoof Hermann Keyserlingi ideid mehelikkusest, naiselikkusest ja õnnelikust abielust, esitades neid ka sada aastat hiljem kehtivatena – „*Et naine muutuks naiselikult loominguiseks, vajab ta mehelikku meest, kes ärataks ja arendaks temas peituvad jõud, mis üksi elades ei avaldu. Kuna iga naine on sündinud valitseja, allutab ta mehe meelsasti endale, abielus mees on seotum ja abitum kui abielus naine. Ka elatise teenimine kuulub, muide, mehe seksuaalfunktsioonide hulka. Nagu isalind toidab emast ja poegi, nii on mehe loomulikuks ülesandeks perekonda ülal pidada.*“³³²

Kui lugeda Eesti elulugusid, siis selgub, et naised perestroika ajast ja vabariigi taasiseseisvumisest mäletavad eelkõige talongimajandust.³³³ Võrreldes meeste mälestustega ei räägi naised kuigi palju poliitikast ja tollaegsetest pöördelistest sündmustest. On väidetud, et nõukogude naiste topeltkoorem andis neile võimaluse vastuvõetamatust poliitilisest koormast ja kohustustest vabaneda. Sotsioloog Jirina Šiklova kirjutab: „Naised sotsialistlikus ühiskonnas ei lubanud endaga kunagi nii palju manipuleerida kui mehed. Naised leidsid oma

³³¹ Nõukogude Naine 1988 nr 6, lk 1.

³³² Eesti Naine 1991 nr 1, lk 24.

³³³ Nt Irma Visnapuu - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 354.

põgenemistee läbi emaks olemise ja laste kasvatamise. Endine võimuladvik hindas sellist tegevust aktsepteeritavaks põhjuseks mitte parteiga liituda või parteilisest tegevusest loobumiseks.³³⁴

Seepärast võisid ka Eesti naised tol ajal olla harjumuspäraselt poliitiliselt loiud ning jälgida muudatusi kõrvalt. Kulla Oolberg meenutab: „*Varsti hakkas koitma vabanemine, millesse küll eriti ei usutud, kuid loodeti siiski. Hakati rohkem tutvustama eelmise vabariigi kogemusi ja kõigile tundus, et saabub paradiis. Töötegemisele eriti ei mõeldud.*“³³⁵ Pigem rõõmustatakse tagantjärele näiteks, et enam ei ole poesabased ja saab reisida.³³⁶ Kirjeldustest järeldub, et naised olid ärkamisaja sündmustele eelkõige kaasaelajad, sündmustest vaimustunud³³⁷, kuid passiivsed. Niisiis võib järeldada, et kuigi vabariigi ülesehitamise alguses osales vähesel määral naised ka tipp-poliitikas³³⁸ (nt. Marju Lauristin, Liia Hänni), valis enamik naised foonile jäämise. Ilmselgelt saab seda seletada ka tolleaegsete väärtushinnangute kaudu, mis deklareerisid avalikus elus osalemise asemel naise koduhoidja rolli.

6.4 Naine kui iluideaal

Perestroikaajastu alguse ajakirjas esinevad naised on ilustamata ja väheglamuursed. Siiski on märgata nende poosides feminiinsust ja emalikkust. Naisekujud on õrnad ja pehmed. Näiteks artiklis „Naisele adresseeritud kunst“ kunstnik Marika Valgust esitab naiselikku kunsti kui naiste poolt loodud kunsti, *mida ihalevad samuti peamiselt naised, kes hindavad eelkõige intiimsust, peenetundelisust, vaimukust, elegantsi, graafiliselt peene joone mängu portselani õrnal pinnal.*³³⁹ Naiselikkuse märksõnadeks on pehmus ja õrnus. Perestroika aja edenedes ilmuvad naised ajakirjas üha enam rahvarõivais. Ajakirjas õpetatakse ohtralt, kuidas käsitööd teha, toitu valmistada ja kodu kaunistada. Perestroikaaja „uutmistuuled“ toovad naise välimuse eeskujuna ka teist tüüpi ideaali - see on seksapiilne ja sensuaalne modellitüüpi naine.

³³⁴ Nanette Funk. Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union. Lk 79.

³³⁵ Kulla Oolberg - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s. Koost, lk 309.

³³⁶ Nt tiina Pern - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 398.

³³⁷ Nt Ene Ammer - Eesti elulood III. Elu. Eesti NSV-s, lk 331.

³³⁸ Nt Marju Lauristin, Liia Hänni.

³³⁹ Nõukogude Naine 1985 nr 2, lk 13.

Kui varasem nõukogude aeg oli rõhutanud naise loomuomadusi, mis teda kauniks tegevat, siis perestroika ajal hakatakse julgelt tunnustama naise välist ilu. Perestroikaajastu toob uue lainena ajakirja kaante vahele tagasi Hrustšovi-aegse glamuuritari, kuid seda palju tarbimishimulisemana ja seksapiilsemana. Ideaal ei ole enam armas naiselikkus, vaid ultrafeminiinne sensuaalsus. Nõukogude Naises ilmub hulgaliselt artikleid selle kohta, kuidas end paremini jumestada, antakse nõu, millisele nahatoonile ja silmadele milline värv sobib, milliseid rõivaid kanda. Kusjuures ilusamaks tegemine on seotud ka sellega, kuidas naine saaks end mehele atraktiivsemaks muuta. Välimus muutub rõhutatult oluliseks ja pilkupüüdev stiil taotluslikuks. Seda rõhutavad nii naised ise kui ka kaasautoritest mehed.³⁴⁰ Larissa Lissyutkina toob välja oma artiklis „Naised perestroika ristteel“, et nõukogude naise ihalus tarbimise järele läheb vastuollu Lääne progressiivse naise kriitikaga tarbimisühiskonna vastu, kuid nõukogude naisele oli see võimalus lõpuks ilma piiranguteta vabalt valida ja tarbida.³⁴¹ Naiselik seksapiilsuse ja välimuse esiletoomine sai perestroikaageelse naisele justkui sümboliks emantsipatsioonist.

Välimusest sai kaup nagu kõigest muust, mida perestroika ajal sai ise majandada ning millest julgelt kasu lõigata. Näiteks aastatepikkuse vaheaja järel pärast nõukogude okupatsiooni, hakati taas 1988. aastal tegelema iludusvõistlustega. Ajakiri teatab, et *pärast pikka iludusvõistluste korraldamise vaheaega tuli kokku kaksteist julget, kaunist ja sarmikat neidu koos Valeri Kirsiga, kelle eesmärk on korraldada võistlusi ning klubilises tegevuses omandada head käitumismaneerid, oskusliku ajaveetmise võtted, nõtke liikumise ja naiselikkuse salatõed.*³⁴²

Naised tahtsid ise olla atraktiivsed ja kütkestavad, võistelda nii missivõistlusel kui ka meeste tähelepanu pärast. Žestid, käesuudlemine ning teised õrnusavaldused esindasid nõukogude naisele rüütellikuse tagasitulekut, mida nõukogude naine entusiasmiga vastu võttis. Seetõttu kirjeldavad ka perestroikaageused naisautorid ja kaaskirjutajad ise naisi ihaldusobjektidena positiivselt. Näiteks avaldatakse anonüümne kiri abielumehe armukese sulest, milles ta põhjendas oma staatust järgmiselt: *Tõestamine endale, et olen püüdluste, otsingute ja tunnete objektiks. Aga see teadmine on naisele eluliselt vajalik, juba sellestki piisab, et naine veetlevaks muutuks. /.../ Teadmine, et mulle jääb täielik vabadus, sõltumatus, kallid kingid, punased roosid ja suured kired.*³⁴³ Artiklis mainitakse, et ta oli noor, ilus,

³⁴⁰ Nt H. Valk – Nõukogude Naine 1988 nr 5, lk 30.

³⁴¹ Lissyutkina, Larissa - Nanette Funk. Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union, lk 274.

³⁴² Nõukogude Naine 1988 nr 8, lk 32.

³⁴³ Nõukogude Naine 1988 nr 7, lk 24.

vallaline ja seiklushimuline. Tundub, et perestroikaajastu antikangelannaks saab kaunis noor armuke, kes hakkab konkureerima „normaalsete“ ja heade emarolli kandvate naistega, kes ajakirja kaante vahel esinevad pigem rahvariides, ümbritsetuna sini-must-valgetest lippudest ja lastekarjast.

Siiski on kahel naisetüübil oluline sarnasus – nad mõlemad on antipoodid nõukoguaegsele naisele, mida taasärkav rahvuslik liikumine vastu ei suuda võtta. Seda ilmestab intervjuu kirjanik Rein Pöderiga:

„Sotsialism on sünnitanud niisuguse naisetüübi, mida ajaloos kunagi varem ei ole esinenud. Need võimsad naistankid, kes on sündinud totalitaarse süsteemi rüpes, on suuremaid vägivallailminguid inimese kallal. /.../ Eestis on naine tõesti pidanud aeg-ajalt enda kanda võtma ka mehe koorma. See on kindlasti meie naist muutnud. Ja üks seetõttu kohta me harva ka toda õrna naisetüüpi, kes kaunistab elu.“³⁴⁴

Endise aja tüüpilist naist nähti ärkamisajal kui väärastunud nõukogude aja produkti. Kui nõukogude propaganda oli sellist naisekuju „produtseerinud“ kui naise vabastamise etaloni, siis ärkamisaeg nägi sellises naisekujus vägivalla ohvrit. Samamoodi seostati naisliikumine ja emantsipatsioonisoov vägivallarežiimiga, keeldudes nägemast selle algideed. Kategooriliselt ihaleti tagasi sõjajärgset traditsioonilist Eesti perekonda, kus isa oli perekonna pea ja ema koduperenaine. Dihhotoomne maailmavaade ühiskonnas ei lubanud isegi analüüsida nõukogude naise olemuse vormi ja sisu vastandlikku suhet – avastada, et emantsipatsioonipropaganda oligi vaid retoorika ning ei vabastanud naisi tegelikkuses.

6.5 Kokkuvõte

Perestroikaageg tõi endaga kaasa uutmise ja avalikustamise poliitika. Ühiskondlike muudatuste ajal muutuvad ka inimeste väärtushinnangud ning arusaamad mehelikkusest ja naiselikkusest. 1960. aastatest pärit supernaise imago hakkab 1970. aastatel lagunema. Perestroikaajastu heidab aga praktiliselt üleüldse kõrvale naise tööliserolli, mis kommunismiideoloogiale oli keskseks ning režiimi algusaja retoorikas tõstetud kõige olulisemale kohale. Kui nii Engels kui ka Lenin kavandasid projekti, kuidas naise topeltkoormust vähendada riigipoolsete abinõudega avalike teenuste pakkumise kaudu,

³⁴⁴ Eesti Naine 1991 nr 5/6, lk 15.

pakub perestroika naiste ehk emade topeltkoormuse vähendamiseks välja töötaja paindlikkuse, emadele mõeldud erisoodustused ja privileegid tööl.

Nagu juba stagnatsiooni ajal, käsitlesid ajakirjanikud ka perestroika ajal naise ja mehe rolle bipolaarsete kategooriatena, tootes bioloogiale tuginevaid „tugevate meeste“ ja „nõrkade naiste“ imagoid. Seega olid muutuvatest kuvanditest saanud kinnistunud stereotüübid, mida omakorda toetas parempoolne rahvuslik maailmavaade. Nagu Soome ajaloolane Heidi Kurvinen kirjutab: „Ajajal mil rahvuslik eneseteadvus oli oma kõrghetkel, olid bioloogiliselt determineeritud soorollid haaratud rahvusliku iseseisvuse võitlusesse. Teisisõnu, meeste maskuliinsus ja naiste feminiinsus seostati Eesti rahva püsijäämisega.“³⁴⁵

Võib öelda, et perestroika aja muutus seisnes selles, et varasem nõukogude aeg ei dikteerinud niivõrd otseselt, milliste kvaliteetidega naise persoon peab olema. Kuvandid, mida esitati, olid üldisemad juhised naisele enda korrektseks kohandamiseks. Perestroikaajastu uudne ajakirjandus kehtestas aga väga täpsed normid naiselikkusest. Naise pääsemise kammitsevast režiimist pidanuks toimuma ülima „naiselikkuse“ rõhutamisega, mis piiritles naise välimuse pehme tuhkatriinuliku väljanägemise taha ning sulges ta heale emale ja abielunaisele kohaselt kõõki. Lääne naiste poolt vaadates oli see muidugi stereotüüpne naiselikkus, mille vastu nemad alates 1960. aastatest võidelnud olid. Ida-Euroopa naiste jaoks oli see aga emantsipatsioon.

Sotsialism nägi naise emantsipatsiooni vaid tööalaselt ja klassivõitluses, mis oli pinnapealne ja võõras. Seepärast ei tekkinud ärkamisajal ka Läänele omast feministlikku filosoofiat ja hoiakut. Isegi tänapäeval ei ole kujunenud sellest tõsiselt võetav teema, mille kallal ühiskond peaks pead murdma. Sotsialistlikku režiimi poolt loodud pseudovõrdõiguslikkus ülistas stereotüüpseid mehelikke väärtushinnanguid ning surus naised ühiskondlikul tasandil mehelikesse rollidesse ning evima mehelikke väärtusi. Reaktsiooniks eelmisele režiimile, mida perestroikaegne liberaliseerumine võimaldas, oli naiste soov hoopis tagasi tõmbuda privaatsfääri. Tekkis üldine nägemus, et naised on meestest bioloogiliselt, mentaalselt ja mõistuslikult erinevad. Erinevad on nende tunnetus ja tajud ning naise lähtub see eelkõige tema determineeritud emarollist.

³⁴⁵ Kurvinen, Heidi. Reflecting a Transition in the Gender Order – Case of Nõukogude Naine/Eesti Naine Magazine, lk 90.

Kokkuvõte

Nõukogude allikates kajastub ideoloogia ääretult tugevalt. Selle põhjus peitub asjaolus, et riik allutas kohe pärast 1917. aasta Oktoobripööret meedia täielikult oma võimule ning asus infotulvasid kontrollima. V. I. Lenini idee järgi pidi press edastama partei vaateid ja ideaale rahvale, kuna just kommunistlik partei teadis kõige paremini kuidas rahvast juhtida ning nende peadest eemaldada „kapitalistlikud jäänukid“. Seepärast on ülioluline osa nõukogude propagandas tsensuuril ja info kontrollimisel. Nõukogude Liidu propagandaaparaadi edu seisnes ka selles, et sõnumeid edastav võim suutis blokeerida ligipääsu alternatiivsetele infoallikatele ning erinevatele vaadetele.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis rakendati siin ellu üleliiduliselt kehtiv nõukogulik ajakirjandusmudel. Käesolevas töös kuvandi muutumise uurimisel kasutatakse ajakiri Nõukogude Naine kuulus naisteajakirjade gruppi ning allus Eesti NSV Keskkomitee juhtimise alla. Läbi nõukogude okupatsiooni erinevate perioodide olid ajakirjandusele seatud lubatu ja keelatu piirid ning kontrolli intensiivsus erinev. Jäigema ideoloogilise surve perioodideks võib pidada stalinismiaega ning sulaaja liberaliseerimistendentside lõppemist alates 1968. aastast. Leebem tsensuur ajakirjanduses kehtis sulaajal ning uuesti perestroika ajal 1980. aastate lõpus. Vastavalt sellele reageeris ka kohalik press ennast enam või vähem vaos hoides.

Antud uurimustöö lähtub konstruktivistlikust perspektiivist, et teadmised meist endist ning kõigest ümbritsevast on konstrueeritud - ühiskonna ühine teadvus on struktureeritud selle põhjal, mis on üldiselt oluline ning mis on omane vaid teatud rollidele. Sellise mõtlemise produktideks ongi erinevad kuvandid, kaasa arvatud teadmine meheks ja naiseks olemisest. Kuvandiloome eesmärk on teatud kindlate käitumuslike mustrite ja väärtushinnanguliste hoiakute kujundamine.

Uue nõukogude naise kuvandi konstrueerimine oli üks osa *homo sovjeticuse* „vormimisest“, mis lähtus riigipoolsest propagandast. Uus naiskuju loodi vastavalt võimurite tõekspidamistele ega arenenud loomulikult ning naiste individuaalseid vajadusi silmas pidades. Nõukogude naise kuvandi kandvaks mõtteks oli emantsipatsioon ehk naise võrdsustamine mehega. Idee pärines Friedrich Engelsilt, kelle teooria järgi oli naise ja mehe seisus perekonnas sama, mis ühiskonnas töölise ja kodanlase seisus. Naise vabastamiseks sellisest ikkest oli ta vaja tuua tööturule. Niisiis ei olnud naiste vabastamine mingisugune iseseisev projekt, vaid pidi toimuma paratamatult paralleelselt omandi kadumisega ühiskonnast. Engels väitis, et sotsialistlikus ühiskonnas saaks majapidamistööd ja

lastekasvatus avalikuks asjaks. Ta nägi ette ka avalike toitlustusasutuste, pesumajade lastehoiuasutuste jne. loomist, millega kaotataks naiste kodused kohustused. Engelsi ideid meeste ja naiste staatusest ühiskonnas arendas Nõukogude Venemaal edasi Vladimir Iljitš Lenin. Ka tema jaoks oli naiste emantsipeerumine lülitatud üleüldisesse sotsialistlikusse teooriasse ning oli see pigem retoorikavahend naiste näol lisajõu kaasamiseks revolutsioonis.

Just need olid ideoloogilised alglatend, mis võeti eeskujuks uue naisekuju representeerimisel stalinismiperioodil. Tõelise nõukogude naise figuuriks sai aktiivne tööstus- ja põllumajandustöölaine. Nõukogude Naises kujutati teda rasketööstuses masina ees või lüpsikuga laudas. Selline kuvand pidi sümboliseerima ühelt poolt emantsipatsiooni, kuid teisalt pidi see looma naistele uue kuvandi endist kui eeskujulikest riigitöolistest. Seega oli võrdõiguslikkus pigem müüt, et naisi riigitööle suunata ning kuulekusele allutada.

Stalinismiaegne emakuvand oli üdini heroiseeritud. Paljulapselistele emadele ehk kangelasemadele olid ette nähtud autasud ja riigipoolsed abirahad. Emadust õilistava propaganda põhjuseks oli muidugi lõppenud sõjaga kaasnenud suured inimkaotused ja negatiivne iive. Stalinismiaja ideaalne ja kaunis naine kuvandati sisemiste omadustega. Välist ilusakstegemist peeti igandiks eelmisest ajastust.

Stalini surmaga 1953 ning Nikita Hrustšovi võimuletulekuga toimusid muudatused riigi režiimis. Sulaajal stabiliseerus sisepoliitiline kliima ning vähenes ideoloogiline surve. Hrustšovi üks poliitika põhijooni oli nõukogude inimeste elatustaseme ja olmetingimuste parandamine. Nõukogude Naise teemad muutusid isiklikumaks, vähem politiseeritumaks ja perekesksemaks, kuid ei eemaldunud ametlikest hoiakutest ja tõekspidamistest.

Kui varasemast propagandast saab selgelt tuua stereotüüpseid karaktereid kangelasemate ja tööaktivistide näol, siis Hrustšovi ajal hakkavad need stereotüübid segunema ning looma ühtset kuvandit naisest kui supernaisest - kuvand naisest, kes on ühteaegu edukas nii tööl, kodus ning näeb ka glamuurne välja. Üheks uueks teemaks varasema perioodi tõuseb „võrdõiguslikkuse küsimus“. Arutatati ka perekonnasisest ebavõrdsest tööjaotust, mis oli täiesti uus teema nõukogude ajakirjanduses ning andis lootust „naiste ärkamisaja“ tulekule. Kahjuks püsis see teema Nõukogude Naises päevakorral väga vähest aega ning ilmselgelt reaalselt probleemi ühiskonnas ei tõstatanud.

Sulaaja liberaliseerimisele tehti lõpp Leonid Brežnevi võimuletulekuga 1964. aastal. Stagnatsiooniperioodi iseloomustas kallerdunud olek kogu ühiskonnas. Kuna NSV Liidus valitses üha süvenev demograafiline kriis, siis muutus ajakirjanduslik käsitlus naisest ääretult emakeskseks ja süvenes naise feminiinsuse printsiip. Suur muutus võrreldes varasema ajaga seisneb selles, et stagnatsiooni aja lõpul käsitles propaganda naisi üha vähem mehega

sotsiaalselt võrdsetena ning üha enam erinevana, et nad mitte mingil juhul ei taanduks oma emarollist, mis oli riigi eksistentsi seisukohast kriitiliselt vajalik.

Mihhail Gorbatšovi perestroika ja *glasnost* 1980. lõpus tähendasid liberaliseerimist ning salastatuse vähendamist ja sõnavabaduse avardamist. Naise ja mehe rolle käsitleti bipolaarsete kategooriatena, tootes bioloogiale tuginevaid „tugevate meeste“ ja „nõrkade naiste“ imagoid. Ürgne determineeritud sooline käitumine bioloogiast tingituna nii meeste kui naiste puhul oli muutunud ühiskonnas faktiks. Naised ajakirja veergudel esinesid „täiuslike perenaistena“ ning otsustasid liikuda tagasi privaatsfääri, mida omakorda toetas parempoolne rahvuslik maailmavaade, pidades silmas eelkõige Eesti rahva ja identiteedi säilimist konservatiivse Lääne peremudeli alusel, mida vastandati sotsialistlikule.

Vaadeldes nõukogude naise transformatsiooni läbi ajaloo, peab nentima, et *homo sovjeticuse* projekti naise kuvandi konstrueerimise osa hakkas propagandistlikust vaatevinklist allakäiku tegema juba sulaajal. Stalinismiperioodi karmid töödrügavad naisefiguurid hakkasid tasapisi arhetüüpselt feminiinseks tagasi muutuma. Sulaajal oli naise kuvand kõige mitmekülgsem, kuna naine esines varieeruvates rollides ning julges küsida isegi oma staatuse kohta ühiskonnas. See supernaise imago hakkas 1970. aastatel lagunema ning asenduma emakeskse käsitlusega naisest. Perestroikaajastu heidab aga praktiliselt üleüldse kõrvale naise kui tööliste rolli, mis kommunismiideoloogiale oli keskseks ning režiimi algusaja retoorikas tõstetud kõige olulisemale kohale. Endise aja tüüpilist naist nähti ärkamisajal kui väärastunud nõukogude aja produkti. Kui nõukogude propaganda oli sellist naisekujut „produtseerinud“ kui naise vabastamise etaloni, siis ärkamisaeg nägi taolises naisekujus vägivalla ohvrit keda oli vaja „kaitsta“. Seega oli nõukogude naise kuvand oma algideest täielikult pöördunud.

Võib öelda, et nõukogude naistüübi konstrueerimine ja pseudoemantsipatsioon oli karuteene kõigile Ida bloki naistele. Võrdõiguslikkuse egiidi all pandi naistele riigi poolt peale topeltkoormus. Tema erivajadused ja mured ei olnud kunagi riigile prioriteetsed ning naine oli vajalik vaid töötava jõuna ning uute nõukogude kodanike üleskasvatamiseks. Lisaks sellele oli võrdõiguslikkuse propaganda suunatud vaid naistele, mitte ei üritanud muuta ka meeste maailmavaadet. Ka naise avalikku ellu tulemine ei tähendanud tema kodutööde delegeerimist võrdsetes vahekordades mehega. Seepärast tekitas postsovjetlikele naistele režiimi langedes umbusaldust ka igasugune Lääne feministide käsitlus emantsipatsioonist ning Ida-Euroopa naisliikumine on olnud vähenähtav ning politiseerimata. See on justkui subkultuur, mis tegutseb nähtamatult põranda all, on ühiskonna poolt stigmatiseeritud ning selle liikmed suhtlevad omavahel keeles mis teistele arusaamatu. Nõukogude võrdõiguslikkus, mis koormas

naised üle kõigi ühiskondlike rollidega ja esitles end lõpuks kui midagi valet ja võltsi, muutis naised tõrksaks igasuguste feministlike tendentside ees, millega ei tahetud end seostada.

Kui võrrelda samaaegset Ida ja Lääne naise 1990. aastate alguses, siis on huvitav vaadelda kuidas nende maailmapilt ning väärtused on niivõrd erinevad. Samal ajal kui Lääne feministide seas tekkis punkrocki sugemete, erinevaid seksuaalseid identiteete propageeriv, ultrafeminiinsust mõnitav *Grrrl-power* liikumine, nägid Ida-Euroopa naised ideaali bipolaarses sugudemaailmas, mis idealiseeris konservatiivset rahvuslikku perekeskset naisekäsitlust. 1990. alguses nautisid Ida naised kapitalismi tingimustes enneolematuid tarbimisvõimalusi, mis läksid vastuollu Lääne progressiivse naise kriitikaga tarbimisühiskonna vastu. Endisele Nõukogude naisele oli võimalus ilma piiranguteta vabalt valida ja tarbida vaieldamatu väärtus. Pole siis ime, et Ida ja Lääne erinevus kerkib esile ka naiste mentaliteetides. Alles viimasel ajal on näha, et postsovetlik inimene hakkab aru saama emantsipatsiooni tõelisest sisust, et võrdsed õigused tähendavad realselt ka võrdseid koormuseid, tasakaalustatud kohustusi ning ühesuguseid hüvesid nii privaat- kui avalikus sfääris.

Kasutatud allikad ja kirjandus:

Allikad

Arhiiviallikad:

Eesti Riigiarhiiv (ERA), Tallinn:

Eesti NSV naistenõukogu vastutava sekretäri S. Kuulpak'i koostatud õiend EKP Keskkomiteele naistenõukogu kujunemisest, funktsioonidest ja töövormidest; ajakirjale Eesti Kommunist esitatud artikli käsikiri; 06.06.1986 naistenõukogu istungil peetud kõne tekst - ERA. F. r-2355, N.1, S. 7 (nr-mata)

Eesti Riigiarhiivi Filiaal (endine Parteiarhiiv), Tallinn:

Kirjavahetus ajakirja "Nõukogude Naine" toimetusega ja rajooni organite ning asutustega koolide töö küsimustes – ERAF. F. 2150, N. 12, S. 22.

Nõukogude Naise toimetuse kirjavahetus parteiorganite ja asutustega – ERAF. F. 9508, N. 3, S. 94.

Publitseeritud allikad

Allikaline kirjandus:

Nõukogude Naine, aastakäigud 1945-1991.

Kasutatud kirjandus:

Aarelaid, Aili. Topeltmõtlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel - Akadeemia 2000. nr 4, lk 755 – 773.

Annuk, Eve. Kuidas uurida nõukogude aega? – Haridus. 2005, nr 5, lk 24-26.

Annuk, Eve. Naisest tekstini: Feministliku kirjandusanalüüsi lähtekohti – Keel ja Kirjandus. 1999, nr 11, lk 694 – 703.

Annuk, Eve. Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis - Keel ja Kirjandus. 2003, nr 11, lk 838 – 848.

Annus, Epp. Postmodernism kui hilissotsialismi kultuurilooõigika - Keel ja Kirjandus. 2000, nr 11.

- Atkinson, Dorothy.** Women in Russia. Stanford, CA: University Press, 1977.
- Bartky, Sandra Lee.** Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression. New York ; London: Routledge, 1990.
- Bauman, Zigmunt.** Identity. Conversations with Benedetto Vecchi. Cambridge; Malden (Mass.): Polity, 2004, 2006.
- Baxter, Judith.** Positioning Gender. A Feminist Methodology. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Beauvoir, Simone de.** The Second Sex. New York: Bantam, 1952.
- Belbin, R. Meridith.** Managing without Power. Gender Relationships in the Story of Human Evolution. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2001.
- Beller, Manfred; Leerssen, Joep.** Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. Amsterdam; New York: Rodopi, 2007.
- Bernays, Edward L.** Crystallizing Public Opinion. New York: Boni and Liveright, 1927.
- Bourdieu, Pierre.** Meeste domineerimine. Tallinn: Varrak, 2005.
- Brownmiller, Susan.** Femininity. New York: Fawcett Columbine, 1984.
- Bryson, Valerie.** Feminist Political Theory. An Introduction. New York: Paragon House, 1992.
- Buckley, Mary.** Post-Soviet Women: From the Baltic to Central Asia. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
- Butler, Judith.** Gender Trouble. New York; London: Routledge, 1999.
- Chomsky, Noam.** Meedia ja võim. Tallinn: Konn, 2006.
- Costlow, Jane T.; Sandler, Stephanie; Vowles, Judith.** Sexuality and the Body in Russian Culture. California: Stanford University Press, 1993.
- Danilova, Y. Z.** Soviet Women: Some Aspects of the Status of Women in the USSR. Moskva: Progress, 1975.
- Eagly, Alice H; Beall, Anne E; Sternberg, Robert J.** Soopsühholoogia. Tallinn: Külim, 2008.
- Einhorn, Barbara.** Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women`s Movements in East Central Europe. London; New York: Verso, 1993.
- Ellul, Jacques.** Propaganda. The Formation of Men`s Attitudes. New Yor : Vintage, 1973.
- Engel, Barbara Alpern.** Between the Fields and the City: Women, Work & Family in Russia 1861-1914. New York: Cambridge University Press, 1996.
- Engels, Friedrich.** Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. Moskva; Leningrad: Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus, 1935 (Leningrad: Külvaja).

- Faircough, Norman.** Language and Power. Harlow, Eng.; New York: Longman, 2001.
- Faircough, Norman.** Media Discourse. London [etc.]: E. Arnold, 1995.
- Fowler, Bridget.** Reading Bourdieu on Society and Culture. Oxford; Malden (Mass.) : Blackwell Publishers/The Sociological Review, c2000.
- Fox Keller, Evelyn.** Mõtisklusi soost ja teadusest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.
- Friedan, Betty.** The Feminine Mystique. Harmondsworth: Penguin Books, 1972.
- Funk, Nanette.** Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union. New York; London: Routledge, 1993.
- Goldman, Wendy Z.** Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917-1936. New York: Cambridge University Press, 1993.
- Gorman, Lyn.** Media and Society in the Twentieth Century. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2003.
- Greed, Clara H.** Women & Planning. Creating Gender Realities. New York: Routledge, 1994.
- Groegaard, Jens B.** Estonia in the Grip of Change. The NORBALT Living Conditions Project. Oslo: FAFO Institute for Labour and Social Research, 1996.
- Hall, Stuart.** Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London: Sage in association with the Open University, 1999.
- Hennoste, Tiit.** Kuidas me uurime kirjandust? - Keel ja Kirjandus 1999. nr 5, lk 297-312.
- Hinrikus, Rutt.** Eesti rahva elulood II. Tallinn 2000.
- Hinrikus, Rutt.** Eesti rahva elulood III osa. Elu Eesti ENSV-s Eesti rahva elulood III osa. Tallinn 2003.
- Hofstede, Geert.** Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and its Importance for Survival. London: HarperCollins Business, 1994.
- Hofstede, Geert.** Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures. Thousand Oaks (Calif.): Sage, 1998.
- Holmes, Mary.** Gender and Everyday Life. London; New York: Routledge, 2009.
- Holmgren, Beth.** Women`s Works in Stalin`s Time: On Lidiia Chukovskaia and Nadezhda Mandelstam. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1993.
- Hoyer, Svennik; Lauk, Epp; Vihalemm, Peeter.** Towards a Civic Society. The Baltic Media`s Long Road to Freedom : Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu: Nota Baltika 1993.
- Hubbs, Joanna.** Mother Russia: The Feminine Myth in Russian Culture. Indianapolis: Indiana University Press, 1988.

- Ilic, Melanie. Reid Susan E; Attwood, Lynne.** Women in the Khrushchev Era. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Ilic, Melanie.** Women in the Stalin era. Basingstoke; New York: Palgrave, 2001.
- Inkles, Alex.** Public Opinion in Soviet Russia. Cambridge: Harvard University Press, 1950.
- Jackall, Robert.** Propaganda. New York: New York University Press, 1995.
- Jones, Amelia.** The Feminism and Visual Culture. London; New York: Routledge 2008.
- Jowett, Garth; O'Donnell, Victoria.** Propaganda and Persuasion. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, Inc.
- Kalm, Mart.** Eesti 20. sajandi arhitektuur = Estonian 20th century architecture. Tallinn: Prisma Prindi Kirjastus, 2001.
- Kivimaa, Katrin.** Nõukogude naine Eesti kunstis. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum: Kumu Kunstimuuseum, 2010.
- Kollontai, Aleksandra.** Perekond ja kommunistlik riik. Peterburis: Venemaa Kommunistliku Partei Eesti Osak. Keskkomitee, 1920 (Peterburi: 14. riigitrukikoda).
- Kollontay, Aleksandra.** Red Love. New York: Seven Arts, 1927.
- Kreegipuu, Tiiu.** Ajaloo rakendamine propagandarelvana. Kuidas kujundati ajalookäsitlus nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1945-1960 - Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 2007, 3, lk 46-69.
- Kreegipuu, Tiiu.** Eesti NSV trükiajakirjanduse parteiline juhtimine - Ajalooline Ajakiri 2009, 1/2 (127/128), lk 155-178.
- Kurvinen, Heidi.** Reflecting a Transition in the Gender Order – Case of Nõukogude Naine/Eesti Naine Magazine – Acta Historica Tallinnensia, 2008, lk 87-102.
- Kõresaar, Ene.** Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories: Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism. Tartu: Tartu University Press, 2004.
- Lapin, Leonhard.** Ääremärkusi Boris Groysi staliniaanal. – Akadeemia. 1998, nr 5.
- Lauk, Epp; Kreegipuu, Tiiu.** Was it all Pure Propaganda? Journalistic Practices of Silent Resistance in Soviet Estonian Journalism - Acta Historica Tallinnensia. 2010, nr 15, lk 167-190.
- Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter.** Postkommunistlik siirdeaeg Eestis – Akadeemia. 1998, nr 4.
- Lenin, V. I.** Millest alata? Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus. Tallinn: Eesti Raamat, 1972.
- Lepik, Peet.** Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris – Akadeemia. 2000, nr 4,

Leydesdorff, Selma. Gender and Memory. New Brunswick (N.J.); London: Transaction, c2005.

Lintunen, Tiina. Images of the Woman Enemies - Imagology and Cross-Cultural Encounters in History. Amsterdam ; New York : Rodopi, 2007.

Lippmann, Walter. Public Opinion. New York: Macmillan, 1947.

MacDonald, Scott. Propaganda and Information Warfare in the Twenty-First Century. New York: Palgrave, 2007.

Mamonova, Tatyana. Russian Women`s Studies: Essays on Sexism in Soviet Culture. Oxford: Pergamon Press, 1989.

McGarty, Craig. Stereotypes as Explanations. The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups. London; New York: Cambridge University Press, 2002.

Morell, Ildiko Asztalos. Gender Transitions in Russia and Eastern Europe. Eslöv: Gondolin, 2005.

Paloheimo, Martti. Avameelselt Abielust. Tallinn, 1975.

Penn, Shana; Massino, Jill. Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Peter, L. Berger; Luckmann, Thomas. The Social Construction of Reality. Garden City N. Y: Doubleday, 1967.

Posadskaya, Anastasia. Women in Russia. A New Era in Russian Feminism. London : VERSO, 1994.

Rai, Shirin. Women in the Face of Change: The Soviet Union, Eastern Europe and China. London; New York: Routledge, 1992.

Reid, Susan E. Women Writers of the 1903s: Conformity or the Subversion - Ilic, Melanie. Women in the Stalin Era. Basingstoke; New York: Palgrave, 2001.

Ruusmann, Reet. Goods in Short Supply as a Basis for Social Networks: The Case of Employees in Commerce in Soviet Estonia - Soziale Netzwerke und soziales Vertrauen in den Transformationsländern. Social Networks and Social Trust in the Transformation Countries. Münster, 2007.

Sarapik, Virve; Kalda, Maie. Kohanevad tekstid. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, Tartu Ülikooli eesti kirjanduse õppetool. Tartu, 2005.

Stevenson, Michael R. Gender Roles Through the Life Span. Muncie (Indiana): Ball State University, 1994.

Sunderland, Jane. Gendered Discourses. Houndmills: Palgrave Macmillian, 2004.

- Sunstein, Cass R.** Feminism and Political Theory. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Svennik Hoyer, Epp Lauk, Peeter Vihalemm.** Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu: Nota Baltika, 1993.
- Zetkin, Clara.** Lenin – maailma naistele. Tallinn: Eesti Raamat, 1975 (Tallinn : Kommunist).
- Zetkin, Clara.** Lenin ja naisterahwa wabastamine. Leningrad: Eesti Kirjastuse Ühisus, 1925 (Leningrad: Komintern).
- Zetkin, Clara.** The Emancipation of Women. From the Writings of V.I. Lenin. New York: Intern. Publ. 1978.
- Tannberg, Tõnu.** Eesti NSV aastatel 1940-1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed: Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tartu: Eesti Ajalooarhiivi Kirjastus, 2007.
- Tarvel, Enn.** Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Tallinn: Kristler-Risto Eesti Sihtasutus, 2002.
- Taylor, Philip M.** Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient world to the Present era. New York: Palgrave, 2003.
- Toolan, Michael.** Narrative. A Critical Linguistic Introduction. New York; London: Routledge, 2001.
- Uudelepp Agu.** Propagandainstrumendid poliitilistes ja poliitikavälistes telereklaamides. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2008.
- Uudelepp, Agu.** Propagandateooria ja –tehnikate areng 20. sajandil. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, 2005.
- Vahtre, Sulev; Pajur, Ago; Tannberg, Tõnu (jt).** Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005
- Veskimägi, Kaljo.** Nõukogude Unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996.
- Vihalemm, Peeter.** (toim) Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2004.
- Wodak, Ruth.** Gender and Discourse. London: Sage Publications, 1997.

Käsitkirjalised uurimused:

Kreepuu, Tiit. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2005.

Mõistlik, Anu. Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, 2003.

Käsiraamatud:

EE 14, Eesti Elulood. Eesti Entsüklopeedia. Tallinn : Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000

Internet:

Engels, Friedrich – <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/187483/Friedrich-Engels> (01.05.2011)

Krupskaja, Nadežda - <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/323940/Nadezhda-Konstantinovna-Krupskaya> (01.05.2011)

Sotsiaalministeerium - <http://www.sm.ee/tegevus/sooline-vordoiguslikkus/tooelu.html> (02.04.2011)

Zetkin, Clara - <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/656735/Clara-Zetkin> (01.05.2011)

Zur, Ofer. The Love of Hating: The Psychology of Enmity. - History of European Ideas, 13 (4), 345-369. – <http://www.zurinstitute.com/enmity.html> (02.05.2011)

Suulised allikad:

Intervjuu Tiina Palliga - aprill 2011

Intervjuu Saima Luistiga – september 2010

Summary

The Image of the Soviet Woman in the Magazine *Soviet Woman* in 1945-1991

The present thesis dwells from the idea that the knowledge of ourselves and from the surrounding world are constructed – the societal consciousness is structured according to the shared images of what is specific to certain roles. The aim of the image construction and stereotyping is to design certain patterns of behavior and values in people to mold them into a society.

The present thesis deconstructs the images of the women in the Soviet Union from 1945 to 1991 and analyzes how they were represented in the only official Soviet women's magazine *Nõukogude Naine* (The Soviet Woman) in Soviet Estonia. The thesis tries to find the answer to the questions:

- 1) What was the philosophical and ideological background of the construction of the Soviet woman?
- 2) How and why did the image transferred from one to another?
- 3) What was the reception of the image by the real Soviet woman?
- 4) Did the original idea of the Soviet woman come into the reality or how it had distanced from its basic ideals?

Soon after the Great October Socialist Revolution in 1917 the Soviet state subjected the information under its control. The Leninist idea stipulated the media should be controlled by the Party which should channel the right ideas to the crowds. This is why propaganda and censorship played a crucial part in the Soviet state structure. The success of the Soviet propaganda was the fact that the state was successful in closing all alternative info channels and bloc different world views. After the imposition of the Soviet reign in Estonia the press was also taken over by the Communist Party and the Soviet press model was forced upon Estonia as well.

The image of a woman changed according to the ideas of the Communist Party and was thus interrelated with the policy of the state. The control over media was stronger in the Stalinist era (1945-1953) and Stagnation (1965-1985) and looser during the Thaw (1974-1985) and Perestroika (1985-1991). According to that the press was more or less restrained.

The construction of the soviet woman was a part of a wider project of constructing *homo sovieticus* – a new Soviet person. The main idea behind it was the theory of Friedrich Engels about liberating the woman from their domestic sphere and bringing them into the public life. He saw the emancipation of women in bringing them into the work force which should have made them equal to men. The idea was developed further in the Soviet Union by V. I. Lenin. But for him the emancipation was also already completed when the women had been brought to public life and working force. The emancipation was never seen as something that should begin in changing the societal values and gendered standards. Those were the basic ideas for the construction of the new Soviet woman.

During the Stalinist time the figure of an ideal woman was a proletarian activist. She was depicted with stereotypical masculine characters as a worker in heavy industry or agriculture. This had to symbolize emancipation but also forward the message to the women they should be grateful for the state for setting them free from the masculine capitalist exploitation. Another widely depicted character in the magazine was the heroine mother – a mother with multiple children. The image was created to pressure the women giving birth after the II World War when the natural birth had declined rapidly.

After the Stalin's death in 1953, the beginning of Thaw brought liberalization tendencies into the society. The stereotypical Stalinist proletarian women images altered into more stereotypical feminine Western style figures. The propaganda in *Nōukogude Naine* created the so called glamorous superwoman who was a perfect worker, political activist, mother and a housewife in the same person. The Thaw period brought up a new problem in the life of a working woman who had to face the dual burden as being a public worker and a housewife. So the articles in the magazine start to question about the unequal burden on women and the possibility of changing the attitudes of the men. Unfortunately the liberalization tendencies come to an end with the beginning of Brezhnev- or so called Stagnation era and the problem was taken out from the public agenda.

The Stagnation period changed the image of a superwoman into an ideal mother. The discourse of propaganda changed into an agitation for every child since the Soviet state went through a rough crisis in decline of the population. Propaganda stressed the classical stereotypical feminine principle – an ideal woman was supposed to be first and foremost a mother and a good wife. Propaganda started to handle gender in bipolar categories where the roles of male and female were fixed and stereotyped: Female as mothers as carers and male as bread-bringers and heads of family.

This style of female construction intensified even more during the Perestroika period. Perestroika saw women as being completely the opposite of the male, the ones who needed to be protected and taken care of – the weaker sex. The state started to take care of its female citizens by giving them special mother allowances and flexible working hours. Women also fitted themselves into the stereotypical housewife frames and rather enjoyed special treatment from the state than participated in the public life. From about 1988 the most tempting occupation for most of the female seemed to be a mother and a perfect housewife in the new capitalistic consumer society.

It could be said that by the 1991 the image of a perfect Soviet woman had changed completely. The masculine proletarian female had developed into an ultra-feminine housewife. The result of hypocritical emancipation propaganda of the Party, which loaded the double burden on the shoulders of women, made the former Eastern block women suspicious of any kind of Western feminist talk. A lot of post socialist women saw their emancipation in staying home with their family. They free willingly distanced themselves from the politics, form the wider public sphere and enjoyed no responsibilities outside their homes.